

CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Maliye Anabilim Dalı
Maliye Programı**

Ayşin BUYRUKOĞLU

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Sevinç YARAŞIR TÜLÜMCE

**Şubat 2015
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Maliye Anabilim Dalı, Maliye Bilim Dalı öğrencisi Aşın BUYRUKOĞLU tarafından Yrd. Doç. Dr. Sevinç YARAŞIR TÜLÜMCE yönetiminde hazırlanan “Cari Açığın Sürdürülebilirliği ve Türkiye Örneği” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 17.02.2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR

Jüri Başkanı

Yrd. Doç. Dr. Sevinç YARAŞIR TÜLÜMCE

Jüri Üyesi

Yrd. Doç. Dr. Halil TUNCA

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 13/03/2015..tarih ve ..06/17... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

İmza

Ayşın BUYRUKOĞLU

ÖNSÖZ

Ülke ekonomileri içerisinde önemli bir yere sahip olan cari işlemler dengesi, genel ekonomik denge içerisinde ciddi bir paya sahiptir. bu yüzden merkezi otoriteler ekonomik planlar yaparken cari işlemler dengesine ayrı bir önem vermektedir. Ülkeye giren döviz ile çıkan döviz arasındaki ilişkiyi gösteren bu dengenin gelişimine bağlı olarak da farklı kombinasyonlar şeklinde para ve maliye politikaları geliştirilmiştir. Bu çalışmanın hazırlanmasındaki temel amaç ise, Türkiye’de 1980-2013 yılları arasında cari işlemler dengesinin sürdürülebilirliğini test etmektir.

Çalışmanın ortaya çıkmasındaki katkılarından dolayı tez danışmanım sayın Yrd. Doç. Dr. Sevinç YARAŞIR TÛLÛMCE’ye ve tez jüri üyeleri sayın Prof. Dr. Ekrem KARAYILMAZLAR ile sayın Yrd. Doç. Dr. Halil TUNCA’ya teşekkürü bir borç bilirim. Bu günlere gelmemde gerek maddi gerekse manevi desteklerinin eksikliğini hiçbir zaman hissetmediğim annem, babam ve aile fertlerimiz ile hayat arkadaşım Selçuk BUYRUKOĞLU’na ise ayrıca müteşekkirim.

ÖZET

CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Buyrukoğlu Aysin
Yüksek Lisans Tezi

Maliye ABD
Maliye Programı

Tez Yöneticisi: Yrd. Doç. Dr. Sevinç YARAŞIR TULUMCE

Şubat 2015, 113 Sayfa

Cari işlemler dengesi kavramı küreselleşen dünya ekonomileri ile birlikte ön plana çıkmış ve yaşanan ekonomik krizler paralelinde daha da hissedilir hale gelmiştir. Özellikle ülkeler arasındaki ihracat ve ithalat etkileşiminin etkisi altında kalan bu denge, ülke parasının değeri, ülkeye giren yatırımların niteliği ve süresi, ülke içerisindeki tasarruflar, dış borçlar gibi bir çok değişkene bağlı olarak da değişim gösterir hale gelmiştir.

Avrupa Birliği (AB) üyesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomileri içerisinde de önemli bir gösterge olan cari işlemler dengesi, dönemler itibariyle farklı seviyelerde gerçekleşmiştir. Yukarıda belirtilen değişkenlere bağlı olarak gerçekleşen krizler ise bu dengenin bozulmasında önemli bir etken olmuştur. Çalışma içerisinde yer verilen ülkeler incelendiğinde bu sonuç somut bir şekilde kendisini göstermektedir. AB ülkelerinde krizlerin, Meksika, Arjantin ve Brezilya'da ise ülke parasının değerine bağlı olarak bozulan dış ticaret dengesinin etkisi ile cari açıklar daha da ön plana çıkmıştır. İlgili açıklar karşısında ise, her ülke kendi koşullarını da dikkate alarak bir takım önlemler almış ve türetilen politikalar yardımıyla cari açık sorunun önüne geçmeye çalışmışlardır.

Ampirik modeller yardımıyla Türkiye'de 1980-2013 dönemine ilişkin cari açıkların sürdürülebilirliğini inceleyen bu çalışma da, ihracattan ithalata doğru bir nedensellik söz konusudur. Yani, Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu ihracatın ithalata dayalı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu bulgu, Türkiye'nin ihracat yapabilme kapasitesinin ara malı ve sermaye mallarının ithalatına bağlı olduğunu göstermektedir. Dış ticaret ve cari işlemler dengesinin olumlu yönde gelişimini engelleyen bu durum karşısında ise, ülke içerisinde katma değeri yüksek ara malı ve sermaye malı üretiminin teşvik edilmesi önerilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Cari açık, AB, Türkiye, Eş-bütünleme, Vektör Otoregesif Modeli.

ABSTRACT

CURRENT ACCOUNT SUSTAINABILITY AND THE CASE OF TURKEY

Buyrukoglu Aysin

Master Thesis

Public Finance Department

Public Finance Programme

Adviser of Thesis: Assistant Professor Ph.D. Sevinç YARAŞIR TLMCE

February 2015, 113 Pages

Current account balance come to the fore with the concept of globalization of the world economy and the economic crisis has come more and more noticeable in parallel status. Especially under the influence of interaction between countries that export and import balance, of the domestic currency, attribute and duration of the investments into the country, savings in the country, depending on many variables, such as external debt has also become varies.

The member of European Union (EU), developed and developing countries is an important indicator in the economy of the current account balance, period have been recorded at different levels in years. The crisis that occurred due to the above variables has been a major factor in the deterioration of the balance. This result illustrates in a concrete way itself when examined the countries taking part in the study. The crisis in the EU, Mexico, Argentina and Brazil in the current account deficits and the effect of the foreign trade balance deteriorated depending on the value of the domestic currency rose to the forefront. Explain about the opposite, each country have taken a number of measures, taking into account their circumstances and aid policies derived tried to pass in front of the deficit problem.

Empirical models with the help of this study to examine the sustainability of the current account deficit for the 1980-2013 period in Turkey also, is a causality from exports to imports in question. So, based on the conclusion that Turkey's exports to imports have made has been reached. This finding illustrates that Turkey's export capacity can be dependent on the import of intermediate and capital goods. Foreign trade and current account this situation prevents the development of a positive balance, the promotion of high value added in the country of intermediate goods and capital goods production is recommended.

Keywords: Current Account, EU, Turkey, Co- integration, Vector Otoregesif Model.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	vi
TABLolar DİZİNİ.....	vii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI

1.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı ve Özellikleri.....	3
1.2. Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları.....	5
1.2.1. Cari İşlemler Hesabı.....	6
1.2.1.1. Dış Ticaret Dengesi (Mal Ticareti).....	9
1.2.1.2. Uluslararası Hizmetler ve Gelirler Dengesi.....	9
1.2.1.3. Tek Yanlı (Karşılıksız) Transferler.....	10
1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı.....	10
1.2.2.1. Doğrudan Yatırımlar.....	11
1.2.2.2. Portföy Yatırımları.....	12
1.2.2.3. Diğer Yatırımlar.....	12
1.2.2.4. Rezerv Varlıklar.....	12
1.2.3. Net Hata ve Noksan Hesabı.....	13
1.3. Cari İşlemler Dengesi Tanımı.....	15
1.3.1. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar.....	17
1.3.1.1. Esneklikler Yaklaşımı.....	17
1.3.1.2. Toplam Harcama Yaklaşımı.....	18
1.3.1.3. Mundell- Fleming Modeli.....	19
1.3.1.4. Dönemler Arası Yaklaşımı.....	22
1.3.2. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri.....	23
1.3.2.1. Dış Ticaret Hadleri.....	24
1.3.2.2. Mali Politikalar ve Bütçe Açıkları.....	25
1.3.2.3. Döviz Kurları.....	27
1.3.3. Cari İşlemler Açığının Nedenleri.....	27
1.3.3.1. Yurtiçi Yatırımlardaki Büyük Artışlar.....	28
1.3.3.2. Ulusal Tasarruflardaki Azalma.....	30
1.3.3.3. İhracat Gelirlerinin Azalması.....	31
1.3.3.4. İthal Edilen Malların Talep Esnekliğinin Büyüklüğü.....	31
1.3.3.5. Dış Borç Stokundaki Artış.....	32
1.3.3.6. Sermaye Hareketleri.....	32
1.4. Cari Açığın Sürdürülebilirliği Kavramı ve Göstergeleri.....	33

İKİNCİ BÖLÜM
CARİ AÇIĞIN GELİŞİMİ: AVRUPA BİRLİĞİ, SEÇİLMİŞ ÜLKELER VE
TÜRKİYE

2.1. Avrupa Birliğinde Cari Açık ve Gelişimi.....	35
2.2. Seçilmiş Ülkelerde Cari Açık ve Gelişimi.....	40
2.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Cari Açık ve Gelişimi.....	40
2.2.1.1. Amerika Birleşik Devletleri.....	41
2.2.1.2. Japonya.....	42
2.2.1.3. Çin.....	44
2.2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açık ve Gelişimi.....	45
2.2.2.1. Arjantin.....	46
2.2.2.2. Meksika.....	48
2.2.2.3. Brezilya.....	49
2.3. Türkiye’de Cari Açığın Gelişimi.....	51
2.3.1. Türkiye’de Cari açığın Genel Hatları İtibariyle Nedenleri.....	51
2.3.2. 1980 Öncesi Cari Açığa Genel Bir Bakış.....	52
2.3.3. 1980’li Yıllarda Türkiye’de Cari İşlemler Açığı.....	55
2.3.4. 1990’lı Yıllarda Türkiye’de Cari İşlemler Açığı.....	61
2.3.4.1. 5 Nisan 1994 Kararları.....	62
2.3.4.2. 1999 Krizi, 9 Aralık 1999 İstikrar Programı ve Programın Sonuçları.....	66
2.3.5. 2000’li Yıllarda Türkiye’de Cari Açık.....	70
2.3.5.1. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi.....	70
2.3.5.2. 2008 Küresel Mali Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri.....	75
2.3.5.3. 2000’li Yıllarda Cari Açığa İlişkin İstatistikî Veriler ve Genel Bir Değerlendirme.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE CARİ AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE AMPİRİK ANALİZİ	
3.1. Cari Açığın Sürdürülebilirliğine İlişkin Literatüre Bakış.....	83
3.2. Veriler ve Değişkenler.....	86
3.3. Yöntem.....	86
3.4. Uygulama ve Ampirik Analizin Bulguları.....	87
3.4.3. Genel Bulgular ve Çözüm Önerileri.....	94
SONUÇ.....	99
KAYNAKÇA.....	103
EKLER.....	110
ÖZGEÇMİŞ.....	113

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1	: 2000-2014 Yılları Arasında ABD’de Cari Açık (Milyon Dolar)	42
Şekil 2	: Japonya’da Cari Açık (Milyon Dolar) (2000-2014).....	43
Şekil 3	: Çin’de Cari Açık (Yüz Milyon Dolar) (2000-2014).....	44
Şekil 4	: Arjantin’de Cari Açık (Milyon Dolar) (1990-2014).....	47
Şekil 5	: Meksika’da Cari Açık (Milyon Dolar) (1990-2014).....	49
Şekil 6	: Brezilya’da Cari Açık (Milyon Dolar) (1990-2014).....	50
Şekil 7	: 1990-1999 Yıllarında Türkiye’nin Toplam Dış Borç Stoku(\$).....	65
Şekil 8	: Vadelere Göre Sermaye Akımı (Milyar ABD doları).....	68
Şekil 9	: Ulusal Tasarruf ve Yatırımların GSYH’ya Oranları (%) (2008-2010).	77
Şekil 10	: Ters Kökler Birim Çemberi.....	89
Şekil 11	: Ters Kök Birim Çemberi.....	91
Şekil 12	: Etki-Tepki Fonksiyonları.....	92

TABLolar DİZİNİ

Tablo 1	: Ödemeler Bilançosu Hesaplarının Çalışma Şekli.....	5
Tablo 2	: Cari İşlemler Hesabı.....	8
Tablo 3	: Esnek ve Sabit Döviz Kuru Sistemlerinde Cari Açığın Azaltılması Adına Para ve Maliye Politikaları.....	21
Tablo 4	: AB Üyesi Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi (“000” Milyon €).....	38
Tablo 5	: AB Üyesi Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi (% GSYİH).....	39
Tablo 6	: Gelişmiş Ülkelerde Cari Açığın Gelişimi.....	41
Tablo 7	: Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Gelişimi.....	45
Tablo 8	: 1960-1985 Yılları Arasında Dış Borç Stoku.....	54
Tablo 9	: 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	59
Tablo 10	: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Bilançosu Göstergeleri (1980-1989).....	60
Tablo 11	: 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)	64
Tablo 12	: Cari İşlemler Hesabındaki Gelişmeler (Milyon \$).....	72
Tablo 13	: Dış Ticaret Açığı/GSMH, Cari İşlemler Hesabı/GSMH, Reel Döviz Kuru Endeksi.....	73
Tablo 14	: 2000-2008 Yıllarında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)...	74
Tablo 15	: 2006-2010 Yılları Arası Türkiye’nin Cari Açık Verileri (Milyar \$)...	77
Tablo 16	: 2000-2013 Yılları arasında Cari İşlemler ve Dış Ticaret Dengesi (Bin Dolar).....	80
Tablo 17	: Türkiye’ye Sermaye Akımı-Net (Milyon \$).....	81
Tablo 18	: Tasarruf Dengesi-Cari İşlemler Dengesi (% GSYH).....	81
Tablo 19	: 2001-2013 Yılları Arasında Kamu Net Toplam Borç Stoku.....	82
Tablo 20	: Literatür Özeti.....	83
Tablo 21	: Modellerde Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları.....	86
Tablo 22	: Çalışmada Oluşturulan Modeller.....	87
Tablo 23	: Model 1 ve Model 2 İçin ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları.....	88
Tablo 24	: Model 2 İçin Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	89
Tablo 25	: VAR Modeli Varsayımlarının Testi.....	89
Tablo 26	: Pantula Prensibine Göre Trace (İz) İstatistikleri.....	90
Tablo 27	: Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları.....	90
Tablo 28	: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi.....	91
Tablo 29	: VAR Modeli Varsayımlarının Testi.....	91
Tablo 30	: Varyans Ayrıştırması Sonuçları.....	93
Tablo 31	: Granger Nedensellik Testi Sonuçları.....	94

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

\$	: Dolar
%	: Yüzde
€	: Euro
A	: Toplam Harcama Düzeyi
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
ADF	: Augmented Dickey–Fuller
BBC	: British Broadcasting Corporation
BIS	: Uluslararası Ödemeler Bankası
BÜMKO	: Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü
C	: Özel Tüketim Harcamaları
CAD	: Cari İşlemler Açığı
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
Em	: Yurtiçi Talep Esnekliği
Ex	: İhraç Malların Dış Talep Esnekliği
FA	: Yurtdışından Satın Alınan Varlık
G	: Kamu Harcamaları
GATT	: General Agreement on Tariffs and Trade
GDP	: Gayrisafi Yurtiçi Hasıla
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
HLM	: Harberger-Laursen-Metzler Hipotezi
I	: Özel Yatırım Harcamaları
IMF	: Uluslararası Para Fonu
IS	: Mal Piyasası Dengesi
İ	: Yurtiçi Faiz Oranı
i*	: Yurtdışı Faiz Oranı
KİT	: Kamu İktisadi Teşebbüsleri
L	: Reel Para Talebi
LM	: Para Piyasası Dengesi
M	: İthalat
MA	: Maastricht Anlaşması
MB	: Maliye Bakanlığı
MDAÜ	: Doğu Avrupa Ülkelerinin Üyelik Müracatı
Ms	: Para Arzı
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
NHN	: Net Hata ve Noksan
NSH	: Net Sermaye Akışı
NXM	: Net İhracat-İthalat Durumu
OECD	: Organisation for Economic Co-operation and Development
ÖB	: Dış Denge
PP	: Philips-Peron
R	: Döviz Kuru
R	: Nominal Döviz Kuru

S	: Tasarruflar
SAR	: Special Administrative Region
SDR	: Özel Çekme Hakları
T	: Vergi Gelirleri
TCMB	: Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TEFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TL	: Türk Lirası
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TOBB	: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği
Tr	: Yurtdışına Transferler
TÜFE	: Üretici Fiyat Endeksi
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
USD	: Dolar
VAR	: Vektör Otoregresyon Analizi
Vb.	: Ve Benzeri
X	: İhracat
Y	: Milli Gelir
Yf	: Yabancı Ülkelerin Milli Geliri

GİRİŞ

Ülkelerarası gerçekleşen mal ve hizmet piyasası sonucunda ülkeye giren ile çıkan döviz arasındaki ilişkiyi gösteren cari işlemler hesabı, ekonomik denge içerisinde önemli bir yere sahiptir. Cari işlemler hesabı kendi içerisinde üç alt kalemden oluşmaktadır. Bunlar; dış ticaret dengesi, uluslararası hizmetler ve gelirler dengesi ile tek yanlı transferlerdir. Özellikle ithalat ve ihracat alt başlıklarını içeren dış ticaret dengesi cari işlemler dengesinin açıklanmasında etkilidir.

Cari işlemler dengesinde ülkeden çıkan dövizin ülkeye giren dövizden fazla olması durumunda cari açıktan bahsedilmektedir. Cari açıklar genel olarak; yurtiçi yatırımlardaki artış, ulusal tasarruflardaki azalma, ihracat gelirlerinin azalması, ithal edilen malların talep esnekliğinin büyüklüğü, dış borç stoklarındaki artış ve sermayelerin ülkeden çıkışı nedenleriyle ortaya çıkmaktadır. Ülkelerarası mal ve hizmet ticaretinin yaygınlaşması ile birlikte makroekonomik dengelerin korunması ve istikrarlı ekonomik büyümenin sağlanması önem arz eden amaçların başında gelmektedir. Bu amaçların sağlanmasında ise cari işlemler dengesi önemli bir paya sahiptir. Ülkelerin gerçekleştirmiş oldukları ihracat ve ithalat başta olmak üzere; yatırımlar, dış borçlar ve faiz ödemeleri ile hizmet gelirleri cari işlemler dengesini etkileyerek ekonomik denge üzerinde belirleyici olmaktadır. Bu tür belirleyicilerin yanında ülke içerisinde uygulanan para ve maliye politikaları da dolaylı yoldan cari işlemler dengesini etkilemektedir.

Ülke ekonomileri adına etkili bir gösterge olan cari işlemler dengesinin seviyesi ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmektedir. Bazı iktisatçılar, cari açığın GSYİH içindeki oranının %5 düzeyini aşmasını risk olarak görmektedirler. Ancak özellikle ABD gibi bir ülkenin yüksek seviyelerde cari açık rakamlarına ulaşarak, cari açığın sürdürülebilirliğini sağlaması riskli oranlara ilişkin yapılan tespitlerin tartışılmasına neden olmaktadır. Öte yandan Meksika, Şili ve Brezilya gibi ülkelerde cari açık probleminin ciddi boyutlara ulaşması ya da sürdürülememesi yine sorunun tartışılması ve öneriler sunulması konusunda yapılan çalışmaları artırmaktadır. Türkiye ekonomisinde ise son on yıldır ekonomik göstergelerde gerçekleştirilen iyileşmeler hem yatırımcılar hem de iktisatçılar tarafından pozitif algılar yaratmaktadır. Ancak IMF,

Dünya Bankası gibi kuruluşların raporlarında, bu gelişmelere rağmen cari açığın ulaştığı noktaya ilişkin önlemlerin alınması gerektiği yer almaktadır.

Bu çalışmanın hazırlanmasında, hem son yıllarda cari işlemler açığının ulaştığı nokta hem de cari işlemler dengesinin ülke ekonomileri üzerindeki sıra dışı etkiye sahip olması önemli bir etken olmuştur. Çalışmanın temel sorunsalı, Türkiye’de cari işlemler açığının sürdürülebilir olup olmadığının tespitine dayanmaktadır.

Çalışmanın birinci bölümünde, cari işlemler dengesi teorik çerçevede açıklanarak ele alınmaktadır. Cari işlemler hesabının alt kalemleri, cari işlemler hesabını açıklamaya yönelik yaklaşımlar, cari açıkların nedenleri ile cari açıkların sürdürülebilirliği sırasıyla incelenen konular arasındadır.

İkinci bölümde, çeşitli ülkeler açısından cari açığın gelişimi incelenmektedir. Bu noktada, öncelikle AB üyesi ülkelerde cari açıkların gelişimi hakkında bilgilere yer verilmektedir. Sonrasında ise, IMF’nin resmi sitesinde yer alan kriterler baz alınarak yapılan sınıflandırmaya göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde cari açığın gelişimine odaklanılmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan bazı seçilmiş ülke örneklerine ilişkin cari açıklar farklı bir alt başlıkta incelenmektedir. IMF’nin tasnifinde gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye’de cari işlemler açığının gelişimi ise ayrı bir başlık altında ele alınmaktadır. Türkiye için Cumhuriyet döneminden günümüze kadar geçen süreçte cari açıklar ve sebeplerine, rakamsal göstergeler ve krizler bağlamında yer verilmektedir.

Son bölümde ise cari açığın sürdürülebilirliğine ilişkin yerli ve yabancı ampirik literatür taramasına yer verilerek, Türkiye’de 1980-2013 yılları arasında cari açığın sürdürülebilirliği ekonometrik yöntemlerle analiz edilmektedir. Ampirik analiz, iki farklı model üzerinden gerçekleştirilmektedir. Analizde; VAR, Johansen Eş-bütünleşme ve Granger Nedensellik yöntemlerinden yararlanılmaktadır. Her iki modelin ampirik bulguları, Türkiye’de incelenen dönem aralığı için cari açığın sürdürülemez olduğu noktasında birleşmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÖDEMELER BİLANÇOSU VE CARİ İŞLEMLER HESABI

1.1. Ödemeler Bilançosu Tanımı ve Özellikleri

Ülkelerin temel ekonomik değişkenleriyle sıkı bir ilişki içinde bulunan ödemeler dengesi, özellikle küreselleşen dünya ile birlikte önemini artırmıştır. Ödemeler bilançosundaki denge ya da dengesizlik, o ülkenin uluslararası ödeme gücündeki iyileşme ya da bozulmaları yansıtır. Dolayısıyla da çoğu kez o ülkenin uluslararası alandaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır. Ödemeler dengesi, uygulanan ekonomik ve mali politikaların bir sonucudur (Ekşi, 2010: 3).

Bir ekonominin yurtdışı piyasalarla olan iktisadi ilişkileri, ödemeler dengesi diye anılan bir bilanço içinde tutulmaktadır. Ödemeler dengesi, bir ülkenin döviz kazandırıcı ve döviz harcayıcı faaliyetlerini yıllık bazda sergilemektedir (Yeldan, 2005: 1). Bütün dünya ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de ödemeler bilançosu verileri sürekli takip altındadır. Takip edilen bu veriler piyasalara müdahale edilirken dikkate alınmaktadır.

Ödemeler bilançosuna ilişkin en geniş tanım IMF tarafından yapılmıştır. Bu tanıma göre ödemeler bilançosu, belirli bir süre içinde ülkenin yerlileri ile yabancı ülkeler arasında yapılan ekonomik akımların ve bu akımlara bağlı değerlerin, transfer ödemelerinin ve rezervlerden meydana gelen değişikliklerin sistematik ve muhasebe kayıtlarına uygun olarak tespit edildiği istatistiki bir tablodur (Çekim, 2009: 4).

Ödemeler dengesi, üç ana piyasada, mal ve hizmet piyasası, faktör piyasası, sermaye piyasasında, yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin diğer ekonomilerle olan ilişkilerini özetleyen istatistiki bir tablo olmaktadır (Ordu, 2008: 3).

Ödemeler bilançosunun belli başlı bazı özellikleri bulunmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir (Ekşi, 2010: 4-5; Ordu, 2008: 4-6);

- ***İşlem Süresi ve Veri Kaynakları:***

Ödemeler bilançosu verileri günümüzde aylık, üç aylık ve yıllık dönemler itibariyle açıklanabilmektedir. Ancak bir ülkenin dış ekonomik gelişmelerini izlemek ve diğer ülkelerle kıyaslayabilmek için bir yıllık ödemeler bilançosu kayıtları baz alınmaktadır. Mevsimlere göre ülkeye giren veya ülkeden çıkan döviz miktarı değişebileceği için aylık veya üç aylık karşılaştırmalar yanıltıcı olabilmektedir. Bu duruma, yaz turizminin ağırlıklı olduğu bir ülke ile kış turizminin ağırlıklı olarak

yapıldığı bir ülkeyi örnek gösterebiliriz. Belli dönemler itibariyle açıklanan ödemeler dengesi istatistik verileri hazırlanırken belli başlı kaynaklardan faydalanılmaktadır. Hesap çeşitlerine göre değişen başlıca bilgi kaynakları şunlardır;

- ❖ Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) ve Türkiye’de yerleşik bankaların dövizli işlem raporları,
- ❖ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayınlanan dış ticaret istatistikleri,
- ❖ TÜİK’ten sağlanan mal ticaretine ilişkin navlun ve sigorta gelir ve giderleri,
- ❖ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, TÜİK ve TCMB tarafından yürütülen anketler,
- ❖ Kuruluşlardan doğrudan sağlanan veriler,
- ❖ Yurtdışında yerleşik kişilerin portföy yatırımlarına ilişkin olarak saklama hizmeti veren bankalardan sağlanan stok veriler,
- ❖ Doğrudan yatırım anketleri,
- ❖ Yazılı ve görsel basın.

Ülkede Yerleşik Olma:

“Yerleşik Olma” dan, ekonomik faaliyetlerini normal olarak o ülkede yürüten kişiler, firmalar ve kamu kuruluşları anlaşılmaktadır. Bu tanımlamada görüldüğü üzere, bir ülkede yerleşik olma ile bir ülke içinde faaliyet gösteren yerli ve yabancı kurum ve kuruluşları kapsadığı, ister yerli ister yabancı olsun kendi faaliyetlerini gerçekleştirdikleri yerde yerleşik olarak kabul gördükleri ortaya çıkmaktadır. Bir ülkeye yerleşmek maksadıyla oturan ile yurttaşlık veya pasaport statüsü o ülkeye bağlı olarak yaşayanlar, o ülkede yerleşik sayılmaktadırlar. Bu kimseler yaşadıkları yerde geçerli olan parayı kullanma eğilimindedirler. Ödemeler bilançosunun geniş anlamında tanımında iktisadi akımların yerlilerle yabancılar arasında meydana geldiği belirtilmiştir. Bilindiği gibi yerli karar birimlerinin kendi aralarında oluşturdukları iktisadi akımlar ödemeler bilançosunda görülmez. İktisadi akıma bağlı değerlerin ödemeler bilançosunda görülebilmesi için akımı yaratan tarafların birinin yabancı olması şartı aranmaktadır.

Alacaklı ve Borçlu İşlemler:

Ekonomik işlemin iki yanı bulunmaktadır. Bunun bir yanında alacaklı, diğer yanında borçlu kısım yer almaktadır. Bir ödemenin yapılması veya bir ekonomik

değerin ülke dışına çıkarılması sonucunda ülke alacaklı konuma gelmekte, tersi durumda ise, bu ülke vatandaşının ödemesi gereken bir değer ülke içine girmesi ülkeyi borçlu konuma getirmektedir.

Alacaklı işlemler bilançonun aktifinde, borçlu işlemler ise pasifinde gösterilmektedir. Tablo 1’de hesapların çalışma şekline yer verilmiştir.

Tablo 1: Ödemeler Bilançosu Hesaplarının Çalışma Şekli

HESAPLAR	<i><u>BORÇ</u></i>	<i><u>ALACAK</u></i>
	* Döviz Çıktıları * Mal ve Hizmet İthalatı * Yükümlülük Azalışı * Varlık Artışı	* Döviz Girişleri * Mal ve Hizmet İhracatı * Yükümlülük Artışı * Varlık Azalışı
CARİ İŞLEMLER HESABI	-	+
Mal Ticareti Hesabı	-	+
Hizmet Ticareti Hesabı	-	+
Tek Yanlı Transferler Hesabı	-	+
SERMAYE VE FİNANS HESABI	-	+
Uzun Vadeli Sermaye Hesabı	-	+
Kısa Vadeli Sermaye Hesabı	-	+

Kaynak: Ekşi, 2010: 6.

1.2. Ödemeler Bilançosu Ana Hesap Grupları

Ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ekonomik işlemler, sistemli bir şekilde ödemeler bilançosunda kayıt altına alınmakta ve ortaya çıkardıkları etkilerine göre gruplandırılarak çeşitli hesaplar içerisinde toplanmaktadır. Ödemeler bilançosunda kayıt altına alınan her bir işlem diğer ülkelerin ekonomilerine karşı alacak hakkı ya da borç meydana getirmektedir.

Ödemeler bilançosu, muhasebe hesabının denliğini sağlamak üzere dört ana hesap grubundan oluşmaktadır. Bunlar;

- Cari İşlemler Hesabı
- Sermaye Hesabı
- Finans Hesabı
- Net Hata ve Noksan Hesabı

1.2.1. Cari İşlemler Hesabı

Ödemeler bilançosunu en temel hesaplarından bir tanesi cari işlemler hesabıdır. Bu hesapta öncelikle ülkenin diğer ülkelerle gerçekleştirdiği mal ve hizmet işlemleri yer almaktadır. Cari işlemler hesabı cari yıl içerisinde üretilen mal ve hizmet işlemlerini kapsadığı için ülke ekonomisinin milli gelir hesaplarıyla da doğrudan bağlantılıdır. Buna bağlı olarak da ülkede üretilip satılan mallar, ülkenin gayri safi yurt içi hasılası (GSYİH)'nın bir parçasıdır. Bu açıdan bakılırsa eğer, cari işlemler hesabının açık ya da fazla vermesi, ülkenin milli gelir ve diğer ekonomik değişkenleriyle büyük oranda bağlantılıdır.

Ödemeler dengesi adı altında yer alan “*cari işlemler hesabı*” net hata ve noksan kalemi göz ardı edilerek düşünüldüğünde, Merkez Bankasının muhabir hareketlerini gösteren döviz rezervlerindeki değişimin de dahil olduğu sermaye ve finans hareketleri dengesine mutlak değer cinsinden eşittir (Babaoğlu, 2005: 5).

Cari işlemler hesabı, belirli bir dönem içinde, ülkeler arasında gerçekleşen ekonomik ve mali ilişkilerin muhasebeleştirildiği ödemeler bilançosunun birinci temel hesap gurubunu oluşturur. Cari işlemler hesabında ülkenin mal ve hizmet ticareti ile transfer ödemeleri kaydedilir. Dolayısıyla cari işlemler hesabı kendi içinde üç alt gurubu içerir. Mal ticareti hesabı, yani toplam mal ihracatı ile toplam mal ithalatının kaydedildiği hesap, ülkenin ticaret dengesini göstermekte olup; buna hizmetler ve net transferler eklenince cari işlemler dengesine ulaşılmış olur. Bu durumda, cari işlemler hesabının pozitif olması durumunda cari denge fazlası, aksi durumda ise cari denge açığı söz konusu olmaktadır. Başka bir ifade ile mal ve hizmet ticareti ile net transferlerden elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda ülke, cari açık durumuyla karşı karşıya kalmaktadır (Peker ve Hotunluoğlu, 2009: 222).

Cari işlemler hesabı açık verdiğinde ülke, yurtdışından kazandığı paradan daha fazlasını, yurtdışına göndermiş demektir. Dolayısıyla yaratılan açık, dışarıdan borçlanılarak veya yurtiçi varlıkların satılması suretiyle kapanır. Bunun tersi durumda ise, yani cari işlemler hesabı fazla verdiğinde, yurtiçi yerleşiklerce yurtdışına sermaye transferi gerçekleştirilir. Sonuç olarak cari işlemler hesabı, yurtdışı yerleşiklere karşı olan toplam yükümlülüklerimizdeki veya yurtdışı yerleşik bir ülkede bulunan varlıklardaki değişimi göstermektedir (Obsfeld ve Rogoff, 1996: 5). Örneğin; cari açığın finansmanı için ülkemize borç ya da döviz olarak giren miktar, ülkemizin yurtdışına gönderdiği miktardan büyükse yükümlülüklerimiz artıyor demektir.

Yükümlülüklerimizde meydana gelen bu artış ise yurtdışına olan borcumuzun artmakta olduğunu göstermektedir.

Cari işlemler hesabı da kendi içerisinde üç tane hizmet kalemi barındırmaktadır. Bunlar aşağıdaki gibidir;

- ❖ Dış Ticaret Dengesi (Mal Ticareti)
- ❖ Uluslararası Hizmetler ve Gelirler Dengesi
- ❖ Tek Yanlı (Karşılıksız) Transferler

Tablo 2' de cari işlemler hesabında yer alan hizmet kalemlerinin içeriğine ilişkin ayrıntılara yer verilmiştir.

Tablo 2: Cari İşlemler Hesabı

I. CARİ İŞLEMLER HESABI	
A. DIŞ TİCARET DENGESİ	
1. Genel Mal Ticareti	
1.1. İhracat f.o.b.	
1.1.1. İhracat f.o.b.	
1.1.2. Bavul Ticareti	
1.1.3. Uyarlama: Diğer Mallar	
1.2. İthalat f.o.b.	
1.2.1. İthalat c.i.f.	
1.2.2. Uyarlama: Navlun ve Sigorta	
1.2.3. Uyarlama: Diğer Mallar	
2. Parasal Olmayan Altın	
3. Limanlarda Sağlanan Mallar	
B. HİZMETLER DENGESİ	
1. Taşımacılık	
1.1. Navlun	
1.2. Diğer Taşımacılık	
2. Turizm	
3. İnşaat Hizmetleri	
4. Sigorta Hizmetleri	
5. Finansal Hizmetler	
6. Diğer Ticari Hizmetler	
7. Resmi Hizmetler	
8. Diğer Hizmetler	
C. GELİR DENGESİ	
1. Ücret Ödemeleri	
2. Yatırım Geliri	
2.1. Doğrudan Yatırımlar	
2.2. Portföy Yatırımları	
2.3. Diğer Yatırımlar	
2.3.1. Faiz Geliri	
2.3.2. Faiz Gideri	
2.3.2.1. Uzun Vade	
2.3.2.1.1. Merkez Bankası	
2.3.2.1.2. Genel Hükümet	
2.3.2.1.3. Bankalar	
2.3.2.1.4. Diğer Sektörler	
2.3.2.2. Kısa Vade	
D. CARİ TRANSFERLER	
1. Genel Hükümet	
2. Diğer Sektörler	
2.1. İşçi Gelirleri	
2.2. Diğer Transferler	

Kaynak: Ekşi, 2010: 8.

1.2.1.1. Dış Ticaret Dengesi(Mal Ticareti)

Dış ticaret ya da diğer bir isimle, görünür ticaret hesabı, mal ihracı ve mal ithalinden oluşur. Bu kalem çoğu ülkenin ekonomik ilişkilerinde en büyük yeri tutar ve reel ekonomideki gelişmelerin en somut göstergesidir (Seyidoğlu, 2001: 12).

Genel mal ticareti bir ülkenin ihracat ve ithalatını içine almaktadır. Çoğu kez ödemeler dengesi ile karıştırılan dış ticaret dengesi temel anlamda ihracat ile ithalat arasındaki farkı gösterirken, ödemeler dengesi ülkenin dış ülkelerle olan gelir-gider ilişkilerini göstermektedir. Mal ticareti yapılırken ihracatın ithalatı karşılama oranı bize verileri değerlendirme anlamında önemli fikirler vermektedir. Ülkeye başlıca döviz kazandıran işlem olan mal ihracatı dış ticaret hesabının aktif kısmına, yabancılar lehine alacak hakkı doğuran bir işlem olan ithalat ise dış ticaret hesabının pasif kısmına kaydedilir. Halk arasında “bavul ticareti” olarak bilinen ve gümrüklerde kayda alınmayan mal ihraçları da dış ticaret dengesi içinde yer almaktadır (Ekşi, 2010: 9).

1.2.1.2. Uluslararası Hizmetler ve Gelirler Dengesi

Cari işlemler hesabının içindeki mal ticaretinden başka bir diğer alt hesapta hizmet ticaretidir. Bu hesap grubunda da yabancı ülkelerle yapılan hizmet ithalat ve ihracatından doğan parasal akımlar yer almaktadır. Ülkedeki hizmet alım ve satımını gösteren hizmet ticaretinin bir diğer adı da görünmez ticaret (invisible trade)'tir. Bu kalem içinde bazı işlemler hizmet niteliği taşımamasına rağmen (yabancı sermaye yatırım gelirleri ya da giderleri gibi), bu grup içerisinde yer verilmiştir. Fakat yine de hizmet ticareti, turizm, bankacılık ve taşıma gibi işlemler gerçek anlamda hizmet giriş çıkışlarını göstermektedir (Alkan, 2007: 11). Uluslararası Hizmetler ve Gelirler Dengesi başlıca şu işlemlerden oluşmaktadır (Ağaslan, 2008:8);

Turizm; Ülkeye gelen turistlerin yaptıkları toplam döviz harcamaları ile yurt içindeki yerleşiklerin yurt dışında turizm amacıyla yaptıkları döviz harcamalarını gösteren işlemidir. Ülke dışında, ülkenin kendi yerleşiklerinin yaptıkları döviz harcamaları bilançoya (-) olarak kaydedilirken, ülkeye gelen turistlerin yaptığı döviz harcamaları bilançoya (+) olarak kaydedilmektedir.

Faiz; Yabancı ülkeye borç verilmesi sonucu, bunun alınan faizi ile yabancı ülkelere alınan borçların faiz ödemeleri, faiz işlemi adı altında gösterilir (Alkan, 2007: 11).

Uluslararası Taşımacılık; Hava, deniz ve kara yolu araçlarıyla dış ülkelere yolcu ve yük taşımacılığında elde edilen dövizler veya yabancılarla yaptırılan taşımacılık işlemleri sonucunda ödenen dövizler bu gruba girmektedir.

Uluslararası Bankacılık ve Sigortacılık; Ulusal sigorta şirketlerinin ya da bankaların uluslararası faaliyetlerinden elde ettikleri dövizler yada bu hizmetler için yabancı kuruluşlara yapılan ödemeleri kapsamaktadır.

Yatırım Geliri Hesabı; Yurtiçindeki yabancı sermaye şirketlerinin faaliyetlerinden kazanıp yurt dışına transfer ettikleri karlar, ülkedeki uzun ve kısa süreli sermaye yatırımlarının geliri olarak (faiz ve temettü) dışarıya gönderilen paralar ve resmi dış borç faizleri bu grupta yer alır.

Yurtdışı İşçi Gelirleri: Yurtdışında çalışan işçilerin ülkelerine yolladıkları paralar da emek hizmetleri ihraç etmenin karşılığıdır. Bundan dolayı, işçilerin gelirleri alacaklı işlem olarak cari işlemlerin hizmetler kaleminde gösterilmektedir.

Yurtdışı Resmi Hizmetler: Yurtdışında ülkeyi temsil eden elçilik veya konsolosluk görevlerinin ücret ve maaşları, devlete ait bina ve arazilerin bakım ve onarımı, dışarıdaki askeri birlik ve görevlilerinin harcamaları gibi resmi harcamalar ise bu grupta toplanmaktadır.

1.2.1.3. Tek Yanlı (Karşılıksız) Transferler

Ülkeler arasında bağış, hibe biçiminde yapılan işlemler bu gruba girmekte ve karşılığında hiç bir ödeme yapmak gerekmediği için bu işlemlere karşılıksız transferler denmektedir. Ayrıca bu hesabın en önemli kalemlerini yurtdışında çalışan ülke vatandaşlarının gönderdikleri dövizler ile bedelsiz ithalat oluşturmaktadır (Sezer, 2007: 11).

1.2.2. Sermaye ve Finans Hesabı

Bu kalem Sermaye Hesabı ve Finans Hesapları olarak iki gruba ayrılmaktadır. Sermaye hesabı; sermaye transferleri (borcun bağışlanması, göçmen transferleri gibi) ve üretilmeyen, finansal olmayan varlıklar (kara parçası gibi üretilmeyen varlıkların alım/satımı ile patent yayımlama hakkı gibi maddi olmayan varlıklar) olarak sınıflandırılmaktadır (Çekim, 2009: 13).

Ödemeler dengesinde sermaye girişleri net ve gayri safi bazda tanımlanmaktadır. Gayrisafi sermaye girişleri yurt içinde doğrudan yatırım, portföy hesabı yükümlülükleri ve diğer yatırım yükümlülükleri toplamı olarak tanımlanırken, net sermaye girişleri yabancı sermaye yatırımları, portföy yatırımları ve diğer yatırımlar toplamı olarak tanımlanmaktadır. Sermaye girişlerinin en önemli katkıları firmaların finansman ihtiyacını karşılaması, kredi erişimini kolaylaştırarak tüketim harcamalarını hızlandırması ve ülkede döviz arzını arttırarak döviz kurunun değerlenmesine neden olmasıdır. Sermaye girişlerinin gerçekleştiği dönemlerde finansman ihtiyacını yurt

dışından karşılayabilen üreticiler bir taraftan ara mal ve yatırım mallarını kolaylıkla ithal edebilmekte, üretimlerini arttırabilmekte, diğer taraftan da yeni yatırımlarını gerçekleştirebilmektedirler (Togan ve Berument, 2011: 9-10).

Ödemeler dengesinin bir başka önemli hesabı ise sermaye (finansman) hareketleridir. Kamu ve özel kuruluşlar tarafından kısa ve uzun vadeli uluslararası sermaye akımları bu hesapta izlenmektedir.

Uluslararası ekonomik işlemlerin bir bölümünü sermaye ithal ve ihracı oluşturur. Sermaye hareketleri temel olarak, bir ülkenin dış mali varlıkları ve yükümlülüklerindeki değişimler ve bu değişimlerin karşılıklı kayıtlarını içermektedir. *Finans Hesapları* sermaye şekline göre; Doğrudan yatırımlar, Portföy Yatırımları, Diğer Yatırımlar ve Rezerv Varlıklar olarak ayrılmaktadır. Bunlardan “Rezerv Varlıklar” hariç diğer kalemler, Varlık ve Yükümlülük ayırımında, “Doğrudan Yatırımlar” yatırımın yönüne göre; “Portföy Yatırımları” sektör ve enstrümana göre; “Diğer Yatırımlar” ise enstrüman, sektör ve vadeye göre alt gruplara ayrılmaktadır (Çekim, 2009: 14).

Sektörler, Parasal otorite (Merkez Bankası), Merkezi Hükümet (Hükümet ve ona bağlı teşkilatlar, mahalli idareler vb.), Bankalar (Kamu ve özel bankalar), Diğer sektörlerdir (Kamu ve özel kuruluşlar). Vadeler ise, vadesi 1 yıla kadar olanlar kısa vade, vadesi 1 yıldan uzun olanlar ise uzun vade olarak belirlenmektedir (Çekim, 2009: 14).

1.2.2.1. Doğrudan Yatırımlar

Bir ekonomide yerleşimin başka bir ekonomide yerleşik olan bir şirkette kalıcı ve de uzun vadeli yatırım yapmak, yönetimde söz hakkına sahip olmak için şirket hisselerinin %10'nunu aşacak şekilde yaptığı yatırıma doğrudan yatırım denilmektedir. Yurt dışındaki yerleşimin yurt içinde yaptığı ya da yurt içindeki yerleşimin yurt dışında yaptığı uzun vadeli yatırımı göstermektedir.

Yurtdışında doğrudan yatırımlar yurtiçinde yerleşik kişilerin, yurtdışında yerleşik bir şirket kurmak, kurulmuş bir şirkete ortak olmak, şube açmak yoluyla doğrudan yatırım amacıyla yaptıkları yatırımlar ile bu yatırımların tasfiyesi ve yurtdışında gayrimenkul alımları bu kalemde izlenmektedir. Bu veriler işlem bazında, yatırımın yapıldığı ülke sektör ve kuruluş bilgilerini de içerir şekilde banka raporlarından elde edilmektedir. Doğrudan yatırımlara örnek olarak yurt dışında yerleşik kişilerin, Türkiye’de yerleşik bir şirket kurmak, kurulmuş bir şirkete ortak olmak, şube açmak yoluyla doğrudan yatırım amacıyla, Türkiye’ye getirdikleri sermaye tutarları ile karların sermayeye katılımı verilebilir (Öztürk, 2013: 16).

1.2.2.2. Portföy Yatırımları

Genellikle menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanan portföy yatırımları, devlet tahvilleri ya da özel kuruluşların bono ve tahvilleri ile hisse senedi satın alınması şeklinde gerçekleşir. Ayrıca, para piyasası araçları ile finansal türevleri¹ kapsamaktadır. Diğer bir ifade ile portföy yatırımları, yabancı sermaye yatırımları ve rezerv varlıklar kapsamı dışındaki borç senetleri ve hisse senetleridir (Ekşi, 2010: 16). Kısaca portföy yatırımları menkul değerlere yapılan yatırımlar olarak tanımlanabilen, genel olarak devlet veya özel kuruluşların tahvil, bono, hisse senedi ve diğer para piyasası araçlarını kapsamaktadır.

Doğrudan yatırım ile portföy yatırımları arasında bazı önemli farklılıklar vardır: En önemli fark, yabancı ülkede yapılan yatırımın yönetimi ve denetimi konusudur. Doğrudan yatırım durumunda, şirket yönetimi ve denetiminde etkili olunmaktadır. Portföy yatırımlarında ise yerleşik şirket üzerinde yönetim hakkı veya denetim söz konusu değildir; bu yolla yerleşik şirket uluslararası piyasalardan kaynak sağlamış olmaktadır. İkinci önemli fark, doğrudan yatırımlarda yatırımcının yatırım sermayesinin yanı sıra üretim teknolojisi ve işletmecilik bilgisini de beraberinde getirebilmesidir. Portföy yatırımlarında yabancı yatırımcının sermaye dışında başka katkısı bulunmamaktadır (TCMB, 2002: 9).

1.2.2.3. Diğer Yatırımlar

Doğrudan yatırımlar, portföy yatırımları ve rezervler dışında kalan diğer sermaye hareketleri bu kalemin kapsamına girmektedir. Portföy yatırımlarında olduğu gibi, varlık ve yükümlülük ayrımında türlerine ve sektörlerine göre alt ayrımları olduğu görülmektedir. Bunlar ticari krediler (mal/hizmet ticaretinin finansmanı şeklinde olan krediler), krediler (anlaşmaya göre elde edilen nakit krediler-IMF kredileri), döviz mevcutları ve mevduat hesapları ile diğer varlık ve yükümlülüklerdir.

1.2.2.4. Rezerv Varlıklar

Rezerv varlıklar, ödemeler bilançosunun hazırlandığı zaman parçası içinde, merkez bankasının döviz rezervlerindeki meydana gelen değişmeyi göstermektedir. IMF'den ülkemizin stand-by düzenlemeleri çerçevesinde aldığı paralar merkez bankasının rezervlerinden düşülür. Belli bir program çerçevesinde IMF'ye ödenen miktar kadar rezervler hesabına eklenmektedir. Cari işlemler hesabı ile sermaye

---

¹ “Finansal türevler, bir dayanak varlığın değerine bağlı ancak bu dayanak varlıktan bağımsız olarak alım-satımı yapılan finansal araçlardır” (TCMB, 2005: 12).

hareketleri bilançosunun toplam sonucu ödemeler bilançosunun genel açığını veya fazlasını göstermektedir. Bu sonuca göre bir ülkenin dış âleme karşı safi borç ya da alacakları değişmiş olacağından aradaki fark, rezerv hareketleriyle kapatılmaktadır. Bundan dolayı bu hesap, merkez bankasının ve merkezi otoritenin elinde bulunan ve ödemeler bilançosunda ortaya çıkan dengesizlikleri finanse etmek için kullanılan bir hesap olmaktadır (Ordu, 2008: 18).

Geçmiş yıllarda resmi rezervler hesabı olarak adlandırılan ve ödemeler dengesi bilançosunun ana hesabı olan bu hesap son yıllarda IMF üyesi ülkelerde sermaye ve finans hesabının bir alt hesabı olarak kullanılmaya başlamıştır. Ülkelere ve yıllara göre değişebilen ve bazen çalışmayan hesapların bilançoda gösterilmediği rezerv varlıkları meydana getiren alt hesaplar şöyledir (Ekşi, 2010: 18-19):

Parasal Altın Rezervleri: Ülkenin parasal yetkilisinin sahip olduğu parasal altın rezervlerinden oluşmaktadır. Ülkeler paraya ihtiyaçları olduğunda altın satarak döviz elde edebilmektedir.

Özel Çekme Hakları (SDR): IMF tarafından meydana getirilen ve üye ülkelerin kotaları çerçevesinde üye ülkelere rezerv sağlamak amacıyla tahsis edilen bir tür uluslararası rezervdir. Borçların ödenmesinde kullanılabilmesi gibi, alacağı karşılık olarak ta kabul edilmektedir.

IMF Nezdindeki Rezerv Pozisyonu: Üye ülkelerin IMF'deki rezerv pozisyonları, üye ülkelerin kredi dilimlerinden satın alışlarının toplamı olmakla birlikte, üye ülkeye her an ödenebilen tutarlardır. IMF'den satın alınan tutarlar, döviz rezervlerinde bir artışı, rezerv pozisyonunda ise azalışı göstermektedir. Bu hesap, dış açıkların kapatılmasında kısa vadeli olarak kullanıldığı için resmi rezerv olarak kabul edilmektedir.

Döviz Rezervleri: Döviz rezervleri, parasal otoritenin elinde tuttuğu ödemelerde hemen kullanılacak yabancı paralar, menkul kıymetler ile yurtdışında geçerli çek, poliçe, senet ve hazine bonosu gibi ödeme araçlarından oluşmaktadır. Ülkelerin en fazla ellerinde tuttukları rezerv, dövizlerdir.

Diğer Alacak Hakları: Rezerv varlıklar içerisinde yukarıda sıralananlar dışında kalan diğer rezerv varlıklarıdır.

1.2.3. Net Hata ve Noksan Hesabı

Net hata ve noksan kalemi, kayıt dışı döviz giriş çıkışlarının net dengesini gösterir. Bu olgu birçok iktisatçı tarafından, yerli sıcak para olarak değerlendirilmekte ve aslında sermaye hesabı içinde yer alması gereği savunulmaktadır. Eğer cari işlemler ve sermaye hesapları ile net hata ve noksan kalemlerinin toplamı sıfırdan farklı bir

rakam veriyorsa, bu rakam döviz rezervlerine aktarılır. Eğer ilk üç kalemde bir pozitif bakiye var ise (döviz girişleri çıkıştan fazla ise) bu kalem rezervlere aktarılır. Söz konusu pozitif bakiye ödemeler dengesi istatistiklerine eksi olarak girer ve rezerv artışlarına kaydedilir. Buradaki mantık, fazla veren döviz hesabının ödemeler dengesi istatistiklerinden çıkartılarak, rezervlere eklenmesine dayanır. Dolayısıyla ödemeler dengesi istatistiklerinde rezerv hareketlerinde eksi ifadesi rezervlerin artmakta olduğunu (ödemeler dengesindeki hesabın eksildiğini) ifade eder (Yeldan, 2005: 48-49).

Ödemeler dengesinin her işleminin iki ayrı işaretle (alacak ve borç kaydı) kaydedildiği bir muhasebe sistemi olması nedeniyle, ödemeler dengesi konusunda her işlem, mahiyeti itibarıyla ilgili kaleme kaydedilirken, karşı kaydının da bir başka kalemde yer alması, başka bir deyişle, her işlemin eşit değerde alacak ve borç kayıtlarıyla kaydedilmesi, böylece “Cari İşlemler Hesabı”nın her zaman “Sermaye ve Finans Hesapları” kalemine mutlak değer olarak eşit olması gerekmektedir (Çekim, 2009: 17).

Ancak, verilerin değişik kaynaklardan elde edilmesi, değerlendirme, ölçme ve kayıt zamanı farklılıkları yaratmakta; sonuç itibarıyla oluşan farklar Net Hata ve Noksan (NHN) kalemine “kalıntı” şeklinde yansımaktadır. Bu konuda farklı örnekler vermek mümkündür (TCMB, 2002: 11):

Dış ticarete ilişkin mal hareketlerinin gümrük kayıtlarından elde edilmesine karşın, ödemelerin banka kayıtlarından alınması, işlemlerin karşılıklı kayıtlarının aynı değerle kaydedilmesini zorlaştırmaktadır. Gümrük kayıtlarında fatura değerine göre 100 birim olarak görülen ihracat mal bedelinin, ihracatçının yurtiçinde yerleşik bankadaki hesabına 70 birim olarak yatırması, kalan 30 birim tutarındaki kısmının ise yurtdışındaki bir banka nezdindeki hesabında kalması halinde, bankalar sisteminden alınan veriler içinde görülmeyen 30 birimlik tutar NHN kalemine yansımaktadır. Ancak, yurtiçinde yerleşik bankacılık dışı kesimin yurtdışı mevduatlarındaki değişim, 2008 yılı verilerinden başlamak üzere, Uluslararası Ödemeler Bankası (BIS) istatistiklerinden derlenmekte ve “Diğer Yatırımlar/Varlıklar/Efektif ve Mevduat/Diğer Sektörler” kalemi altında kaydedilmektedir. Turizm gelir ve giderlerinin izlenebilmesi için yürütülen anket çalışmaları sonucunda hesaplanan 100 birimlik turizm gelir veya gideri, bankaların döviz varlıklarına 100 birimlik artış veya azalış olarak yansımamışsa, aradaki fark NHN kalemine yansımaktadır.

1.3. Cari İşlemler Dengesi Tanımı

Bir ülkenin diğer ülkeler ile ekonomik ilişkileri daha önce de bahsettiğimiz gibi ödemeler dengesi adı verilen bilançoda gösterilmektedir. Bu bilanço, ülkenin mal, hizmet ve sermaye akımları gibi işlemler ile elde ettiği gelirin dış ülkelere yapılan ödemelere eşit olup olmadığını ortaya koymaktadır ve o ülkenin ödeme gücündeki iyileşmeleri ya da bozulmaları göstermektedir. Bu sebeple çoğu zaman o ülkenin uluslararası platformdaki ekonomik ve mali itibarının bir göstergesi olarak yorumlanır.

Ödemeler dengesi bilançosu; cari işlemler dengesi, sermaye hareketleri dengesi, rezerv hareketleri ve net hata ve noksan olmak üzere dört ana bölümden oluşmaktadır. Cari denge olarak da tanımlanan cari işlemler dengesi, ödemeler dengesi bilançosunun en önemli ana hesaplarındandır ve dış ticaret (ihracat-ithalat dengesi), hizmetler (hizmet alımları-hizmet satımları), yatırım (net faktör) gelirleri (dış yatırım gelirleri-dış yatırım giderleri) ve cari transferler (karşılıksız olarak elde edilen dış gelirler-karşılıksız olarak yapılan dış giderler) dengelerinin toplamından oluşmaktadır (Yaşar, 2013: 13).

Ülkenin cari işlemlerden elde ettiği gelirler, cari işlemlere yapılan giderlerden daha büyükse bu durum cari fazla (cari işlemler fazlası); daha küçükse cari açık (cari işlemler açığı) olarak nitelendirilmektedir. Bir başka ifade ile mal ve hizmet ticareti ile net transferlerden elde edilen gelirlerin bu hesaptaki ödemeleri karşılayamaması durumunda, ülke cari açıkla karşı karşıya kalmaktadır (Peker ve Hotunluoğlu, 2009: 222). Cari işlemler hesabı açık verdiğinde ülke, yurt dışından gelen paradan daha fazlasını, yurt dışına göndermiş olmaktadır. Dolayısıyla yaratılan açık, dışarıdan borçlanarak veya yurt içi varlıkların satılması suretiyle kapanır. Bunun tersi durumda da, yani cari işlemler hesabı fazla verdiğinde, yurt içi yerleşiklerce yurt dışına sermaye transferi gerçekleştirilir (Obstfeld ve Rogoff, 1996: 5).

Bir ülke ekonomisi cari işlemler açığı veriyorsa bu ülke ürettiğinden fazla harcıyor demektir. Cari işlemler açığının bulunması durumunda ithalatın azaltılması ve/veya ihracatın arttırılması ya da ülkeye sermaye girişinin sağlanması gerekmektedir.

Cari işlemler dengesinin elde edilmesinde milli gelir hesaplarının kullanılması durumunda ise; milli gelir hesapları, cari işlemler dengesi ve sermaye akımları arasındaki etkileşim olarak gösterilebilmektedir. Gayrı safi milli hasıla (GSMH), özel tüketim harcamaları (C), özel yatırım harcamaları (I), hükümetin cari harcamaları (G) ve net mal ve hizmet ihracatı ile net faktör gelirlerinin ($X - M$) toplamından oluşmaktadır.

$$GSMH = C + I + G + X - M$$

Milli gelir hesaplarındaki elde edilen gelirin ne yapılabileceğine yönelik ilişki ise aşağıdaki şekilde belirtilebilir; Milli gelir harcanabilir (C), tasarruf edilebilir (S), vergi olarak hükümete aktarılabilir (T) ya da yurt dışına transfer edilebilir (Tr).

$$GSMH = C + S + T + Tr$$

GSMH için oluşturulan iki ifade birbirine eşitlenip, gerekli sadeleştirmeler yapılarak meydana gelen ifade yeniden düzenlendiğinde aşağıdaki eşitliğe ulaşılır:

$$X - M - Tr = (S - I) + (T - G)$$

Bu eşitliğin sol tarafı cari işlemler dengesini vermektedir. Başka bir ifadeyle, cari işlemler dengesi, özel tasarrufların özel yatırımlardan farkı ve hükümetin harcamaları ile vergi gelirleri arasındaki farktan oluşmaktadır. Örneğin, yurt içi özel yatırımlar yurt içi tasarruflarla karşılanamıyorsa ve hükümetin bütçe açığı bulunmaktaysa o ülkenin cari işlemler hesabı açık vermektedir.

Son olarak, ülkenin cari işlemler dengesi ile net sermaye akımları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yeni bir eşitliğe ihtiyaç vardır. Tasarruf edilen her lira yurt içinde fiziki yatırım yapmak, hükümetin bütçe açığını finanse etmek için çıkardığı borç senetlerini satın almak ya da yurt dışında herhangi bir varlık satın almak (FA) suretiyle kullanılabilir.

$$S = I + (G - T) + FA$$

Yukarıdaki ifade yeniden düzenlendiğinde aşağıdaki eşitliğe ulaşılır:

$$FA = (S - I) + (T - G) = X - M - Tr$$

Bu eşitlik, yurt içi yatırımlarını finanse edebileceğinden daha yüksek miktarda tasarruf eden ve bu farktan daha düşük miktarda bütçe açığı bulunan bir ülkenin yabancı varlık stokunu artıracığı şeklinde açıklanabilir. Bu durum yurt dışına sermaye çıkışı olarak da nitelendirilebilir. Dikkat edilmesi gereken bir diğer konu da yurt dışına sermaye çıkışının cari işlemler fazlasıyla mümkün olabileceğidir (Higgins and Klitgaard, 1998: 3; Tiryaki, 2002: 1-2).

Dolayısıyla cari işlemler açığı veren bir ülkede tasarruf açığı bulunmaktadır. Ülke bu tasarruf açığını yurtdışı tasarruflarını ithal ederek gidermektedir. Bunun sonucunda tasarruf açığı yurtiçindeki faizleri arttırmakta, yurtdışından yurtiçine sermaye girişi gerçekleşerek sermaye hesabı fazla vermektedir. Bu durum yurtdışına borçların artması anlamına gelmektedir. Cari işlemler hesabının fazla verdiği durumlarda ise bu fazlalık sermaye hesabında kullanılarak yurtdışına sermaye çıkışına

sebeptir. Bu durum ise yurtdışından alacakların artması anlamına gelmektedir (Yaşar, 2013: 14).

1.3.1. Cari İşlemler Dengesini Açıklamaya Yönelik Teorik Yaklaşımlar

Cari işlemler dengesini açıklamaya yönelik çeşitli teoriler geliştirilmiştir. Çalışmanın bu bölümünde bu teorilerden “Esneklikler Yaklaşımı”, “Toplam Harcama Yaklaşımı”, “Mundell-Fleming Modeli” ve “Dönemler arası Yaklaşım” açıklanacaktır.

1.3.1.1. Esneklikler Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımı, cari işlemler dengesinin başlıca alt kalemlerinden dış ticaret dengesi üzerinde odaklanmakta olup görece uluslararası fiyatların cari dengeyi belirleyen en temel açıklayıcı değişken olduğunu varsaymaktadır. Yaklaşım olası bir devalüasyonun dış ticaret dengesi üzerindeki etkisini analiz eder (Erkılıç, 2006: 17).

Bu yaklaşım Keynesyen düşüncenin, dış ekonomik dengelerle ilgili olarak geliştirdiği ilk yaklaşım olmakla birlikte, en önemli özelliği; ekonomik ilişkileri, fiyat ve ücretlerin esnek olmadığı (fiyatların katı olduğu) bir ortamda incelemesidir. Keynesyen görüşüne göre, fiyat ve ücret katılığı; bir taraftan, eksik istihdama sebep olabilmekte, diğer taraftan ithalat ve ihracatın otomatik olarak dengeye gelmesini engelleyebilmektedir. Böylece ödemeler bilançosunda oluşan dengesizlikler, rezerv hareketleriyle giderildiğinde, içeriğindeki parasal büyüklükler de değişmektedir. Elastikiyetler yaklaşımına göre, fiyatlar ve ücretler katıdır. Bu yüzden ulusal ekonomide değişmeyen fiyat ve ücretler uluslararası ekonomide devalüasyon sayesinde değişebilmektedir (Barak, 2013: 12). Bu bağlamda bakıldığında devalüasyon, ulusal paranın hükümetçe ani ve kendi isteğiyle yabancı para birimleri karşısındaki değerinin belli bir amaca yönelik olarak düşürülmesidir. Devalüasyonun ülke ekonomisinin dış dengesi üzerinde olumlu etkileri bulunmaktadır. Bu etkiler, ihracat gelirlerini arttırıp, ithalat giderlerinin azaltılması şeklinde gösterilebilir. Devalüasyonun dış ticaret dengesini iyileştirici bir etki yaratması Marshall-Lerner koşuluna bağlıdır.

Arz esnekliklerinin sonsuz olması varsayımı altında, Marshall-Lerner koşulu; ithal mallarının yurtiçi talep esnekliği (e_m) ile ihraç malları dış talep esnekliği (e_x) toplamının 1'e eşit veya 1'den büyük olması şeklinde ifade edilir. Söz konusu ifadenin geçerliliği ve anlamlılığı açısından, söz konusu esneklikler toplamının anlamlı ölçüde 1'den büyük olması gereklidir. Bunların mutlak değerleri toplamı 1 veya 1 den daha büyükse, döviz piyasası istikrarlıdır.

Formül olarak şöyle gösterilmektedir:

$$E_m + E_x \geq 1$$

Yukarıdaki formüle göre, ithal ve ihraç mallarının arz esneklikleri sonsuzken talep esneklikleri toplamının birden büyük olması durumunda, ulusal paranın değer kaybı dış ticaret açığını, ulusal paranın değer kazanması ise dış ticaret fazlasını giderici bir etkide bulunmaktadır. Ayrıca formülü dar anlamda almak yerine talep esnekliklerinin değerindeki büyüklüğe göre kur değişmelerini dış denge sağlayıcı etkisinin de büyük ve güçlü olacağını düşünmek doğru olacaktır (Erkılıç, 2006: 17; Hepaktan, 2009: 42).

1.3.1.2. Toplam Harcama Yaklaşımı

Esneklikler yaklaşımında, göreceli fiyat değişikliklerinin ihracat, ithalat ve cari işlemler dengesi üzerindeki etkilerine değinilmiş, bu değişkenlerin gelir üzerindeki etkileri ihmal edilmiştir. Başka türlü ifade etmek gerekir ise esneklikler yaklaşımında yapılan devalüasyonun sonraki dönemlerde gelir üzerindeki etkisi göz ardı edilmiştir. Toplam harcama yaklaşımı bu ihmalden hareketle Harberger, Meade ve Alexander tarafından geliştirilmiştir. Toplam harcama yaklaşımı, dış açık sorununu ülkenin toplam gelir ve toplam harcamaları ile ilişkilendirerek devalüasyonun dış dengeyi sağlayıcı etkisini milli gelir üzerinde yaptığı değişimler yoluyla açıklamaktadır (Çekim, 2009: 22).

Devalüasyonun ticaret hadleri üzerinde sırasıyla iki etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Birincisi, fiyat değişimleri etkisi, ikincisi ise harcamalarda gelirin neden olduğu değişimlerin etkisidir. Birinci etki, ticaret bilançosunda ve reel milli gelirden bir azalmaya neden olacaktır. İkinci etki ise, marjinal harcama eğilimine bağlıdır. Harcamalarda gelirin neden olduğu değişim ticaret bilançosu üzerindeki fiyat değişimleri etkisini kuvvetlendirebilir ya da zayıflatabilir (Öztürk, 2013: 50).

Ödemeler bilançosu denkleştirme sürecinde gelir etkisini de dikkate alan toplam harcama yaklaşımı ekonomideki iç denge (istihdam) durumuna göre farklı sonuçlara ulaşır. Keynesyen gelir belirleme modelindeki toplam harcama değişkenleri ile birlikte ele alınarak net ihracatın ve gelir düzeyinin (Y) etkileşimi açığa çıkarılabilir. Ülkenin reel gelir düzeyi aşağıdaki eşitlikle belirlenir (Barak, 2013: 13-14) :

$$Y = C + I + G + (X - M)$$

Eşitlikte C , I , G yurtiçi harcama (A) olarak tanımlanırsa eşitlik,

$$Y = (A) + (X - M) \text{ şeklinde olur.}$$

Dış ticaret açığının iyileşebilmesi için ülkenin ya üretim düzeyini (Y) artırması gerekir ya da yurt içindeki toplam harcama düzeyini (A) azaltması gerekir.

Toplam harcama yaklaşımı döviz açığı gibi dengesizlik durumları yaşandığında, ödemeler bilançosunda denklik sağlanması adına, harcamaları azaltıcı politikalar, üretimi, harcamalardan daha hızlı artırmak için gelirleri artırıcı politikalar önermektedir.

Ekonomide reel gelir arttığında tüketim harcamaları artmakta, dolayısıyla da tasarruflar azalmaktadır. Reel gelirden artış yatırım harcamalarını arttırdığından bu artışın hem tasarruf oranı hem de yatırım oranı üzerindeki etkisinden dolayı cari işlemler dengesini olumsuz etkilemesi beklenmektedir. Diğer taraftan reel faiz oranları arttığında tasarrufların artacağı, yatırım harcamalarının ise azalacağı dolayısıyla da cari işlemler dengesinin artacağı öngörülmektedir (Togan ve Berument, 2011:7).

Toplam harcama yaklaşımına getirilen başlıca eleştiri, devalüasyonun sadece gelir etkisi açıklanırken fiyat etkisinin nasıl olduğuna dair politika önermesinde bulunmamasıdır. Ayrıca, yaklaşım cari tüketimin cari gelirle bağlantısını açıklamaya yönelik dönemlerarası kavrama da yer vermemektedir. Bu eksiklik esneklikler yaklaşımı için de aynı şekilde geçerlidir (Erkılıç, 2006: 20).

Toplam harcama yaklaşımı, ödemeler dengesi bilançosundan çok cari işlemler hesabındaki dengesizlikleri incelemesi ve bu dengesizliklere neden olan değişmelerin analizi ile sınırlandırılması konularında eleştirilmektedir (Ekşi, 2010: 28).

1.3.1.3. Mundell- Fleming Modeli

Mundell-Fleming modeli 1962 yılında Robert Mundell ve Marcus Fleming tarafından geliştirilmiştir. Bu modele göre, bütçe açıklarının faizleri arttırmasıyla birlikte yurt dışı sermaye girişlerinin hız kazanacağı ve ulusal paranın dış değerindeki artış ile beraber ithalata olan talebinin genişleyeceği ve ihracatın yavaşlayacağı ileri sürülerek ek cari açıkların buna bağlı olarak ortaya çıkacağı ve gelişeceği belirtmektedir. Mundell-Fleming modelinde izlenen döviz kuru politikasına göre, para ve maliye politikalarının milli gelir ve dış denge üzerindeki etkisi kısa dönemde değişebilmektedir.

Para politikası ile maliye politikasının açık ekonomiler üzerindeki etkilerini, bu politikaları birbirinden ayırarak inceleyen ilk yazar Robert Mundell'dir. Mundell, para ve maliye politikasının etkilerini incelerken uluslararası sermaye akımlarını da analize katmıştır. Bu analizler kur ayarlaması yapmaya gerek olmadan para ve maliye politikalarının birlikte kullanılması ile iç ve dış dengenin aynı anda nasıl gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktadır (Yaşar, 2013: 18). Bu analizlere göre, para

politikası ile maliye politikası dış denge hedefini etkilemede kullanılabilir. Örneğin, para arzında meydana gelen bir daralma sonucunda, faiz oranı yükselmektedir. Bu da kısa süreli yabancı sermaye girişini çekici kılıp, ülke dışına sermaye çıkışını caydırmaktadır ve bir ödemeler bilançosu fazlasına sebep olabilmektedir.

Mundell-Fleming Modeli, dışa açık olan küçük çaplı bir ekonomide, toplam arzın tam esnek olduğu ve fiyatlar genel düzeyinin dengede olduğu kısa dönemli bir model üzerine kurulmuştur. Modele göre, sınırsız sermaye hareketliliği varsayımı bulunmaktadır ve bugünkü döviz kuru ile gelecek beklentileri aynı olmaktadır.

Bu şartlar altında sınırsız sermaye hareketleri koşulu ile para piyasasında denge; yurt içi faiz oranları (i) ile dış dünya faiz oranlarının (i^*) eşit olduğu ($i=i^*$) varsayımı altında; reel para talebinin $L=(M/P)$, para arzına (M) eşitliğine ($L=M$) bağlıdır. Para arzı (M) para otoritelerince belirlenmekte (Merkez Bankalarınca) ve parasal tabanı oluşturmaktadır. Reel para talebi (L), milli gelirin (Y) ve faiz oranlarının (i) bir fonksiyonudur. Milli gelir artışı para talebini arttırmakta, faiz oranlarındaki artış paranın elde tutma maliyetini artırdığı için para talebini azaltmaktadır (Alkan, 2007: 47).

Mal piyasasında denge; yatırımların tasarruflara eşit olduğu $I=S$ eşitliğinin sağlanmasıyla gerçekleşmektedir. Burada yatırımlar (I), faizin (i) bir fonksiyonu iken tasarruflar (S), milli gelirin (Y) bir fonksiyonudur. Faiz oranları arttıkça yatırımlar azalmakta, milli gelirler arttıkça ise tasarruflar artmaktadır. Tasarruf yatırım eşitliğinin sağlandığı denge noktasındaysa ise ($I=S$) mal piyasasında denge sağlanmaktadır. IS eğrisi negatif eğimli olup, mal piyasasında farklı denge noktalarının bileşenlerini göstermektedir (Paya, 1997: 217).

Dış denge; $ÖB$ eğrisi ile gösterilmektedir. $ÖB$ eğrisi; yurt içi ve yurt dışı fiyatlar genel seviyesinin dengede olduğu varsayımı altında farklı döviz kuru (r) ve milli gelir seviyelerinde mal piyasasındaki denge bileşenlerinden elde edilmektedir. $ÖB$ eğrisi, döviz kurları ile milli gelir arasındaki ilişkiyi gösterir. Nominal döviz kurundaki artış yabancı mal ve hizmetleri, yerli mallara göre daha pahalı bir hale getirir. Bunun sonucunda da yurtiçi talep artar ve milli gelir yükselir (Parasız, 1996: 503).

1960'lar ile 1970'lerin başlarında Mundell-Fleming modeli makroekonomik politikaların iç ve dış dengeyi eşzamanlı olarak sağlayabileceği düşüncesini yansıtmaktaydı. Model, özünde klasik $IS-LM$ modelinin açık ekonomiye uyarlanmış halidir. Uluslararası sermaye hareketliliği varsayımına ek olarak yerli mallar ile yabancı malların eksik olarak ikame edilebilirliği ve istihdam varsayımına göre ya sabit fiyat-değişken reel üretim düzeyi ya da sabit reel üretim-değişken fiyat düzeyi varsayımları

yapılmaktadır. Model temelde kısa vade üzerinde yoğunlaşmakta olduğundan, basit denkleştirme mekanizmalarını durağan döviz kuru bekleyişleri ve akım dengesi yoluyla açıklamaktadır. Ünü yayılan model, politika uygulamalarının farklı döviz kuru rejimleri altında faiz oranları ve üretim düzeyi üzerindeki etkisini açıklamakta kullanılmıştır (TCMB, 2002: 5).

Mundell-Fleming Modeline göre dışa açık bir ekonomide; mal ve para piyasalarındaki denge şöyledir (Alkan, 2007: 48):

X = ihracat	r = döviz kuru
Y_f = yabancı ülkelerin milli geliri	M = ithalat
Y = milli gelir	i* = yurtdışı faiz oranları
i = yurtiçi faiz oranı	NXM = net ihracat ithalat durumu
NSH = net sermaye akışı	

$$Y_s = Y_d = C(i, Y) + I(i) + G + NXM(Y, Y_f, r)$$

Dış Denge;

$$\Delta ÖB = NXM(Y, Y_f, r) - NSH(i, i^*) \text{ koşulları ile sağlanmaktadır.}$$

Mundell-Fleming modeline yöneltilen eleştirilerin başında sermaye hareketleri ile ilgili hiçbir sınırlamanın bulunmadığının varsayılmasıdır. Fakat sermaye hareketleri ile ilgili sınırlamaların olması olayın boyutlarını değiştirecektir. Ayrıca özgün Mundell-Fleming modeli, zaman içinde yer alan diğer tüm makroekonomik analizlerdeki gibi, finansal piyasalardaki beklentilerle ilgili basitleştirilmiş varsayımlara sahiptir ve kısa dönemde fiyat katılığını varsaymaktadır (Alkan, 2007: 49).

Cari açığın azaltılmasında esnek ve sabit döviz kuru sistemlerinin IS-LM doğrularındaki etkinlik analizi aşağıdaki tabloda özetlenebilir;

Tablo 3: Esnek ve Sabit Döviz Kuru Sistemlerinde Cari Açığın Azaltılması Adına Para ve Maliye Politikaları

	Esnek Döviz	Sabit Döviz
IS	$G \uparrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \uparrow (\text{Dış Açık}) \Rightarrow R \uparrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$	$G \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \downarrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$
LM	$M_s \downarrow \Rightarrow i \uparrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \downarrow \Rightarrow R \uparrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$	$M_s \downarrow \Rightarrow i \uparrow \Rightarrow I \downarrow \Rightarrow Y \downarrow \Rightarrow M \downarrow \Rightarrow \text{Cari Açık} \downarrow$

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

Tablo 3’de de görüldüğü üzere, esnek ve sabit döviz kuru sistemlerinde gerek para gerekse maliye politikaları yoluyla cari açığın azaltılması mümkündür. Para politikalarında para arzındaki değişimler, maliye politikasında ise kamu harcamalarındaki değişimler sonucunda cari açığın azaltılmasına yönelik politikalar geliştirilebilmektedir. Cari açığın azaltılması adına esnek ve sabit döviz kuru sisteminde daraltıcı para politikası etkinken; yine aynı amaç doğrultusunda esnek döviz kuru sisteminde genişletici maliye politikası etkin, sabit döviz kuru sisteminde ise daraltıcı maliye politikası etkin haldedir.

1.3.1.4. Dönemler Arası Yaklaşımı

Dönemler arası yaklaşım, Buiter, Sachs, Obsfeld, Svensson ve Razin’in çalışmaları sonucunda 1980’li yılların başında gelişmiştir. Dönemler arası yaklaşım, esneklikler ve toplam harcamalar yaklaşımının bir karışımını yansıttığının yanında, göreceli fiyatların makro ekonomik belirleyicilerini hesaplamakta, cari ve gelecekteki fiyatların tasarruf ve yatırımlar üzerindeki etkilerini analiz etmektedir. Gelecekte meydana gelecek verimlilik artışı, reel faiz oranları ve hükümet harcamaları talepleri gibi beklentilere dayalı geleceğe dönük hesaplamalardan doğan özel tasarruf ve yatırım kararlarını, bazen de hükümet kararlarını dikkate alarak toplam harcama yaklaşımını genişletmektedir. Jeffrey David Sachs, cari işlemler dengesindeki hareketlerin dinamik bir makro ekonomik model içinde analiz edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu duruma göre cari işlemler dengesinin açık veya fazla vermesi hane halkı, firmalar ve hükümetlerin dönemler arası tercihlerinin bir sonucudur. Bunun bu şekilde açıklanmasının sebebi ise cari dengenin açık veya fazla veriyor olmasının net ulusal tasarrufu ya da borçlanmayı gösteriyor olmasıdır. Bu yüzden gelecekteki olaylar hakkındaki beklentiler, cari işlemler açığı ve fazlasının belirlenmesinde önemli bir rol oynamaktadır (Çekim, 2009: 25).

Toplam harcama ve esneklikler yaklaşımının modern biçimde yorumlanması olarak kabul edilen dönemler arası yaklaşıma göre cari işlemler dengesi, verimlilik artışı, hükümet harcamaları, faiz oranları gibi değişkenler hakkındaki beklentilerin de yönlendirmesiyle, özel kesimin optimal dinamik tasarruf ve yatırım kararlarının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede, cari işlemler dengesi, geçici olduğu düşünülen verimlilik veya talep şoklarına karşı yastık görevi gören bir mekanizmadır (Ekşi, 2010: 30).

Dönemler arası yaklaşıma göre cari denge, tüketim dalgalanmalarının giderilmesi için kullanılan bir vasıta. Daha ileri zaman dilimindeki tüketim ve

tasarruf tercihlerine paralel olarak cari açık veya fazla verilmesi ülke ekonomisi için tampon görevi görmektedir. Ülkenin içinde bulunduğu durum ya da yapacağı seçime göre gelecekte ulusal gelir veya üretimin artacağı öngörülüyorsa, içinde bulunulan dönemde tüketimi azaltmak yerine yurt dışından borçlanarak sağlanan kaynak daha rasyonel bir seçim olacaktır (Babaoğlu, 2005: 8).

Yaklaşımında, bir ülkenin cari işlemler hesabındaki değişimlerin, ekonomik birimlerin belli bir bütçeyle verdikleri kararların sonucu olduğu ve cari dengenin söz konusu ülkenin net yabancı varlıklarındaki değişime bağlı olduğu varsayılarak bir çerçeve oluşturulmuştur. Parasalcı yaklaşım, yurt içi gelirle ticaret dengesi arasında pozitif yönlü ilişki olduğu öngörüsünü yaparken, dönemler arası yaklaşım tersi yönde öngöründe bulunmaktadır (Ekşi, 2010: 31).

1.3.2. Cari İşlemler Dengesinin Belirleyicileri

Cari işlemler dengesinin en önemli özelliği, milli gelir ve uluslararası ekonomik ilişkilerle doğrudan bağlantılı olmasıdır. Örneğin dış ticaret fazla verdiği durumlarda, ekonomide toplam harcama genişlemekte ve istihdam düzeyi artmaktadır. Buna karşılık, dış ticaret açığı olduğu durumlarda ise toplam talep azalmasıyla birlikte istihdam düzeyi düşmektedir.

Cari işlemler hesabında dört temel kalem bulunmaktadır. Bunlardan birincisi dış ticaret dengesi, ikincisi hizmetler dengesi, üçüncüsü yatırım geliri dengesi, dördüncüsü ise cari transferlerdir. Dış ticaret dengesinde en önemli unsur ihracat ve ithalat kalemlerini içeren mal ticaretidir. Hizmetler dengesi kalemi; taşımacılık, turizm, inşaat hizmetleri, finansal hizmetler ve diğer hizmetlerin gelir ve gider kalemlerini içermektedir. Yatırım geliri dengesi doğrudan yatırımların, portföy yatırımlarının ve diğer yatırımların gelir ve giderlerini içermektedir. Doğrudan yatırım geliri dengesi yabancı sermaye yatırımları sonucu oluşan net kar transferlerini göstermektedir. Portföy yatırımları, yabancıların satın almış oldukları hisse senetleri ve devlet iç borçlanma senetlerine ait temettü ve faiz ödemelerini içeren gider ve gelirleri göstermektedir. Diğer yatırımlar sonucu elde edilen faiz geliri ya da giderleri diğer yatırım gelirleri kalemini oluşturmaktadır. Cari transferler esas olarak işçi gelirlerini kapsamaktadır (Yaşar, 2013: 21).

Bir ülkenin sadece dış ticaret dengesine bakmak suretiyle ülkenin uluslararası ekonomik ilişkilerinin ne düzeyde olduğunu yorumlamak yanıltıcı olabilir. Bir kere dış ticaret açıkları yüksek olan bir ülkede görünmeyenler kaleminin fazla vermesi cari açığın tutarını aşağı çekecektir. Ülkemizde de bu durum söz konusudur. Bunun yanında

karşılıksız transfer hesabının da fazla vermesi yine dış ticaret açıklarının cari açığa daha az yansımaya neden olacaktır. Ülkemizde yurtdışında çalışan vatandaşlarımızın gönderdikleri dövizler bu konuda en güzel örnektir (Sezer, 2007: 25).

1.3.2.1. Dış Ticaret Hadleri

Bir ülkenin uluslar arası rekabet gücünü gösteren ekonomik göstergelerden bir tanesi o ülkenin dış ticaret hadleridir. Dış ticaret haddi kavram olarak, ülkelerin uluslararası ekonomik ilişkilerinde dış ticaretten elde ettikleri gelirlerini belirlemede yaygın olarak başvurdukları bir ölçüdür. Dış ticaret haddi, toplam harcamaların içinde dış ticaret payının yüksek olduğu ülkelerde, milli gelire ve ödemeler dengesine ciddi etki etmektedir. Ayrıca dış ticaret hadleri, ülkeler arasındaki artan gelir farklılıklarına da azaltıcı bir etki yapmaktadır. Dış ticaret haddinin olumlu yönde gelişme kaydetmesi ülkenin kişi başına düşen gelir açısından refaha yükselmesinde önemli rol üstlenecektir.

Dış ticaretin, özellikle de ihracatın bir ülkenin GSMH içindeki yerinin önemli olduğu ortadadır. Yani ülkenin GSMH içinde ihracatının artışı göstermesi, dış ticarete oluşan kazançlarının payını arttırmaktadır. Ayrıca milli gelirdeki reel artışı hesaplayabilmek için değişkenlerin cari değerlerinden gerçek durumu gösteren reel değerlere geçilmesi gerekmektedir. Bunun içinde dış ticaret dengesinin uygun bir deflatör ile gösterilmesiyle dış ticaret hadlerindeki değişimin gelir etkisi sayesinde ifade edilmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır (Öztürk, 2013: 28).

Dış ticaret bir ülkenin ekonomik durumunun değerlendirilebilmesi için en önemli göstergelerden bir tanesidir. Ülkenin ekonomik politikalarının belirlenmesinde, devletin ve işletmelerin gelecekte yapacakları yatırımlarda, doğru karar verilmesinde ithalat ve ihracat verileri önemli yer tutmaktadır. Ayrıca, ödemeler dengesinin oluşturulması için ülkeler dış ticaretini hesaplamak zorundadırlar. Dış ticaret verileri her kesim tarafından kullanılmakta, ayrıca ulusal hesap sisteminde de ihtiyaç duyulmaktadır (Çekim, 2009: 61).

İhracat fiyatlarının, ithalat fiyatlarına oranı anlamına gelen dış ticaret haddinin, dış ticaret dengesi üzerinden cari açığı etkilemesi beklenir. Nitekim Harberger-Laursen-Metzler (HLM) hipotezi, dış ticaret haddinde meydana gelen bir artışın, cari işlemler dengesinde bir iyileşmeye neden olacağını ifade etmektedir. İthalat fiyatlarındaki artışla dış ticaret hadlerinde meydana gelen bozulma, reel geliri azaltarak gelirin harcanan kısmını artırır. Böylece, harcamalardaki artış, cari işlemler açığını artırıcı yönde etkide bulunmaktadır. Dış ticaret hadlerinde meydana gelen sürekli kötüleşme HLM hipotezindeki etkinin tersi bir etki doğuracağı sonucunu düşündürmektedir. Buna göre,

dış ticaret hadlerindeki kötüleşmenin reel geliri azaltması durumunda, bireyler harcamalarını kısarak tasarrufa yönelecektir. Dolayısıyla dış ticaret hadlerindeki kötüleşme, cari işlemler açığını azaltacaktır (Öztürk, 2013: 29).

1.3.2.2. Mali Politikalar ve Bütçe Açıkları

Literatürde, mali politikaların, cari işlemler dengesi üzerindeki etkisi konusunda tam bir görüş birliği sağlanamamıştır. Görüş birliğinin sağlanamamasının nedeni ise iki zıt görüşten kaynaklanmaktadır. İlki geleneksel görüşe dayanan kamu açıklarının ekonomide önemli ve zararlı etkileri olduğu görüşüdür. Diğeri ise bütçe açıklarının etkisinin olmadığını savunan Ricardocu görüşe dayanmaktadır (Bektaş, 2007: 28).

Mali politikalar ekonominin uyarılması için kaldıraç niteliğindedir ve son yıllarda aktif olarak kullanılmaktadır. Bununla ilgili temel konu Ricardo denkliğinin derecesidir. Tam Ricardo denkliğinde vergilerdeki ve transferlerdeki değişmelerin toplam talep üzerinde etkisi yoktur. Ricardocu Denklik Hipotezi, tüketicilerin bugünkü vergi gelirlerindeki azalmanın gelecekte vergi gelirlerindeki bir artış ile telafi edileceğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla bugünkü bir vergi indiriminden kaynaklanan harcanabilir gelirdeki artış, tüketimdeki bir artış ile sonuçlanmayacaktır. Bunun nedeni; rasyonel beklentilere sahip bireyin, bugünkü harcanabilir gelirindeki artışın gelecekte vergilerde oluşacak artışı telafi etmek için tasarruf edeceğidir. Böylece vergi gelirlerindeki azalmadan kaynaklanan bütçe açıkları ile cari açıklar arasında bir bağlantı yoktur. Ancak bu analiz vergi gelirlerindeki değişmeye karşın kamu harcamalarının değişmediği varsayımı ile geçerli olmaktadır. Vergi kesintilerinden kaynaklanan bugünkü devlet borçlanması, gelecekteki toplam vergi artışlarının bugünkü net değerine eşittir. Dolayısıyla kamunun sattığı devlet tahvilleri, bireyler tarafından servetteki bir artış olarak algılanmamaktadır (Yaşar, 2013: 26).

Rasyonel beklentilere sahip bireyler, vergi gelirlerindeki bir azalmanın gelecekte ya borçlanma ile ya da vergilerdeki bir artış ile telafi edileceğini bilmektedirler. Kamu, borçlanmayı tercih etse dahi bireyler bu sefer de bugünkü borçlanmanın yarın vergilerde bir artış ile sonuçlanacağını tahmin ederler. Böylece devlet harcamalarının değişmediği varsayımı altında, devlet borçlanmaları ya da bütçe açıkları özel tüketim davranışı üzerinde bir etkiye sahip değildir (Polat, 2008: 28-29).

Maliye politikasındaki değişmeler ile cari işlemler dengesi üzerinde yapılmış çalışmalar iki tür modele ayrılmaktadır. Bunlardan birincisi, ekonomiyi meydana getiren ajanların davranışlarını göz önünde bulundurmadan ekonominin bir bütün olarak nasıl çalıştığını açıklayan varsayılmış davranışsal ilişkilerden oluşturulan geleneksel

yaklaşımıdır. Mundell-Fleming Modeli bu açıklamaların temelini oluşturmaktadır. İkincisi ise, bireysel optimize edici davranışlardan önemli ilişkiler meydana getirir. Bu iki yaklaşım, mali politikalar ve cari işlemler dengesi bağlantısında farklı sonuçlar vermektedir.

Maliye politikasının açık bir ekonomideki sabit ve esnek döviz kuru altında işleyişinin klasik analizi Mundell tarafından yapılmıştır. Mundell-Fleming Modeli, maliye politikası ile cari işlemler dengesi arasındaki bağlantı ile ilgili kesin açıklamalar getirmiştir. Bu mali genişleme, ulusal geliri artırırken aynı zamanda yabancı döviz piyasalarındaki yurtdışı parayı güçlendirmektedir. Bu iki etki sonucunda, ithal edilen mal talebi artış gösterir. Buna bağlı olarak, döviz kuru değerlenecektir ve döviz kurunun değerlenmesi ihracat talebinin düşmesine neden olur. Böylece ticaret dengesini bozucu etki yaratılmış olmaktadır.

Genişletici maliye politikası, mallar için talep fazlası yaratabilir, bu da çıktı ve fiyatlarda artışa yol açar. Nominal para stoku sabitken, faizlerde yukarı doğru bir baskı oluşur. Böylece ortaya çıkan sermaye girişi döviz kurunun değerlenmesine neden olur. Bu, Mundell-Fleming Modeli'nin temel özelliğidir. Geçici bir mali genişleme sonrası, ani bir reel değer kazancı olacaktır. Daha sonra talep fazlası nedeniyle fiyatlar artışını sürdürür. Zaman içinde döviz kurunun aşırı değerlenmesi, maliye politikası bitmiş olsa bile devam edecektir. Böylece resesyon ortaya çıkar ve reel döviz kuru ilk düzeyine döner (Yaşar, 2013: 28).

Analiz, dış denge yönünden incelendiğinde mali genişleme paranın değer kazanmasına yol açarak birikmeli cari işlemler dengesizliklerine sebep olacaktır. Birikmiş dış borç durumu, net dış varlık gelirini azaltarak, cari işlemler dengesi üzerinde etkisini gösterir. Azalan net dış varlıklar, açığı izleyen bir dönemde, reel döviz kurunun ilk düzeyine geri dönmesi suretiyle cari işlemler bilançosunun kolayca dengeye ulaşamayacağını ifade eder. Bu durumda artan borç servisinden ileri gelen bir açık ortaya çıkacaktır. Bu yüzden cari işlemler dengesini yeniden kurmak için paranın aşırı değer kaybetmesi gereklidir (Çekim, 2009: 30-31).

Kamu harcamalarının, kamu gelirlerinden fazla olmasına bütçe açığı denmektedir. Bir ekonomide kamu kesimi farklı birimlerle gösterilmektedir. En kapsamlı tanımı ile kamu kesimi: Konsolide bütçe, Yerel yönetimler bütçeleri, Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) bütçeleri, Sosyal sigortalar bütçeleri ve Fonlardan oluşmaktadır. Devlet bu sayılan beş birimden gelir toplar ve harcama yapar. Bu beş birimde gelir-gider dengesi, kamu kesimi dengesini vermektedir. Oluşan bu kamu

kesimi dengesinin açık vermesi kamu kesimi finansman gereği ya da bütçe açığı olarak bilinmektedir. Birçok ekonomist ve politikacıya göre; bir ekonomide uzun dönem makro ekonomik dengelerin korunmasının cari işlemler açıkları ile bütçe açıklarının kontrol altında tutulmasına bağlıdır. Bütçe açıklarının temel gerekçelerinden kamu gelirlerinin kamu harcamalarını karşılayamaması durumunun cari açığa da sebep olması ikiz açık olarak kabul edilen bütçe açığı ve cari açık arasındaki ilişkiyi daha da ön plana çıkarmaktadır. Buna göre, bir ülkede bütçe açığında bir azalma ile cari işlemler açığı da azalabilir. Benzer şekilde bütçe açığının artması da cari işlemler açığını arttıracaktır (Buyrukoğlu ve Bozdoğan, 2014:493).

1.3.2.3. Döviz Kurları

Bir ekonominin döviz arz ve talebini buna bağlı olarak da ödemeler bilançosunu etkileyen faktörler vardır. Toplam gelirin artması, diğer koşullar aynı kaldığı durumda toplam yabancı mal talebinin artmasına sebep olacak, döviz talebi artacak bu durumda dış ticaret bilançosunun açık vermesine neden olacaktır. Bu açığın giderilmesi ödemeler bilançosunun açık vermesine sebep olur. Döviz talebinin artışı sonucu kurlar yükselir. Kurun yükselmesi ihracatı artırır, ithalatı düşürdüğü için dış açık giderilmiş olur. Benzer şekilde tercihler değişmişse, yabancı mallara talep artmışsa döviz talebi artar dış açık oluşur, bunun sonucunda da yine kur yükselir, ihracat artar, ithalat azalır ve dış denge sağlanmış olur. Buna benzer bir durumda enflasyon oranlarıyla ilgilidir. Bir ekonomide fiyatlar genel düzeyinin daha hızlı artması, döviz talebini artırıcı etkide bulunur. Yine kurun yükselmesine ve ihracatın artmasına ithalatın azalmasına neden olur (Öztürk, 2013: 29).

Sabit kur sistemi uygulanan bir ekonomide dış açık varsa maliye politikası uygulaması başarılı sonuç verir. Ekonomide dış fazla var ve sabit kur sistemi uygulanıyorsa, merkez bankası döviz satın alır, piyasaya TL sürer, ulusal para arzı artar, genişlemeci maliye politikası ile milli gelir artar ve böylece maliye politikası sabit kur uygulanan bir ekonomide olumlu sonuç vermiş olur. Buna karşın dalgalı kur uygulanan bir ekonomide para politikası olumlu sonuç verir. Ekonomide dış açık olduğunu var sayarsak döviz talebi yükselir, döviz kuru artar, ulusal para değer kaybeder, ihracat artar ithalat azalır ve dış denge sağlanır (Sezer, 2007: 38).

1.3.3. Cari İşlemler Açığının Nedenleri

Ödemeler bilançosu açıkları bir ülkenin otonom yurtdışı giderlerinin otonom yurtdışı gelirlerinden daha büyük olmasından kaynaklanmaktadır. Bu tanıma göre cari işlemlerin tamamı ve sermaye işlemlerinin büyük bir kısmı, kısa vadeli ticari krediler

dışındakiler otonom nitelikli işlemlerdir. Bu işlemlerin yapılışı çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Örneğin; ithalat ve ihracat işlemleri, fiyat farklılığı, zevk ve tercihler, üretim teknolojisi ve faktör donatımı gibi etkenlere bağlı olarak belirlenebilmektedir. Sermaye hareketlerinde uluslararası yatırımlardaki karlılık, faizler arasındaki fark, döviz kuru, siyasal ve ekonomik istikrar gibi faktörlerden etkilenmektedir. Bunun sonucu olarak, zaman içinde bu etkenlerin sabit kalmayıp değişmesi sonucunda dış ödemeler bilançosunda da değişiklikler oluşmaktadır. Bu değişime paralel olarak ödemeler bilançosu dengede olsa bile, değişkenlerin de etkisiyle bir zaman sonra dış açık ve dış fazlalığın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ayrıca mevsimsel dengesizlikler de oluşabilmektedir. Dış denge açısından önemli olan, belirli bir dönem içerisinde gelir ve gider denkleğinin sağlanmasıdır. Bu denkleğın sağlanması konjonktüre bağılı olarak bazen bir yıllık dönemde sağlanamamakta, konjonktürel dönemin sonunda sağlanabilmektedir.

Cari açıklar sorunu Türkiye ekonomisinin uzun yıllardır karşılaştığı ve baş etmeye çalıştığı bir konudur. Tarihsel olarak bakıldığında ihracat ve ithalat arasındaki dengesizlik ve yine bu açıkları kapatmak için borçlanma yoluna gidilmesi, borç stokunun artması, cari açığın en büyük belirleyicisi olarak süre gelmiştir. 2000'li yıllara kadar uygulanan ekonomi politikaları, yüksek oranlı enflasyon, faiz hadlerinin yüksek olması, kamu sektörünün tasarruf açığı sonucu oluşan bütçe açıkları, cari açıkları oluşturmuştur. Cari açıkların dış borçlanma yoluyla finanse edilerek kapatılmak istenmesi ve etkili bir borçlanma politikasının takip edilememesi cari açıkların kronikleşmesini sağlamıştır. Cari açıklara sebep olan bu temel sebep başta olmak üzere, yurtiçi yatırımların artması, yurtiçi tasarrufların azalması, ihracat gelirlerinin yetersizliğı, ithal edilen malların talep esnekliğinin büyüklüğü, dış borç stokunun artması ve sermaye hareketleri cari açıkların diğere sebepleri olabilmektedir. Bazen cari açığa bu sebeplerden biri yol açarken bazen birkaçı da yol açabilmektedir (Öztürk, 2013: 25). Aşağıda bu sebepler ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

1.3.3.1. Yurtiçi Yatırımlardaki Büyük Artışlar

Yurtiçi yatırımlardaki önemli artışların birçok nedeni olabilir. Bunlar; ülkede yeni doğal kaynakların bulunması, yeni ürün geliştirme ve üretime elverişli teknolojilerin geliştirilmesi, ticaret ve sermaye piyasası liberalizasyonu gibi yapısal ekonomik reformlar, enflasyonda düşüş, gelir ve sermaye üzerindeki bozucu etkisi olan bir vergide indirim ve bütçe açıklarında azalma gibi makro ekonomik istikrar politikaları gelecekte yüksek oranlı bir ekonomik büyüme ve yeni yatırımlarda yüksek

karlılık beklentisinin olması şeklindedir. Bu durumda, ülkenin kamu ve özel tasarrufları toplamına eşit olan ulusal tasarruflar, bütün karlı yeni yatırım projelerini finanse etmekte yetersiz kalacak, cari işlemler hesabı açık verecektir (Yaşar, 2013: 28-29).

Yatırımlarda artış meydana gelmesi, ülkedeki döviz arzını artıracığından döviz kurları düşecektir ve buna paralel olarak da ulusal paranın değeri yükselecektir. Ulusal paranın değerinde artış olması durumunda ise ithalatı artırıcı yönde etki yaratacaktır. Bunun sonucu olarak da cari işlemler açığını artacaktır.

Yatırımların ulusal tasarrufları aşan kısmını finanse etmek için ülkenin yabancı tasarruflara başvurması optimal bir seçimdir. Şöyle ki, uluslar arası ticarete konu olan uzun dönemde net döviz girdisi sağlayan alanlara yapılan kamu veya özel sektör yatırımları kısa vadede cari işlemler açığı oluşturabilirken orta ve uzun vadede yeni sermaye ile üretilen mallar bir süre sonra ülke ihracatını artırarak dış borç anapara ve faiz geri ödemeleri için gerekli olan cari fazlayı oluşturarak cari açığın sürdürülebilirliğine katkıda bulunacaktır. Bu durumda ülke, gelecekte borçlarından arınmış olarak büyüyecektir. Dolayısıyla böyle bir durumda cari işlemler açığı vermek ve bu açlıkla bağlantılı olan dış borç birikiminin oluşması kaygı uyandırmayı gerektiren bir durum değildir (Polat, 2008: 21).

Yurtdışından borç alındığında göz önünde bulundurulması gereken iki durum vardır: İlki, yurtdışından alınan borçların dış piyasalara satılabilecek türde yeni mallar üretmek üzere yapılan yeni yatırımları finanse etmek için değil de uluslararası ticarete konu oluşturmayan alanlara yapılması halinde ortaya çıkmaktadır. Bir cari işlemler açığının artan tüketim sebebiyle ortaya çıkması durumunda esas sermaye ve kuruluşlarda hiçbir gelişme olmazsa, ülke gelecekte borçlarını yeniden ödemek için daha az kapasiteye sahip olacaktır. Böyle bir durumda da uzun vadede ülke bir cari hesap fazlası oluşturamamakta ve borçlarını geri ödeyebilme yeteneği kısıtlanmaktadır. Dolayısıyla uluslararası ticarete konu olmayan alanlardaki fazla yatırımları karşılayabilmek için bir cari işlemler açığı vermek tehlike arz etmektedir ve bu durumu düzeltmek için acil tedbirler alınması şarttır.

Yurtdışından borç alındığında göz önünde bulundurulması gereken ikinci durum ise, hem uluslararası ticarete konu olan hem de olmayan sektör grupları için geçerli olmaktadır. Yatırımları finanse etmek için borçlanmak sadece bu yatırımların getirisinin en azından borçlanılan fonların maliyetini karşılaması halinde optimaldir; tersi durumda gereğinden fazla borçlanan ve bunları verimsiz projelere yatan bir firma sonuçta zarar edecektir. Eğer yatırımların çoğunda yatırımların getirisinin borçlanmanın maliyetini

karşılamaadığı durumlar oluşuyorsa, borçlanmadaki artışların ekonomiyi finansal bir krize doğru götürmesi kaçınılmazdır.

1.3.3.2. Ulusal Tasarruflardaki Azalma

Bir ülkede yatırım-tasarruf farkının negatif olması durumu, yurtiçi tasarrufların yeterli olmadığını ve ne kadar dış kaynağa ihtiyaç olduğunu göstermektedir. Dış ticaret dengesi bir ülkede yatırım- tasarruf dengesinin sonucunda oluşmakta ve önemli bir denge sağlamaktadır.

Ulusal tasarruflardaki düşme kamu tasarrufları veya özel tasarruflardaki bir düşmeden kaynaklanabilmektedir. Özel tasarruflar kişilerin harcanabilir gelirlerindeki bir düşüş nedeniyle azalabildiği gibi, harcanabilir gelir artsa dahi kişilerin harcama portföyünü genişletmesi nedeniyle harcanabilir gelirdeki artış tasarruflarda artış sağlamaz. Aynı şekilde, tüketim harcamalarında bir artış meydana getiriyorsa da tasarruflar azalabilir. (Özel tasarruf = Harcanabilir Gelir - Vergiler – Tüketim Harcamaları). Yine vergi oranlarının çok yüksek seviyelere ulaşması da özel tasarrufları azaltan bir sebep olmaktadır. Özel tasarruflardaki düşmenin, cari açığı tetikleme gücü kamu tasarruflarına göre daha fazla oranda gerçekleşmektedir (Frankel, 2006: 656).

Kamu tasarruflarına gelince, kamunun elde ettiği gelirin en önemli kaynağı olan vergi hâsılatındaki azalma veya kamu harcamalarındaki artış kamu tasarruflarını azaltmaktadır (Kamu Tasarrufu = Vergi Hasılatı – Kamu Harcamaları). Kamu bütçe açıkları artıyor ve gittikçe kronikleşiyorsa, yüksek oranlarda gerçekleşen harcamalar vergi hâsılatı ile karşılanamıyorsa, bu açıkların giderilmesi zorlaşmakta ve dış finansman kaçınılmaz olmaktadır. Dolayısıyla toplamdaki milli tasarruf düzeyinde bir azalış olması durumunda harcamaların finansmanı için yabancı tasarruflara ihtiyaç duyulacak ve cari işlemler bilançosu açık verecektir (Öztürk, 2013: 26-27).

Öte yandan, ulusal tasarrufların azalması yoluyla cari açıkların ortaya çıkmasında demografik faktörler de önemlidir. Bir ülkede genç ve emekli nüfusun oranı yüksekse cari açık oranı daha fazla olacaktır. Çalışma çağındaki nüfusun azlığı bu kesimden alınan vergilerin azalmasına ve kamu tasarruflarının azalmasına yol açarken, çalışma çağı dışındaki nüfusun oranının artması bu kişilere yönelik kamu harcamalarını yükselterek yine kamu tasarruflarını azaltmaktadır. Ayrıca çalışma çağı dışındaki nüfusun toplam özel tasarruflar üzerinde azalış yönünde bir etki meydana getirdiği de bir gerçektir. Bu kesimin harcanabilir gelirlerinin çoğunu tasarruf yapmak yerine tüketim harcamasına ayırması özel tasarruf oranının düşmesine yol açmaktadır. Yine çalışma çağı nüfusu oranının fazla olması bu kesimin yapacağı özel tasarrufların yüksek

olması anlamına geleceğinden yurtiçi yatırımların finansmanı için kullanılabilir olan tasarruf miktarının artması söz konusu olmaktadır.

Dolayısıyla bu kesimin nüfusu azaldığında yatırımların finansmanı da zorlaşmakta ve dış finansmana ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çerçevede, demografik faktörlerin etkisiyle toplam ulusal tasarruflar azalmakta ve cari açık ortaya çıkmaktadır (Yaşar, 2013: 31).

1.3.3.3. İhracat Gelirlerinin Azalması

Bir ülkenin dış âlem ile olan ilişkilerinin en başta gelen unsuru ihracattır. İhracatın dış dengeyi sağlaması ve milli geliri artırması yönüyle makroekonomik açıdan iki önemi vardır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları cari açık probleminin başında ihracatın yeterli seviyede olmaması gelmektedir. İhracatın yeterli seviyede olmamasının nedenleri; ekonominin reel yapısından kaynaklanan problemler, uluslararası piyasalarda rekabet yetersizliği, yerli paranın aşırı değerlenmesi, yabancı ülkelerin ithalat talebindeki azalmalar şeklinde sıralanabilir (Ünsal, 2006: 39).

İhracat, döviz getirici kaynakların başında gelen bir gelir türü olduğu ve dış borç ödemelerinin döviz cinsinden yapılması gerektiğiyle birlikte düşünüldüğünde; ihracatın yetersizliğinin cari açıkların başka bir yönden sebebi olduğu görülmektedir. Yetersiz ihracat, yetersiz döviz geliri ve dış borç ödeme sıkıntısı anlamına gelmektedir. Bu durumda, dış borçları ödeme yolu olarak da mevcut borcu yeni borçla kapatma ve tekrar cari açık sarmalına girilmesi sonucuna neden olmaktadır.

1.3.3.4. İthal Edilen Malların Talep Esnekliğinin Büyüklüğü

İthalatın aşırı artması, daha da önemlisi ihracatın ithalatı karşılama oranının düşmesi cari açıkların oluşmasına yol açan diğer bir unsurdur. İthalata dayalı büyüme programı, aramalı ve sermaye malları konusunda dışa bağımlılık, yerli malların reel değerinin yüksek olması, ithalata dayalı büyüme programı gibi ekonomik reformlar, yerli malların yabancılarla rekabet edememesi gibi sebepler ithalatın artma sebepleridir (Ağaslan, 2008: 68).

Özellikle, üretim aşamasında sermaye ve aramalı üretiminde yetersiz olunması sebebiyle bu malların ithal edilerek elde ediliyor olması ithalatı üretimin ve adeta ihracatın bir fonksiyonu haline getirmektedir. Daha çok gelişmekte olan ülkelerde görülen bu durum ithalat oranının artmasını ve dolayısıyla cari açığı tetikleyen en temel sebeptir (Bektaş, 2007: 31).

1.3.3.5. Dış Borç Stokundaki Artış

Ülkenin finansmana ihtiyaç duyduğu bir durumda bunun dış borçlanma ile sağlanması durumunda yurtiçine sermaye transferi gerçekleşeceğinden ödemeler bilançosunun denkleştirilmesine katkı sağlanmış olur. Ancak, bu borç yükünün faiz yükü ile birlikte geri ödenmesi durumunda bu kez yurtdışına kaynak transferi gerçekleşeceğinden ödemeler bilançosu dengesi bozulur. Dolayısıyla ödemeler bilançosu üzerindeki net etki alınan borcun sağladığı katma değer ile alınan borcun anapara ve faiz ödemeleri neticesindeki maliyetin farkına bağlıdır. Yaratılan katma değer, anapara ve faiz ödemeleri sonucu ortaya çıkan maliyetten büyük ise borçlanmanın ödemeler bilançosu üzerindeki iyileştirici etkisinden söz edilebilir (Ünsal, 2006: 41).

Bir ülke ekonomisi için dış borcun özellikle de kısa vadeli borcun milli gelire oranı o ülkeye borç veren uluslararası finans kesimlerince dikkatle takip edilen göstergelerden biridir. Her iki oranın da yüksek olması, yani dış borcu yüksek olan ülkenin uluslararası piyasalardan borçlanırken ödemek zorunda kalacağı risk primini artırmaktadır. Diğer bir ifade ile yabancı yatırımcıların yeni borç verirken o ülkeden daha yüksek faiz oranı talep etmelerine neden olmaktadır (Erkılıç, 2006: 9).

Dış borç stokunun yüksek olmasından ziyade bu borçların vadesinin kısa ve borçlanmanın maliyeti olan faiz oranlarının yüksek olması cari açıkları ortaya çıkaran ve tekrar borçlanma ve tekrar cari açık sonucunu ortaya çıkaran temel unsurdur (Yaşar, 2013: 33).

1.3.3.6. Sermaye Hareketleri

Sermaye hareketleri, ödemeler bilançosunun bir hesap kalemi olmakla beraber ödemeler bilançosuna doğrudan etki etmektedir. Ülke içine girme şeklinde gerçekleşen sermaye hareketleri ödemeler bilançosunu kapatıcı etki yaparken, ülke dışına çıkma şeklinde meydana gelen sermaye hareketleri ödemeler bilançosu açığını tetiklemektedir. Sermaye hareketleri üç şekilde gerçekleşebilir. Bunlar; doğrudan yabancı sermaye yatırımı, banka kredileri ile tahvil ve bono gibi menkul kıymetlerin satışı yoluyla dolaylı yabancı sermaye hareketleridir. Yerli ve yabancı yatırımcılar kendileri için en uygun olan yatırımı seçerler. Yabancı sermayeye yön veren temel faktörler risk ve getiridir. Makroekonomik istikrarsızlık, sermayenin getirisinin diğer ülkelere göre düşük olması, vergi sistemindeki düzenlemeler ve yatırım teşvikleri konusunda yetersiz olunması gibi unsurlar sermaye hareketlerinin ülkeye akışını caydırıcı etki yaratmakta, dolayısıyla bu şartların daha iyi olduğu ülkelere de sermaye kaçmaktadır. Her iki durum birleşince ödemeler bilançosunda açıklar meydana gelmektedir (Babaoğlu, 2005: 38).

Ülke içine doğru akan sermaye hareketlerinin doğrudan yabancı sermaye hareketleri yerine kısa vadeli yabancı sermaye şeklinde gerçekleşmesi ise cari açıkları ortaya çıkaran başlıca bir sebeptir. Kısa vadeli sermaye hareketi sonucu ortaya çıkan döviz bolluğu dış borç stokunu arttırıcı etki meydana getirmekte, böylece cari açıklar kronikleşmektedir. Başlangıçta söz konusu döviz bolluğu cari açığı kapatıcı etki yaratsa da bu borç yükü borçlanmanın maliyeti olan faiz yükü ile birleşince artan döviz arzının cari açığı kapatıcı etkisi kaybolmaktadır. Bu sebeple sermaye hareketlerinin uzun vadede cari açık üzerindeki iyileştirici etkisinin ortaya çıkabilmesi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının artışı ile doğrudan ilişkilidir (Polat, 2008: 25).

1.4. Cari Açığın Sürdürülebilirliği Kavramı ve Göstergeleri

Gelişmekte olan ülkelerin ihracat gelirleri ithalat gelirlerinin altında olduğu bilinen bir gerçektir. Bu ülkelerin ekonomik büyüme ve gelişmelerini sağlaması için teknoloji ve yatırım malları ithalatına yönelik politikalar uygulaması bir zorunluluktur. Söz konusu ülkeler, bu ekonomik gerekçeyle de finansman için dış kaynak ihtiyacına gereksinim duymaktadırlar. Sonuç itibariyle, cari açıklar gelişmesini tamamlamamış ülkeler için kaçınılmaz hale gelmektedir. Bazı iktisatçılara göre, bu ülkelerde cari açığın varlığından çok cari açığın sürdürülebilir olması daha önemlidir. Literatürde cari açığın belli düzeylere kadar kabul edilebilir olduğu ve ülkeler için risk oluşturmadığı kabul edilmektedir. Bu düzeyin ve sınırın belirlenmesinde, farklı iktisatçılar farklı sürdürülebilirlik göstergeleri kullanmaktadırlar.

Holman (2001) ve Karatay (2008) çalışmalarında, cari açığın sürdürülebilirliğinin göstergesi olarak cari açık/GSMH oranını kullanmaktadırlar. Milesi-Ferretti ve Razin (1996) ise sürdürülebilirlik tanımının ülkenin ödeme gücü ile ilişkili olduğunu ileri sürmüşlerdir. Yazarlara göre, bir ülkenin gelecekteki dış ticaret fazlalarının şimdiki değeri ülkenin dış borcunun cari değerine eşitse o ülkenin ödeme gücü bulunmaktadır. Mevcut politika uygulamasının belli olmayan bir tarihe kadar sürmesi eğer ülkenin ödeme gücünü azaltmıyorsa, bir başka ifadeyle, ülkenin bütçe kısıtını ihlal etmiyorsa ülkede uygulanmakta olan politika ve cari işlemler açığı sürdürülebilirdir denilmektedir. Mann (2002) çalışmasında, cari açıkların sürdürülebilir olmasını bu açıkların ekonominin yapısında bir değişiklik yaratıp yaratmamasına bağlamıştır. Yazar, cari işlemler açığını ulusal gelir ve üretim hesaplarına dayanan yurtiçi perspektif, mal ve hizmet ticaretindeki akımlara dayanan uluslararası perspektif ve finansal varlıkların elde tutumu ve bu varlıkların akımlarına dayanan uluslararası perspektif olmak üzere üç açıdan ele almıştır. Yurtiçi görüşe göre sürdürülebilir cari

işlemler açığı, cari işlemlerden ya da uluslararası net yatırım pozisyonundan tüketime olan geri besleme etkilerinin bu harcama kategorilerini etkileyen diğer makroekonomik değişkenlerle karşılaştırıldığında daha zayıf olmasına bağlıyken; uluslararası finans görüşüne göre sürdürülebilir cari işlemler açığı, uluslararası portfolyo ayarlamalarının faiz oranları ya da döviz kurları üzerindeki ters etkilerinin, fiyatları ve portfolyo seçimlerini etkileyen diğer makroekonomik güçlerle karşılaştırıldığında görece zayıf olmasına bağlıdır. Calderon, Chong ve Zanforlin (2001) ise sürdürülebilirlik göstergelerini yurtiçi ekonomi faktörler (büyüme oranı, kamu tasarrufları, özel kesim tasarrufları ve makroekonomik belirsizlik), dış sektörler (dışa açıklık, döviz piyasasında kara borsa, sermaye kontrolleri, ticaret hadleri, reel efektif döviz kuru, dış yardımlar ve dış borç) ve dünya ekonomisindeki gelişmeler (sanayileşmiş ülkelerin büyüme oranı ve uluslararası faiz oranları) olarak sıralamıştır.

Roubini ve Wachtel (1998)'e göre ise bir ülkenin sonsuza kadar uzanan bir gelecekteki cari işlemler dengelerinin iskonto edilmiş toplamını cari dönemdeki dış borç stokuna eşit kılan herhangi bir cari işlemler projeksiyonu tanım gereği sürdürülebilir olmaktadır. Cari işlemler hesabının hem özel hem de kamu sektörünün tasarruf ve yatırım kararları arasındaki ilişki ve yabancı yatırımcıların borç verme isteğiyle belirlenmesi nedeniyle ileriki dönemlerde gerçekleşmesi olası akımların doğru şekilde tahmin edilmesi mümkün değildir. Bundan ötürü, Roubini ve Wachtel, artış göstermeyen bir dış borç/GSMH oranının pratik olarak sürdürülebilirlik için yeterli bir koşul oluşturduğunu ifade etmiştir. Böyle bir durumda, söz konusu oran büyümedikçe ülke borçlarını ödeme gücüne sahip olacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM

CARİ AÇIĞIN GELİŞİMİ: AVRUPA BİRLİĞİ, SEÇİLMİŞ ÜLKELER VE TÜRKİYE

Dünya ülkelerinin birbirleriyle olan ekonomik ve sosyal ilişkileri sonucunda dışa kapalı ekonomi piyasaları önemini kaybetmiş ve ülkelerin birbirleriyle mal ve hizmet ihraç ve ithal ettikleri dışa açık ekonomiler ortaya çıkmıştır. Bu ilişkilerin mal ve hizmetlerle sınırlı kalmayışı ile cari açık ve dış ticaret açığı kavramları birbirinden tamamen ayrılarak ekonomik literatürde kendisine yer bulmuştur.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, cari açık kavramı ülke ekonomilerinin genel değerlendirmesinde ciddi bir gösterge olarak dikkate alınmaktadır. Sürekli cari açığın azaltılması ve belli bir seviyede sürdürülebilir olması için ülkelerde bir takım politikalar geliştirilmektedir. Bu politikalar ülkeden ülkeye farklılık gösterebilmekle birlikte temel olarak mikro ve makro göstergelere bağlı olarak yön bulmaktadır.

Çalışmanın bu bölümünde, ülkeler bir takım sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve ülkelerin sınıflandırılmasına referans olarak IMF'nin resmi sitesindeki ve Avrupa Komisyonuna ait Eurostat sitesindeki sınıflandırma esas alınmıştır. Bu sınıflandırmanın dikkate alınmasında verilerin ve ülkelerin düzenli tasnifi önemli rol oynamıştır. Esas alınan bu tasnife göre ülkeler² gelişmişlik düzeyine göre; dünya, gelişmiş, Euro bölgesi, G7, G7 ve Euro bölgesi hariç gelişmiş, Avrupa Birliği (AB), gelişmekte olan, Bağımsız Devletler Topluluğu, gelişen Asya, Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği, Avrupa'daki gelişen, Latin Amerika ve Karayipler, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Afganistan ve Pakistan, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ile Sahra altında bulunan ülkeler olarak tasnif edilmiştir. Bu kapsamlı tasnif içerisinde ise; AB üyesi, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere ilişkin cari açığın gelişimi çalışmanın bu bölümünde incelenecektir.

2.1. Avrupa Birliğinde Cari Açık ve Gelişimi

AB'ye tam üyeliğe kabul edilmek için Roma Antlaşması'nın 237. maddesine göre, başlangıçta sadece Avrupa Devleti olma koşulunu sağlamak yeterli iken, Merkez

---

² Tasnif edilen ülkeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz:
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/weodata/weoselagr.aspx>

ve Doğu Avrupa ülkelerinin (MDAÜ) üyelik müracaatı ile AB, üyelik koşullarının daha ayrıntılı hale getirilmesi gerektiği sonucuna varmıştır (Akçay, 2008: 12).

Nitekim, üyelik koşulları, 1993 yılında yürürlüğe giren Maastricht Antlaşması (MA)'nın 49. maddesinde daha ayrıntılandırılmıştır. Söz konusu Antlaşmanın 49. maddesinde, “Antlaşmanın 6 (1). maddesinde yer alan ilkeleri sağlayan her Avrupa Devleti, Birliğe üye olmak için başvurabilir...” hükmü yer almaktadır. Antlaşmanın 6 (1). maddesinde ise, “Birlik, üye ülkelerde ortak olan özgürlük, demokrasi, insan haklarına ve temel özgürlüklere saygı ilkeleri ve hukuk devleti ilkesi üzerine kurulur” ifadesine yer verilmiştir. Böylece 1993 yılından beri, AB bloğuna dahil olmak isteyen bir ülkenin sadece Avrupa devleti olması yeterli olmamakta, aynı zamanda bu ülkenin bir hukuk devleti olması, demokrasiyi garanti altına alması, insan hakları ve temel özgürlüklere saygılı bir kurumsal yapıya da sahip olması gerekmektedir.

Kopenhag kriterleri olarak adlandırılan kriterler ile siyasi, ekonomik ve uyum kriterleri olarak adlandırılan kriterlerle AB'ye üye olma koşulları daha da açık bir şekilde ifade edilmiştir. Belirtilen kriterlere ilişkin içerikler ise şu şekilde belirtilmektedir (Akçay, 2007: 11; Yılmaz ve Doğan, 2013: 179);

- * Siyasi kriter: Üyelik, aday ülkenin hukuk devletini, insan haklarını, azınlıklara saygı gösterilmesi ve korunmasını ve demokrasiyi garanti altına alan bir kurumsal istikrarın gerçekleştirilmesini gerektirmektedir.
- * Ekonomik kriter: Üyelik, hem işleyen bir piyasa ekonomisinin hem de Birlik içerisindeki piyasa güçleri ve rekabetçi baskıyla başa çıkacak bir kapasitenin varlığını gerektirmektedir.
- * Uyum kriteri: Üyelik, siyasi, ekonomik ve parasal birliğin amaçlarına bağlı kalmayı içeren, üyelik yükümlülüklerini üstlenme gücü gerektirmektedir.

Ayrıca Maastricht kriterleri ile AB'ye üye ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe katılabilmeleri için gerekli şartları beş madde halinde aşağıda belirtilmiştir.

- * Toplulukta en düşük enflasyona sahip (en iyi performans gösteren) üç ülkenin yıllık enflasyon oranları ortalaması ile, ilgili üye ülke enflasyon oranı arasındaki fark 1,5 puanı geçmemelidir.
- * Üye ülke devlet borçlarının GSYİH'sına oranı %60'ı geçmemelidir.

- * Üye ülke bütçe açığının GSYİH'sına oranı %3'ü geçmemelidir.
- * Herhangi bir üye ülkede uygulanan uzun vadeli faiz oranları 12 aylık dönem itibariyle, fiyat istikrarı alanında en iyi performans gösteren 3 ülkenin faiz oranını 2 puandan fazla aşmayacaktır.
- * Son 2 yıl itibariyle üye ülke parası diğer bir üye ülke parası karşısında devalüe edilmiş olmamalıdır.

Yukarıda belirtilen Kopenhag kriterlerden de görüldüğü üzere AB'ye üye olma noktasında cari açık somut bir kriter değildir. Yani, AB'ye üye olma yada üye ülkelerin birlik içerisindeki devamlılığı açısından cari açığa ilişkin hukuki bir düzenlemeye yer verilmemiştir. Ancak, özellikle ekonomik kriterin yerine getirilmesinde cari açığın önemi de somut bir kriter kadar kabul edilen bir gerçektir.

Maastricht kriterleri ile AB'ye üye ülkelerin Ekonomik ve Parasal Birliğe katılabilmeleri için oluşturulan kriterlerde ise cari açık daha da ön plana çıkmaktadır. Özellikle ikinci madde olan devlet borçları ile üçüncü madde olan bütçe açığı kriteri aracılığıyla cari açığa dolaylı yoldan vurgu yapılmaktadır.

Avrupa komisyonunun resmi sitesindeki verilerden faydalanarak aşağıdaki tablolarda sırası ile AB üyesi ülkelerdeki cari işlemler dengesi ve cari işlemler dengesinin GSYİH'ya oranlarına yer verilmiştir. Rakam ve oranlardaki ciddi dalgalanmalar dikkat çekicidir. Özellikle üye devletlerin³ (Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Portekiz gibi) yaşamış oldukları krizler ile küresel nitelikteki krizlerin bu dalgalanmalarda etkisi olduğu düşünülmektedir. Küresel kriz ile birlikte çevre ülkelerin mal ve hizmet talepleri azalmış ve bu durum da cari açığı olumsuz etkileyen bir unsur haline gelmiştir (Lane ve Pels, 2012: 1). Euro bölgesindeki güncel olaylar, uluslararası dengesizlik olarak adlandırılabilen küresel kriz ve reel döviz kurundaki yanlış politikalar AB'de cari açığı tetikleyen diğer unsurlar olmuştur (Siena, 2012).

---

³ Belirtilen ülkeler Söylemez (2013)'de de AB'de bulunan ve diğer üye devletlere nispeten bir alt seviyede olan ülkeler olarak sınıflandırılmıştır. İlgili çalışmada, bu tür bir sınıflandırmaya gidilirken ilgili ülkelerin ekonomik krizler süresince iflasını önlemek için finansal desteğe ihtiyaç duyulduğuna vurgu yapılmaktadır.

Tablo 4: AB Üyesi Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi (Milyar €)

Ülke/Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
AB28	-47.6	-23.1	-33.4	-86.5	-144.0	-138.2	-271.7	-84.7	-67.1	-34.2	68.6	155.7
Belçika	12.0	9.4	9.3	6.0	5.9	6.4	-4.6	-2.2	6.8	-4.1	-7.3	-6.0
Bulgaristan	-0.4	-1.0	-1.3	-2.7	-4.6	-7.8	-8.2	-3.1	-0.5	0.0	-0.3	0.8
Çek Cum.	-4.4	-5.0	-4.7	-1.0	-2.4	-5.7	-3.3	-3.4	-5.9	-4.2	-2.0	-2.2
Danimarka	4.6	6.5	5.9	9.0	6.5	3.1	6.8	7.6	13.8	14.3	14.7	18.2
Almanya	42.7	40.5	102.4	112.6	144.7	180.9	153.6	140.7	159.3	178.4	198.6	206.0
Estonya	-0.8	-1.0	-1.1	-1.1	-2.1	-2.6	-1.5	0.4	0.4	0.3	-0.3	-0.2
İrlanda	-1.3	0.0	-0.9	-5.7	-6.3	-10.1	-10.2	-3.8	1.8	2.0	7.3	10.9
Yunanistan	-10.2	-11.3	-10.7	-14.7	-23.8	-32.6	-34.8	-25.8	-22.5	-20.6	-4.6	1.4
İspanya	-23.8	-27.5	-44.2	-66.9	-88.3	-105.3	-104.7	-50.5	-47.0	-39.0	-12.4	8.0
Fransa	15.4	7.0	9.0	-8.3	-10.3	-18.9	-33.7	-25.1	-25.5	-35.2	-44.4	-27.7
Hırvatistan	-2.0	-1.8	-1.4	-1.9	-2.6	-3.1	-4.1	-2.2	-0.4	-0.4	0.0	0.5
İtalya	-5.6	-10.4	-4.6	-12.6	-22.3	-19.9	-44.9	-29.0	-52.6	-47.3	-4.1	15.8
Güney Kıbrıs	-0.4	-0.3	-0.6	-0.8	-1.0	-1.9	-2.7	-1.8	-1.7	-0.6	-1.2	-0.3
Letonya	-0.7	-0.8	-1.4	-1.6	-3.6	-4.7	-3.0	1.6	0.5	-0.4	-0.6	-0.2
Litvanya	-0.6	-0.8	-1.1	-1.4	-1.5	-2.6	-4.1	-4.2	1.0	0.0	-1.2	-0.1
Lüksemburg	2.0	2.5	2.1	3.3	3.5	3.5	3.8	2.0	2.6	3.0	2.8	2.5
Macaristan	-3.6	-4.9	-5.9	-7.1	-6.6	-6.6	-7.2	-7.7	-0.2	0.2	0.4	0.8
Malta	-0.2	0.1	-0.1	-0.3	-0.4	-0.5	-0.3	-0.3	-0.5	-0.4	-0.1	0.1
Hollanda	11.6	12.3	26.4	37.5	38.0	50.7	38.4	25.5	29.7	43.3	54.4	57.2
Avusturya	-1.8	5.9	3.8	5.1	5.3	7.3	9.6	13.8	7.5	9.7	4.9	7.3
Polonya	-6.6	-5.9	-4.9	-10.7	-5.9	-10.4	-19.3	-23.8	-12.2	-18.1	-18.5	-14.2
Portekiz	-13.9	-11.6	-9.2	-12.4	-15.9	-17.2	-17.1	-21.7	-18.4	-18.3	-12.0	-3.3
Romanya	-2.5	-1.6	-3.1	-5.1	-6.9	-10.2	-16.8	-16.2	-4.9	-5.5	-5.9	-5.9
Slovenya	0.0	0.3	-0.2	-0.7	-0.5	-0.5	-1.4	-2.0	-0.2	-0.1	0.1	1.2
Slovakya	-2.0	-2.1	-1.7	-2.7	-3.3	-3.5	-2.9	-4.0	-1.6	-2.5	-2.6	1.6
Finlandiya	11.6	12.1	7.0	9.4	5.3	6.9	7.7	4.9	3.0	2.7	-2.8	-2.7
İsveç	12.7	12.5	19.3	19.3	20.2	27.6	31.6	30.2	18.2	22.2	23.6	24.4
İngiltere	-34.0	-29.2	-25.8	-37.3	-47.4	-66.4	-50.3	-15.6	-19.9	-51.8	-22.3	-73.8

Kaynak: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>, (05.09.2014).

Tablo 4’de öne çıkan hususlar aşağıdaki şekilde özetlenebilir;

- * AB genelinde belirtilen yıllarda cari açık ortalaması -58.580 Milyon €’dur.
- * AB üyesi ülkeler içerisinde cari fazla veren ilk beş ülke; Almanya, İsveç, Hollanda, Danimarka ve Lüksemburg’dur. En fazla cari açık veren beş ülke ise; Yunanistan, İspanya, İngiltere, Polonya ve Portekiz’dir.
- * Danimarka, Almanya, Lüksemburg, Hollanda ve İsveç harici diğer AB üyesi ülkelerde belirtilen yılların hepsinde cari işlemler dengesi açık vermiştir.
- * Almanya’nın cari işlemler dengesinin büyüklüğü Almanya ekonomisinin AB içerisindeki önemini göstermektedir.

- * AB geneli cari işlemler açığı küresel krizin yaşandığı yıl olan 2008’de tavan yapmıştır. Ancak bu olumsuz gösterege 2012 yılında cari fazla vererek pozitif yönlü bir ivme kazanmıştır.
- * AB genelinde olduğu gibi, üye ülkelerin hemen hemen hepsinde 2008 küresel krizinin olumsuz etkileri görülmüştür.
- * 2013 yılı itibariyle cari fazla noktasında Almanya ilk sırada yer alırken, cari açık noktasında İngiltere ilk sıradadır.

Tablo 5: AB Üyesi Ülkelerde Cari İşlemler Dengesi (% GSYİH)

Ülke/Yıl	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
AB28	-0.5	-0.2	-0.3	-0.8	-1.2	-1.1	-2.2	-0.7	-0.5	-0.3	0.5	1.2
Belçika	4.5	3.4	3.2	2.0	1.9	1.9	-1.3	-0.6	1.9	-1.1	-1.9	-1.6
Bulgaristan	-2.4	-5.3	-6.4	-11.6	-17.6	-25.2	-23.1	-8.9	-1.5	0.1	-0.8	1.9
Çek Cum.	-5.3	-6.0	-5.1	-1.0	-2.0	-4.3	-2.1	-2.4	-3.9	-2.7	-1.3	-1.4
Danimarka	2.5	3.4	3.0	4.3	3.0	1.4	2.9	3.4	5.8	5.9	6.0	7.3
Almanya	2.0	1.9	4.7	5.1	6.3	7.4	6.2	5.9	6.4	6.8	7.4	7.5
Estonya	-10.6	-11.3	-11.3	-10.0	-15.3	-15.9	-9.2	2.7	2.8	1.8	-1.8	-1.0
İrlanda	-1.0	0.0	-0.6	-3.5	-3.6	-5.3	-5.6	-2.3	1.1	1.2	4.4	6.6
Yunanistan	-6.5	-6.5	-5.8	-7.6	-11.4	-14.6	-14.9	-11.2	-10.1	-9.9	-2.4	0.7
İspanya	-3.3	-3.5	-5.2	-7.4	-9.0	-10.0	-9.6	-4.8	-4.5	-3.7	-1.2	0.8
Fransa	1.0	0.4	0.5	-0.5	-0.6	-1.0	-1.7	-1.3	-1.3	-1.8	-2.2	-1.3
Hırvatistan	-7.3	-6.1	-4.1	-5.2	-6.6	-7.1	-8.7	-4.9	-0.8	-0.8	0.1	1.2
İtalya	-0.4	-0.8	-0.3	-0.9	-1.5	-1.3	-2.9	-1.9	-3.4	-3.0	-0.3	1.0
Güney Kıbrıs	-3.8	-2.3	-5.0	-5.9	-6.9	-11.7	-15.6	-10.7	-9.8	-3.4	-6.9	-1.9
Letonya	-6.7	-8.2	-12.9	-12.6	-22.5	-22.4	-13.2	8.6	2.9	-2.1	-2.5	-0.8
Litvanya	-5.1	-6.7	-7.6	-7.1	-10.6	-14.4	-12.9	3.7	0.1	-3.7	-0.2	1.5
Lüksemburg	10.5	8.1	11.9	11.5	10.4	10.1	5.4	7.3	7.7	6.6	5.8	5.2
Macaristan	-7.0	-8.0	-8.7	-7.5	-7.4	-7.3	-7.3	-0.2	0.2	0.4	0.8	3.0
Malta	2.3	-3.0	-5.8	-8.5	-9.5	-6.2	-4.8	-8.9	-6.0	-0.8	2.1	1.4
Hollanda	2.6	5.5	7.6	7.4	9.4	6.7	4.3	5.2	7.4	9.1	9.5	10.4
Avusturya	2.7	1.7	2.2	2.2	2.8	3.5	4.9	2.7	3.4	1.6	2.4	2.7
Polonya	-2.8	-2.5	-5.3	-2.4	-3.8	-6.2	-6.6	-3.9	-5.1	-5.0	-3.7	-1.3
Portekiz	-8.2	-6.4	-8.3	-10.3	-10.7	-10.1	-12.6	-10.9	-10.6	-7.0	-2.0	0.5
Romanya	-3.3	-5.9	-8.4	-8.6	-10.5	-13.4	-11.6	-4.2	-4.4	-4.5	-4.4	-1.1
Slovenya	1.0	-0.8	-2.6	-1.7	-1.8	-4.2	-5.4	-0.5	-0.1	0.4	3.3	6.3
Slovakya	-7.9	-5.9	-7.8	-8.5	-7.8	-5.3	-6.2	-2.6	-3.7	-3.8	2.2	2.1
Finlandiya	8.5	4.8	6.2	3.4	4.2	4.3	2.6	1.8	1.5	-1.5	-1.4	-1.1
İsveç	4.7	6.9	6.6	6.8	8.7	9.3	9.1	6.2	6.3	6.1	6.0	6.2
İngiltere	-1.7	-1.6	-2.1	-2.5	-3.4	-2.4	-0.8	-1.2	-3.0	-1.3	-3.8	-4.4

Kaynak: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>, (05.09.2014).

Tablo 5'e göre;

- * AB genelinde belirtilen yıllarda cari açığın/GSYİH'ya oranının ortalaması %-0,791'dir.
- * Cari açığın/GSYİH'ya oranının en fazla olduğu beş ülke; Yunanistan, İspanya, G.Kıbrıs, Bulgaristan ve Portekiz'dir. Cari fazla/GSYİH oranının en fazla olduğu beş ülke ise; Almanya, İsveç, Hollanda, Danimarka ve Lüksemburg'dur.
- * Lüksemburg, Almanya ve İsveç'in cari işlemler hesabının GSYİH içerisindeki payları önemli bir yere sahiptir.
- * AB genelinde cari açık en fazla küresel krizin gerçekleştiği yıl olan 2008'de gerçekleşmiştir. 2012 ve 2013 yıllarında ise bu oran pozitifdir.
- * Belirtilen yıllar itibariyle cari açık birçok AB üyesi ülkenin GSYİH'larını olumsuz etkilemiştir.
- * 2013 yılı itibariyle birçok AB üyesi ülke olumsuz gidişata son vererek cari fazla vermiştir.

2.2. Seçilmiş Ülkelerde Cari Açık ve Gelişimi

AB üyesi ülkelerde cari açığın gelişiminden sonra, daha spesifik bir ayrıma gidilerek gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından cari açığın gelişimi ikili sınıflandırmaya tabi tutularak bu başlık altında incelenecektir. Bu sınıflandırma yapılırken IMF'nin ve dünya bankasının verileri kabul edilmiştir. İlgili gruplardaki tüm ülkeler incelenecek olup, grup içerisindeki bazı ülkeler ise detaylı şekilde ele alınacaktır. Gelişmiş ülkelerdeki veriler 2000-2014 yıllarını kapsarken, gelişmekte olan ülkelere ilişkin veriler 1990-2014 yıllarını kapsamaktadır. Verilerin yıllar itibariyle değişkenlik göstermesinin nedeni ilgili ülkelerdeki kriz yıllarının farklılık göstermesidir.

2.2.1. Gelişmiş Ülkelerde Cari Açık ve Gelişimi

IMF'nin sınıflandırmasına göre gelişmiş ülkeler; Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Kıbrıs, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Hong Kong (SAR), İzlanda, İrlanda, İsrail, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Lüksemburg, Malta, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Portekiz, San Marino, Singapur, Slovak Cumhuriyeti, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Çin Tayvan Eyaleti, Birleşik Krallık ve Amerika Birleşik Devletleridir. Belirtilen ülkelerin birçoğu AB üyesi ülkelerden oluşmaktadır. Bu ülkelerin haricinde ise; ABD, Japonya ve Çin öne çıkan

ülkelerdir. Bundan dolayı gelişmiş ülkelere ilişkin genel verilerden sonra belirtilen ülkeler ayrı başlık altında incelenecektir.

Tablo 6: Gelişmiş Ülkelerde Cari Açığın Gelişimi

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Milyar \$	-212.176	-209.833	-375.695	-429.180	-327.378	-490.516	-57.682	-19.859	-43.478	-26.569	193.324
GSYİH (%)	-0.701	-0.625	-1.065	-1.157	-0.809	-1.150	-0.143	-0.047	-0.096	-0.059	0.426

Kaynak: IMF, <http://www.imf.org>, (07.10.2014).

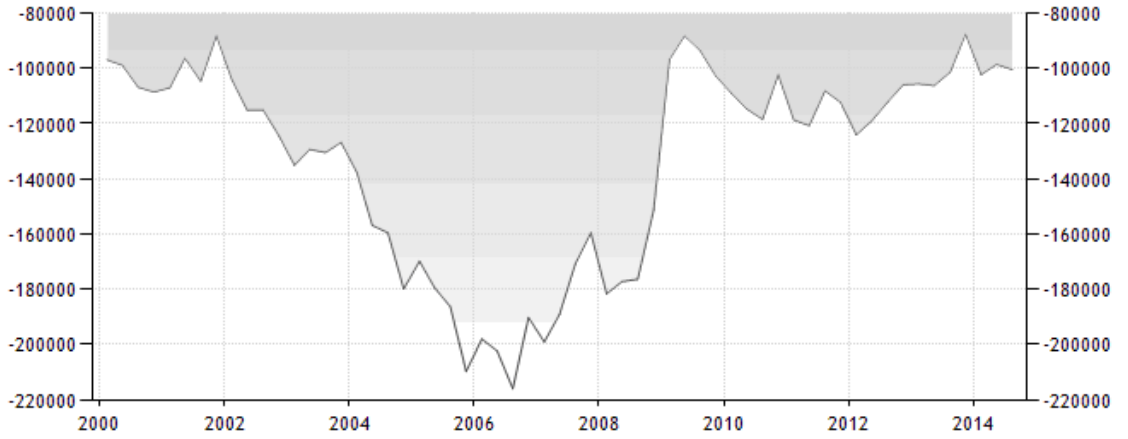
Tablo 6’de belirtilen yıllar aralığında gelişmiş ülkelere ilişkin cari açık ortalaması miktar bazında yaklaşık olarak -182 milyar \$’dır. Cari açığın GSYİH’ya oran bazında ortalaması ise %-0,493’dür. Cari açık 2009 yılına kadar ciddi seviyelerdeyken 2009 yılı itibariyle düşüşe geçmiştir. Yani cari açık bir önceki yıla nispeten hem rakamsal hem de oransal olarak 1/10 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran ilerleyen yıllarda giderek düşüş yaşamış ve nitekim 2013 yılında ise gelişmiş ülkeler cari fazla vermiştir.

2.2.1.1. Amerika Birleşik Devletleri

Sermaye hareketlerindeki aşırı artış ve üretim süreçlerinde yaşanan değişim, ekonomileri gittikçe birbirlerine bağımlı hale getirmiştir. Bu bağımlılık, ABD’de başlayan krizin hızla diğer ülkelere yayılmasını ve küresel krize dönüşmesine de neden olmuştur (Yüseler, 2011: 3). Dolayısıyla ABD, küresel anlamda yaşanan cari dengesizliğin hem kaynağı hem sonucu olarak değerlendirilmektedir. ABD’nin küresel tasarruflar için cazip bir ülke olması tasarrufların Amerika’ya akmasına neden olmaktadır. Bu durum Amerika’da tasarruf düzeyinin düşmesine, harcamaların ve cari açığın artmasına neden olmaktadır. Küresel büyümenin motoru olması Amerika’yı küresel sermayenin müşterisi konumuna getirmektedir (Çelebi, 2012: 10).

ABD’nin cari işlemlerdeki dengesizlikleri ile en fazla dış açık ve net borçluluğa sahip ülke oluşu, dünya ekonomilerinin refahı ve istikrarı için tehlike oluşturur hale gelmiştir (Bergsten, 2007). Özellikle ABD’deki mal ve hizmet ithalat ve ihracat arasındaki farkın büyümesi cari işlemler açığı üzerindeki endişeleri artırmıştır (Coughlin vd., 2006: 5). Yapılan ithalattaki artışın tüketim malı ithalatı olduğu düşünüldüğünde de ekonomik büyüme artmayacak ve kaynakların geri ödenmesinde sorunlar yaşanacaktır (Subaşat, 2010: 27).

Şekil 1: 2000-2014 Yılları Arasında ABD’de Cari Açık (Milyon Dolar)

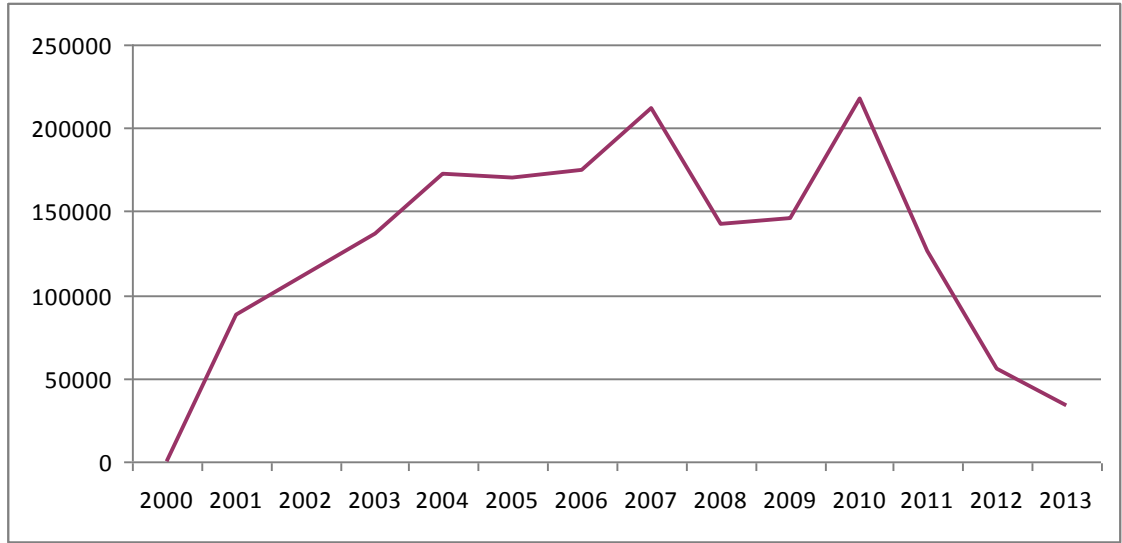
Kaynak: <http://www.tradingeconomics.com/united-states/current-account>, (05.09.2014).

Şekil 1’e göre, ABD’de 2000-2014 yılları arasında cari açık 2007 yılında maksimum seviye olan 216.063 milyon \$ iken, 2014 yılında minimum seviye olan -90.000 milyon \$ civarında gerçekleşmiştir. Özellikle son yıllarda cari rakamlarının yüksekliği göstermektedir ki; ABD ekonomisi ciddi anlamda cari açık problemiyle karşı karşıyadır. 2007-2008 yıllarında ise cari açık rakamları maksimum seviyeye ulaşmıştır. Bu durumun temel gerekçesi ise konut piyasasında başlayıp küresel nitelik kazanan krizdir. Asimetrik bilgiye dayalı yatırımlar sonucunda konut piyasası bir balon gibi patlamış ve nihayetinde özellikle ABD ekonomisi büyük yaralar almıştır.

2.2.1.2. Japonya

Şekil 2’ye göre, Japonya’da 2000-2014 yılları arasında cari açık 2007 yılında maksimum seviye olan 3.360 milyar Japon Yeni iken, 2014 yılında minimum seviye olan -1.586 milyar Japon Yeni olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, şekil 2’de de görüldüğü üzere, 2000 yılından itibaren sadece küresel krizin meydana geldiği yıl olan 2008 yılında cari açık veren Japonya, ikinci bir açığı tsunami doğal afetinin meydana geldiği yıl olan 2011 yılında yaşamıştır. 2014 yılında da cari açık kendisini göstermiş olsa da bu yıllar haricinde Japonya cari işlemler dengesi noktasında pozitif göstergelere sahiptir.

Şekil 2: Japonya’da Cari Açık (Milyon Dolar) (2000-2014)

Kaynak: UNCTAD ve Dünya Bankası.

11 Mart 2011 tarihinde meydana gelen Tōhoku depremi ve tsunamisi ile Fukushima Nükleer Santralının atmosfere radyoaktif madde salınmasına sebep olan olaylar sonucunda cari açığın ciddi anlamda gündeme geldiğini öne süren Japon Ekonomi Araştırma Merkezi, bu anlamda ciddi politikaların oluşturulması ve uygulanması yönünde görüş bildirmektedir (Nakagawa, 2012: 76).

Bu olaylar sonucunda Japonya, 54 nükleer reaktöründen 52'sini devre dışı bırakmak zorunda kalmıştır. Bu da enerji açığının kapatılabilmesi için yakıt ithalatına daha çok bel bağlanmasını gerektirmiştir. Son yıllarda cari açık makasının bu kadar açılmasında Çin'in ay takvimine göre kutladığı yeni yıl dolayısıyla ihracatın hız kesmesinin de etkili olduğunu belirtilmektedir. Yükselen ithalat hacmi karşısında deprem felaketinin etkilerini üzerinden atmaya çalışan ihracat sektörünün zayıf kalması; Japonya'nın son yıllarda cari dengenin bozulmasına sebep olmuştur. (BBC TÜRKÇE, 2012).

Japonya'da yaşanan cari dengesizliğin bir diğer sebebi ise, tasarruf oranlarının düşüklüğüdür (Hamada, 2007: 2). Başka bir ifade ile, toplam yurtiçi harcamaların, toplam yurtiçi tasarruflardan büyük olması dış tasarruf kullanımına neden olmakta, bu da cari dengesizlik sorununu gündeme getirmektedir (Eşiyok, 2012: 64).

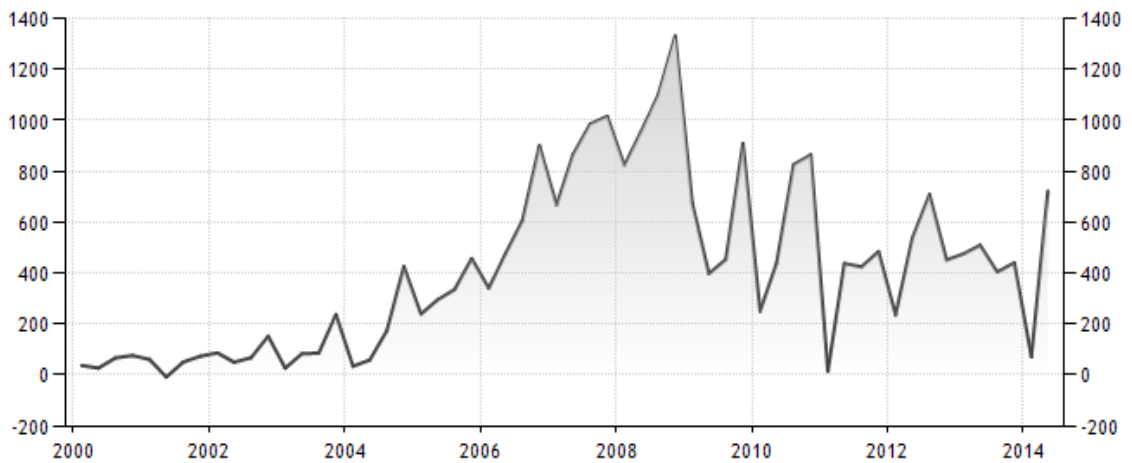

2.2.1.3. Çin

Şekil 3'e göre, Çin'de 2000-2014 yılları arasında cari açık 2009 yılında maksimum seviye olan 1.330 yüz milyon \$ iken, 2001 yılında minimum seviye olan -9 yüz milyon \$ olarak gerçekleşmiştir.

Yine şekil 3'de görüldüğü üzere Çin'in cari açığa ilişkin ciddi bir sorunu olduğu söylenemez. Ancak şekilde göze çarpan iki nokta vardır. Çin'in cari fazla vermesindeki en önemli etkenlerden bir tanesi dünya ile uyum sağlayabilen birçok kur rejimine sahip olmasıdır (Corden, 2009: 431). Kur rejiminin özelliği ilk olarak "kur koruma" olarak adlandırılan ve ihracat sektöründe karlılık ile istihdam sağlamak için tasarlanmış bir politika olmasıdır. Diğeri ise değişken faizli ve sabit fakat ayarlanabilir oranlara sahip yani keskin değişkenlerden kaçınarak oluşturulan istikrarlı bir döviz kuru sağlanmasıdır (Corden, 2009: 435). Kur rejimleri sayesinde Nisan 2008'den Aralık 2011 dönemine kadar reel efektif döviz kuru %14¾ reel değer kazanmıştır. Ancak bu durum hiçbir şekilde monoton bir döviz kuru olduğunu göstermemektedir. Aksine inişler ve çıkışlar ile karakterize edilmiş bir reel döviz kurunun varlığı mevcuttur (Ahuja vd., 2012: 4). Yatırımlardaki tasarrufları aşan bir artış ile ithalattaki büyüme hızındaki bir düşüş cari dengenin bu seviyelere ulaşmasındaki önemli etkenler arasında sayılmaktadır (Anderson, 2008: 62). 2009 yılı sonrasında cari açığın artışına sebebiyet veren unsur olarak ise tasarruflardaki azalış gösterilebilmektedir (Ma ve Yi, 2010: 2). Unutmamak gerek ki cari denge fazlası tasarruf fazlası demek iken, cari denge açığı da tasarruf eksikliğini ifade etmektedir.

Şekil 3: Çin'de Cari Açık (Yüz Milyon Dolar) (2000-2014)

Kaynak: <http://www.tradingeconomics.com/china/current-account>, (05.09.2014).

2.2.2. Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açık ve Gelişimi

IMF'nin sınıflandırmasına göre gelişmekte olan ülkeler; Afganistan, Arnavutluk, Cezayir, Angola, Antigua ve Barbuda, Arjantin, Ermenistan, Azerbaycan, Bahamalar, Bahreyn, Bangladeş, Barbados, Beyaz Rusya, Belize, Benin, Bhutan, Bolivya, Bosna-Hersek, Botswana, Brezilya, Brunei Sultanlığı, Bulgaristan, Burkina Faso, Burundi, Cabo Verde, Kamboçya, Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, Çad, Şili, Çin, Kolombiya, Komor Adaları, Kongo, Kongo Cumhuriyeti, Kosta Rika, Fildişi Sahili, Hırvatistan, Cibuti, Dominika Demokratik Cumhuriyeti, Dominik Cumhuriyeti, Ekvator, Mısır, El Salvador, Ekvator Ginesi, Eritre, Etiyopya, Fiji, Gabon, Gambia, Gürcistan, Gana, Grenada, Guatemala, Gine, Gine-Bissau, Guyana, Haiti, Honduras, Macaristan, Hindistan, Endonezya, İran, Irak, Jamaika, Ürdün, Kazakistan, Kenya, Kiribati, Kosova, Kuveyt, Kırgızistan, Lao PDR, Lübnan, Lesotho, Liberya, Libya, Litvanya, Makedonya, Madagaskar, Malavi, Malezya, Maldivler, Mali, Marshall Adaları, Moritanya, Mauritius, Meksika, Mikronezya, Moldova, Moğolistan, Karadağ, Fas, Mozambik, Myanmar, Namibya, Nepal, Nikaragua, Nijer, Nijerya, Umman, Pakistan, Palau, Panama, Papua Yeni Gine, Paraguay, Peru, Filipinler, Polonya, Katar, Romanya, Rusya, Ruanda, Samoa, Sao Tome ve Principe, Suudi Arabistan, Senegal, Sırbistan, Seyşeller, Sierra Leone, Solomon Adaları, Güney Afrika, Güney Sudan, Sri Lanka, Saint Kitts ve Nevis, Saint Lucia, St. Vincent ve Grenadinler, Sudan, Surinam, Swaziland, Suriye, Tacikistan, Tanzanya, Tayland, Doğu Timor, Togo, Tonga, Trinidad ve Tobago, Tunus, **Türkiye**, Türkmenistan, Tuvalu, Uganda, Ukrayna, Birleşik Arap Emirlikleri, Uruguay, Özbekistan, Vanuatu, Venezuela, Vietnam, Yemen, Zambiya ve Zimbabve'dir.

Tablo 7: Gelişmekte Olan Ülkelerde Cari Açığın Gelişimi

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Milyar \$	149.578	207.241	408.854	632.135	604.385	674.375	248.822	325.290	414.044	368.446	210.026
GSYİH (%)	1.942	2.256	3.727	4.870	3.784	3.513	1.354	1.480	1.605	1.361	0.733

Kaynak: IMF, <http://www.imf.org>, (07.10.2014).

Tablo 7'de belirtilen yıllar aralığında gelişmekte olan ülkelere ilişkin cari açık ortalaması miktar bazında yaklaşık olarak 386 milyar \$'dır. Cari açığın GSYİH'ya oranı bazında ortalaması ise %2,4'dür. Yani gelişmekte olan ülkelerin, ilgili yıllardaki ortalamaları dikkate alındığında, cari fazla verdiği gözlenmektedir. Bu fazla 2008 yılında maksimum seviyeye ulaşmışken, 2003 yılında minimum seviyededir.

Tabloda dikkat çeken diğer önemli nokta ise 2008 yılından 2009 yılına geçerken cari işlemler dengesinde meydana gelen yaklaşık % 150'lik düşüştür. Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesi her ne kadar 2009 yılındaki küresel krizi ile ciddi bir düşüşe geçmiş olsa da tablo 7'de belirtilen yıllar içerisinde cari fazla vermiştir. Gelişmiş ülkelerin aksine gerçekleşen bu durum göze çarpan önemli bir husustur.

Gelişmekte olan ülkelerin genelini içeren cari işlemler dengesine ilişkin bilgilere yer verildikten sonra, bazı ülkelerin detaylı incelenmesinin faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu ülkeler ciddi krizler ve ekonomik bunalımlar yaşamış olan Arjantin, Meksika ve Brezilya'dır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Türkiye'ye de bu başlık altında ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir.

2.2.2.1. Arjantin

1980'li yıllarla beraber uygulanmaya başlanan, özellikle üretime dayalı ekonomi politikaları ve bu bağlamda tüketim yönü göz ardı edilen ekonominin oluşturduğu durgunluk, bugün birçok ülkenin başına gelen ekonomik kriz sarmalının 2001 yılında Arjantin'de yaşanmasına neden olmuştur. Arjantin'in krize sürüklenmesinde ekonominin durgunluk içine girmiş olması önemli bir faktör olmasına rağmen tek belirleyici sebep olmamıştır. Dış borçların bozuk yapısı ve IMF'in isteklerine artık geri dönülemeyecek kadar bağımlı hale geldikten sonra karşı çıkılması ve buna bağlı olarak uluslararası piyasalarda yalnız kalması da krizin diğer önemli nedenleri arasında yer almaktadır (Evirgen, 2004).

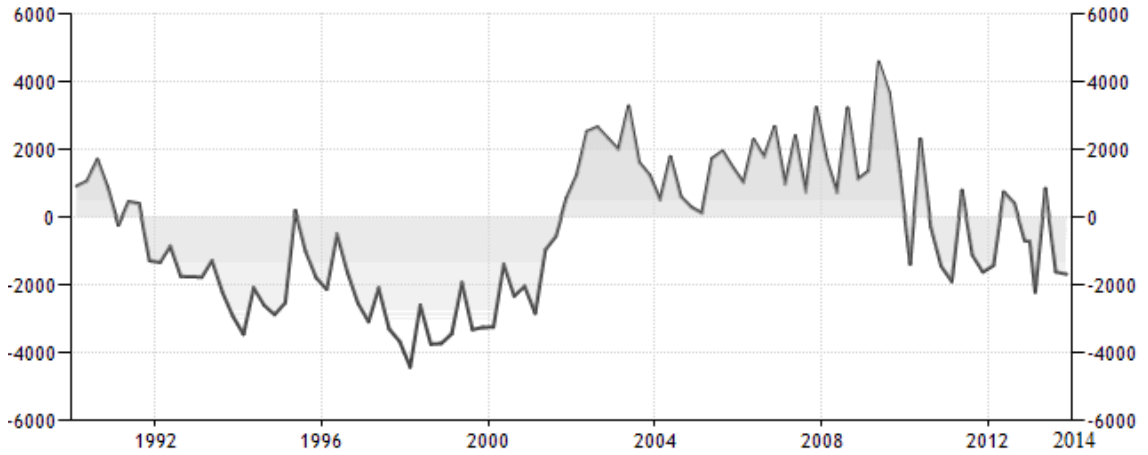
Arjantin, 2001 yılı sonuna kadar uyguladığı ve 2001 krizinin koşullarını oluşturan iktisat politikalarını, Mart 1991'de uygulamaya konulan Konvertibilite (Cavallo) Programı ile başlatmıştır. Programın başlatıldığı sırada, Arjantin uzun yıllardır süregelen hiperenflasyonla yaşamaktaydı. Bu nedenle programın öncelikli hedefi enflasyonist süreci kırmak ve parasal istikrarı sağlamak şeklinde belirlenmiştir. Enflasyonist süreci kırmak için seçilen araç, dönemin hakim uluslararası finans paradigmasına uygun olarak "Para Kurulu Sistemi" olarak belirlenmiştir. Bu esaslar çerçevesinde hazırlanan Konvertibilite (Cavallo) Programının temel unsurları aşağıdaki şekildedir (İnan, 2002: 57-58);

- * Yerel para peso ile ABD doları arasındaki parite sabitlemiştir.
- * Para basımı uluslararası rezervlerdeki net değişime bağlanmıştır.
- * Merkez Bankası'nın kamuya kredi açması kanunla yasaklanmıştır.

- * Kamu maliyesi alanında disiplinin sağlanması ve sürdürülmesi için siyasi çevrelerde uzlaşma sağlanmıştır.
- * Yapısal reformlar ve özelleştirmeye hız verilmiştir.

Arjantin Peso'sunun dolara endeksli olması sonucu reel kur değerlenmiş ve bozulan dış ticaret dengesi paralelinde Arjantin 1991'den bu yana devamlı olarak cari işlemler açığı vermiştir (İnan, 2002: 59). Yani, planla birlikte Arjantin ekonomisi yüksek enflasyonun yarattığı yıkımdan hızla kurtulup iyileşmiş ancak bu süreçte reel döviz kuru yükselmiş ve cari işlemler hesabı önemli miktarda açık vermiştir (Ergün, 2010: 11). Ayrıca bazı gözlemciler göre pesonun aşırı değerlenmesi nedeniyle Arjantinli ihracatçılar uluslararası piyasalardaki rekabet gücünü de yitirmiştir (Saxton, 2003: 22).

Şekil 4: Arjantin'de Cari Açık (Milyon Dolar) (1990-2014)

Kaynak: <http://www.tradingeconomics.com/argentina/current-account>, (05.09.2014).

Şekil 4'e göre, Arjantin'de 1992-2014 yılları arasında cari açık, 2009 yılında maksimum seviye olan 4.557 milyon \$ iken, 1998 yılında minimum seviye olan - 4.416 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, özellikle Konvertibilite (Cavallo) Programının uygulanmaya başladığı yıl olan 1991'de cari açık kendisini göstermeye başlamıştır. 1991 ile krizin meydana geldiği yıl olan 2001 yılına kadar cari işlemler açığı veren Arjantin, zamanla cari fazla vermeyi başarmıştır. Son yıllarda ise cari işlemler dengesi inişli çıkışlı bir görünüm sergilemektedir.

2.2.2.2. Meksika

Meksika 1989 yılında “Brady Borç Azaltma” anlaşmasını imzalamış, bu anlaşma uyarınca finansal sektörünü serbestleştirmiş ve bankalarını özelleştirmiştir. Meksika’da 1990’lar boyunca makro ekonomik yapının yeniden kurulması pozitif sinyaller olarak nitelendirilmiştir. NAFTA’nın reçeteleri doğrultusunda gerçekleştirilen liberalizasyon ve özelleştirme uygulamaları, büyük ölçekli yabancı sermayeyi Meksika ekonomisine yönlendirmiştir. Fakat bu sermaye girişlerinin büyük bölümünü spekülasyon ve kısa dönemli yatırımlar oluşturmuştur. Meksika ekonomisine akan sermayenin sadece beşte biri doğrudan yabancı yatırım şeklinde ülkeye gelmiştir (Edwards, 1997: 1; Pusti, 2013: 49).

Kurun istikrarı, enflasyon oranının düşmesi ve faiz gelirlerinin cazip olması yabancı portföy yatırımlarının Meksika’ya akmasına neden olurken, diğer yandan da Meksika cari açıklarını sermaye girişleriyle kolayca finanse edebilir bir duruma gelmiştir. Meksika’nın yabancı döviz rezervleri 1990’da 9.4 milyar dolardan 1994’te 25.7 milyar dolara çıkmıştır (Yay vd., 2001:33).

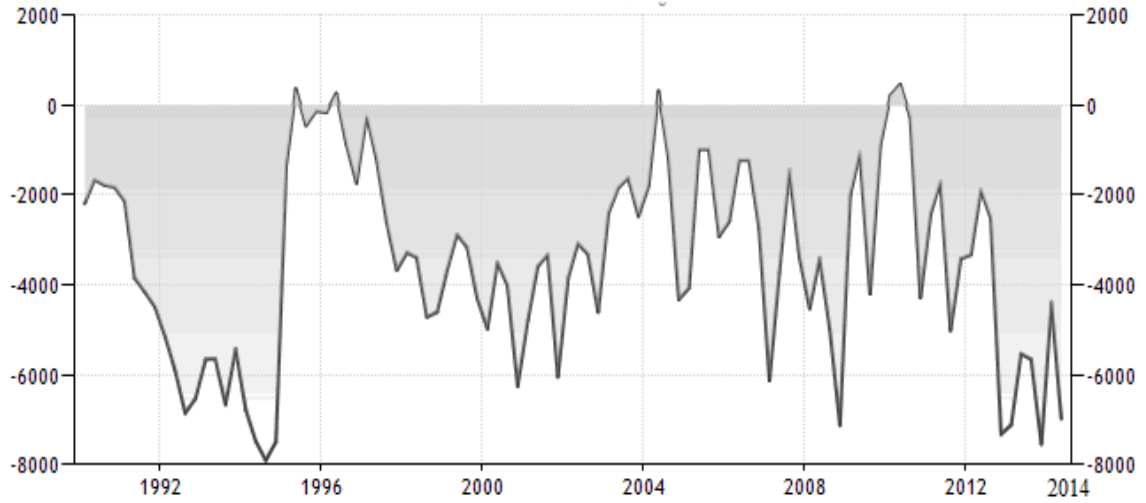
Yabancı yatırımlarda görülen bu artış, Meksika hisse senedi piyasalarında aşırı genişlemeye neden olmuştur. Ancak Meksika’nın 1990’lı yıllarda piyasalarını yabancı mallara açması sonucu, mal ithalat değeri ihracat değerini aşmıştır. 1990 yılından 1994 yılına kadar, ülkenin yıllık dış ticaret açığı 1 milyar dolardan 18,5 milyar dolara yükselmiştir. Paranın reel olarak değerlendirilmesi ihracatın karlılığını azaltarak ithalatı cazip hale getirmiştir (Pusti, 2013: 49). Pesonun hızla değer kazanması dış ticaret dengesini bozmakla kalmayıp, ülkenin kredibilitesine de zarar vermiştir (Hacıhasanoğlu, 2005: 37). Ayrıca, bu değer kazanımı ile birlikte cari işlemler açığında da artış meydana gelmiştir (Ardıç, 2004: 52).

Meksika hükümetinin 20 Aralık 1994 tarihinde döviz kuru bandını %15 oranında genişletme kararından sonra, peso beklenenden çok daha hızlı bir şekilde değer kaybetmeye başlamış, uluslararası rezervler iki gün içinde 5 milyar dolar eridikten sonra bunun yeterli olmayacağı düşünülmüş ve 22 Aralık 1994’te peso dalgalanmaya bırakılmıştır. Bu durum faiz oranlarının fırlamasına yol açmış ve bankaların portföylerinin bozulmasını hızlandırmıştır⁴ (Türkiye Bankalar Birliği, 2001: 2).

---

⁴ Meksika’da patlak veren 1994 krizi ile birlikte yabancı sermaye güçleri yatırımlarını Arjantin, Brezilya ve Şili’den de çekmeye başlayınca kriz Latin Amerika ülkelerine yayılmış, oradan Filipinler’e hatta Polonya’ya kadar ulaşmıştır. Bu etkiye literatürde tekila etkisi adı verilmektedir (Erdoğan, 2006:14) .

Şekil 5: Meksika’da Cari Açık (Milyon Dolar) (1990-2014)

Kaynak: <http://www.tradingeconomics.com/mexico/current-account>, (05.09.2014).

Şekil 5'e göre, Meksika'da 1992-2014 yılları arasında cari açık 2010 yılında maksimum seviye olan 2.173 milyon \$ iken, 1994 yılında minimum seviye olan -7.908 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Yine şekil 5'e göre, Meksika'nın cari açık problemiyle uzun yıllardır yüz yüze olduğu görülmektedir. Meksika 1990'dan günümüze kadar çok nadir olarak cari fazla vermiştir. Özellikle krizin gerçekleştiği yıl olan 1994 yılında cari açık maksimum seviyededir. Son yıllara bakıldığında ise, küresel krizle birlikte 2009 yılında cari açık tekrar ciddi bir yükselişe geçmiş ve bir toparlanma yaşansa da hala ciddi bir boyutta yer almaktadır. Meksika'nın cari işlemler dengesinin dalgalı pozisyonunda, pesonun kazandığı değere paralel olarak meydana gelen dış ticaret açıklarının etkisinin olduğunu söylemek yanlış bir ifade olmayacaktır.

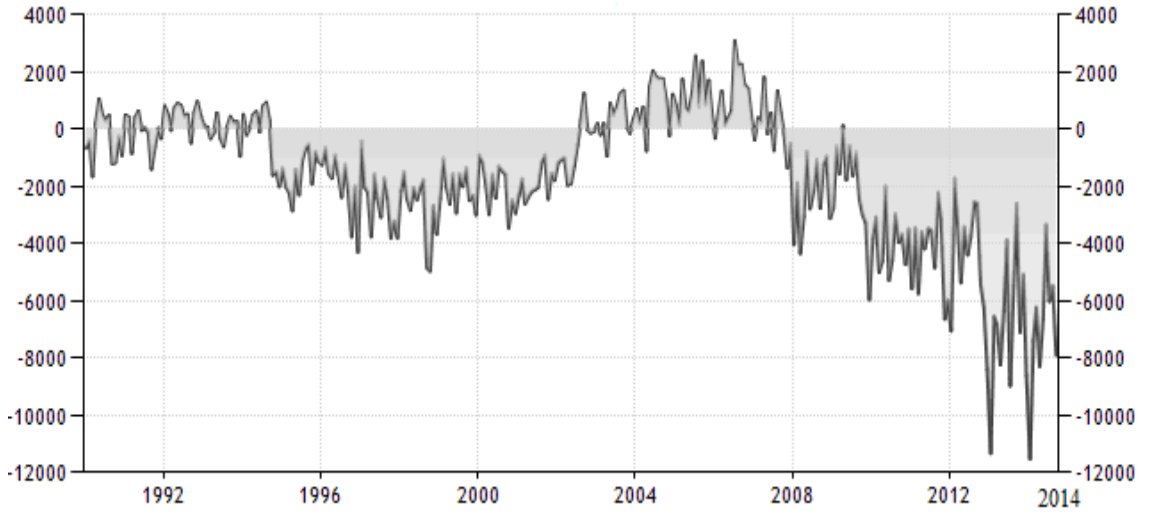
2.2.2.3. Brezilya

Arjantin ve Meksika'daki yaşanan krizlere benzer şekilde Brezilya'da da reel döviz kurundaki meydana gelen aşırı değerlenme sonucunda cari işlemler açığı yıllar itibariyle artış göstermiştir (1992'de %1 fazla veren cari açık 1995 yılında %2, 1998'de %4,8'e ulaşmıştır). Haziran 1994 ile Aralık 1998 arasında kalan dört buçuk yıllık dönem boyunca ticareti yapılamayan mallar (non-traded goods) fiyat indeksi %120 oranında artarken, aynı dönem için ticareti yapılabilen mallar fiyat indeksi %27 civarında artmıştır. Bu durum, Brezilya ihracatının dünya piyasasında rekabet edebilirliğini kaybetmesi, cari açığın kötüleşmesi ve iç ve dış borçların önemli miktarlarda artması ile sonuçlanmıştır (Özdemir, 2007: 137).

Ülke 1994 yılında uygulanan ve Brezilya parası Real'in dolar karşısında aşamalı devalüasyonunu öngören “Real Plan” sayesinde başarılı bir büyüme sergilemiştir. Asya'da yaşanan kriz sonrası Brezilya Brady tahvillerinin değeri ile borsa endeksinde keskin düşüşler gerçekleşmiştir. Ayrıca uluslararası yatırımcıların fonları Brezilya'ya akarken, ülkenin cari işlemler açığı büyük ölçüde artmıştır (Karacan, 2014: 768).

Yay (2001) çalışmasında, Brezilya'da 1998-1999 krizlerinin meydana gelmesinde reel döviz kurunun yanında cari işlemler açığının yüksekliğinin, portföy akımlarının fazlalığının ve makroekonomik temellerinin zayıflığının da etkisinin olduğuna vurgu yapmıştır.

Şekil 6: Brezilya'da Cari Açık (Milyon Dolar) (1990-2014)

Kaynak: <http://www.tradingeconomics.com/brazil/current-account>, (05.09.2014).

Şekil 6'ya göre, Brezilya'da 1990-2014 yılları arasında cari açık 2007 yılında maksimum seviye olan 3.068 milyon \$ iken, 2013 yılında minimum seviye olan -11.529 milyon \$ olarak gerçekleşmiştir. Yine şekil 6'da da görüldüğü üzere cari açık, ilgili yıllar içerisinde 1994 yılı itibariyle başlangıç göstermiştir. 2002 yılına kadar devam eden bu süreç 2002-2008 yıllarını kapsayan bir cari fazla ile bölünmüştür. Daha sonrasında, günümüze kadar Brezilya ekonomisi cari açık vermeye devam etmiştir. Son yıllarda ise cari açık 2008 yılına nispeten yaklaşık olarak %300 artış göstermiştir.

2.3. Türkiye’de Cari Açığın Gelişimi

Küresel pazarda gelişim sağlamak isteyen Türkiye birçok ekonomik gösterge gibi cari işlemler dengesine de önem vermektedir. Cari dengenin birçok kaleme bağlı olarak ortaya çıkması ise bu kavramı bir adım daha öne çıkarmaktadır.

Bu başlık altında öncelikle Türkiye’de cari açığın genel hatlarıyla nedenlerine değinilecek olup daha sonra ise Türkiye’de cari açığın gelişimi dört farklı dönem olarak ele alınacaktır. Bu dönemler sırasıyla; 1980 öncesi, 1980-1990, 1990-2000 ve 2000 sonrasıdır.

2.3.1. Türkiye’de Cari açığın Genel Hatları İtibariyle Nedenleri

Cari işlemler dengesinin açık vermesinde birçok etkenden söz edilebilir. Bu etkenler; ulusal tasarruflardaki azalma, ihracat gelirlerinin azalması, ithal edilen malların talep esnekliğinin büyüklüğü, dış borç stoku ve dış borç faiz ödemelerindeki artış ile sermaye hareketleri olarak özetlenebilir.

Ülke içerisindeki düşük tasarruf oranları sebebiyle istenilen yatırım düzeylerine ulaşmak için, ekonominin git gide dış tasarruflara olan bağımlılığı artmaktadır. Bu durum ise, ülke ekonomisini yabancı sermaye hareketlerine karşı daha duyarlı hale getirmektedir.

Cari işlemler dengesi üzerinde önemli bir değişken de dış borç faiz ödemeleridir. Yabancı ülkeler ile uluslararası kurum ve kuruluşlardan alınan borçlara bağlı olarak ortaya çıkan faiz ödemelerinin artışı da cari açığı etkilemektedir.

Dış ticaret işlemler içerisinde yer alan ihracat ve ithalat kalemleri de cari işlemler dengesinde etkindir. İthalatın ihracattan fazla olması sonucunda dış ticaret açığı meydana gelmektedir. Bu durum ise, cari işlemler dengesini olumsuz etkileyerek cari açığa sebebiyet vermektedir.

Ülke içerisinde gerçekleşen sermaye hareketleri de cari dengeyi ciddi olarak etkileyebilmektedir. Özellikle sermayenin portföy yatırım sermayesi olarak gerçekleşmesi durumunda, ülkede oluşabilecek olumsuz bir durum karşısında ülkeden ciddi döviz çıkışları yaşanabilecektir. Aksine sermaye yatırımlarının doğrudan yatırım şeklinde gerçekleşmesi ani döviz çıkışlarının önüne geçecektir.

Yukarıda belirtilen sebeplere ilerleyen başlıklarda rakamlar yardımıyla ayrıntılı bir şekilde yer verilecektir. Böylece cari açığın gelişiminde etkili olan değişkenlerin rolü daha somut bir şekilde gösterilmiş olacaktır.

2.3.2. 1980 Öncesi Cari Açığa Genel Bir Bakış

Türkiye ekonomisinde cari işlemler hesabı dengesizliklerinin ortaya çıkmasında birçok etken bulunmasının yanı sıra, ülkenin dış borçlarının artmasının altında yatan temel sorunun ödemeler dengesinin alt kalemi olan cari işlemler hesabından kaynaklandığı genel kabul gören bir görüştür. Ancak bu sorunun sadece ödemeler bilançosundan kaynaklanmadığı söylenebilir. Çünkü Türkiye ekonomisinin 1980 yılı öncesi ve sonrasındaki verileri incelendiğinde cari işlemler dengesizliğini yaratan çok fazla etken olduğu görülmektedir.

Türkiye ekonomisi 1923 yılından günümüze gelene kadar çok önemli sorunlarla karşı kaşıya kalmıştır. Bu sorunları bazen ufak hasarlarla atlatabilmiş bazen de büyük yaralar alarak geçirmiştir. 1970 öncesi dönemlerde gelişmekte olan ülkeler ithal ikameci politikalar izlemiş ve dış finansman ihtiyaçlarını büyük ölçüde devletten devlete yardımlarla ve uluslararası resmi kuruluşların desteği ile karşılamışlardır. Bu dönemlerdeki krizler genellikle döviz darboğazlarından ve üretim için gerekli ithalatın yapılamamasından kaynaklanmıştır. Ekonominin dış dengesinin sağlanabilmesi için IMF (Uluslararası Para Fonu) destekli kısa vadeli istikrar programları uygulanmış, para ve maliye politikaları dengelenerek döviz kuru ayarlamaları yapılmıştır. 1980'li yıllara gelindiğinde söz konusu ülkelerin büyüme performanslarını sürdürebilmeleri için, dış kaynaklara olan gereksinimleri artmış ve değişen koşullarda ödemeler dengesi krizleri yerini borç krizlerine bırakmıştır. Küreselleşme olgusuyla beraber bu ülkeler, dünya ile bütünleşmek ve uluslararası finansal piyasalar yoluyla daha fazla kaynak elde edebilmek amacıyla, önce cari işlemler bilançosunun daha sonra da sermaye hareketlerinin konvertibilitesini gerçekleştirmişlerdir (Yaşar, 2013: 66).

Türkiye'de ödemeler dengesi tabloları ilk kez 1926 yılında düzenlenmiştir. Ancak bu tablolarda, sadece ihracat ve ithalat kalemlerindeki değişimler ayrıntılı olarak gösterilmekte, diğer kalemlerdeki gelişmeler ise ayrıntılı olarak gösterilmediğinden ödemeler dengesi açıklarının hangi kalemlerden kaynaklandığı anlaşılamamaktadır. Bu olumsuz durum 1950'li yıllarda ödemeler dengesi tablolarının kesin ve açık bir şekilde sunulmasıyla giderilmeye çalışılmıştır (Polat, 2008: 59).

1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması, beş yıllığına gümrük politikasını kısıtlamış, dönem boyunca dış ticaret bilançosu açık vermiştir. Uzun vadeli sermaye girişleri ancak dışarıya faiz ve temettü ödemelerini karşıladığından, açıklar kısa vadeli borçlanma ile karşılanmıştır. Lozan Antlaşması ayrıca yerli mallarla ithal ara malı

uygulanan satış ve tüketim vergi oranlarının aynı olmasını öngörülmekteydi. Ancak devlet tekellerinin uygulayacakları fiyatlara kısıtlama yoktu. Cumhuriyet hükümetleri bundan yararlanarak devlet tekelleri kurup bunları imtiyazlı yerli ve yabancı şirketlere devretmek suretiyle bazı sektörleri koruma altına almışlardır. Cumhuriyet döneminde, tarımda iltizam yoluyla toplanan aşar vergisi kaldırılmıştı. Hükümet, bunun yol açtığı vergi kaybını dolaylı vergi oranlarını arttırarak karşıladı. Aşar vergisinin kaldırılması köylüyü rahatlatmıştır. Osmanlı devletinin üretim merkezli vergilemesinin son kalıntısını da tasfiye etmiştir (Çekim, 2009: 67).

1923–1929 döneminde milli gelirin yıllık ortalama artış oranı %9 olmuştur. Yatırımların milli hasılaya oranı ortalama %9 seviyesinde kalmıştır. Sanayinin GSMH’deki payı %11 idi. 1927’de gıda, deri ve dokuma sanayilerinin imalat sanayi içindeki payı %87’dir. 1923–29 dönemi savaşlarla tükenmiş bir ekonominin Lozan’ın kısıtlamaları altında yaraları sardığı yıllardı. Bu dönemde ekonominin tarımsal ve hammadde ihracatçısı ve sınaî mamul ithalatçı yapısı, yani sınaî mamullerde dışa bağımlılığı sürmüştür (Çekim, 2009: 68).

1929 yılında dünyayı etkileyen büyük bir iktisadi buhran ve daralma ortaya çıkmıştır. Bu buhrandan merkez ülkelerin ekonomilerinin etkilendiği kadar Türkiye’de büyük oranda etkilenmiştir. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti devleti o yıllarda kurulmuş bir devlet olmasının yanı sıra, birinci dünya harbinden yeni çıkmış, toparlanmaya çalışan, savaş sonrası daha da yoksullaşan, ekonomisi çok zayıf bir ülkedeydi. 1929’da merkez ülkelerinin ithalatı azalınca diğer çevre ülkeleri gibi Türkiye’nin de ihraç ettiği ürünlerin fiyatları azaldı ve ithalat kapasitesi daraldı. Uluslararası sermaye hareketlerinin azalmasına bağlı olarak da borçlanma daha da zor hale gelmişti. Bu durumun sonucu olarak Latin Amerika’daki çevre ülkelerin yaptığı gibi Türkiye de ekonomik buhranın etkilerini azaltmak için ithalatın kontrol altına alınmasına ve ithal ikameci sanayileşme stratejisinin izlenmesine yönelmiştir. Hükümet 1929-1931 yılları arasında dış ticareti kontrollü uygulamıştır. 1930 yılında ise Merkez Bankası kurulmuş ve kambiyo işlemlerini kontrol altına almıştır. Ayrıca o yıllarda Osmanlı Devletinden kalan bazı yabancı yatırımlar ise ulusallaştırılmıştır.

1933’te Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmaya başlandı. Plan çerçevesinde kurulan sanayiler sayesinde ülke üç beyaz da (dokuma, un ve şeker) dışa bağımlılıktan kurtuldu. Sanayinin milli hâsıladaki payı 1929’da %10’dan 1939’da %18’e yükseldi. Sanayileşmede yabancı kredi kullanıldı. Ancak sanayileşme ithalâtın kontrolü sayesinde, 1938 hariç, dış ticaret fazlası ile yürütüldü. 1930-1939 yıllarında milli gelirin

ortalama yıllık artış oranı %6 oldu, ancak 1933-1939 arasında ortalama %9'a yükseldi. Bu yüksek artış oranı, 1923-1929 dönemine kıyasla tarımsal üretim artışının yavaşlamasına rağmen gerçekleşti (Çekim, 2009: 69). 1930-1939 yılları için genel bir değerlendirme yapıldığında, dünya ekonomisi ortaya çıkan bu buhranın etkileriyle uğraşırken aynı zamanda da yoksul ve gelişmemiş birçok ülkeyi de beraberinde bu bunalımın içine çekmiştir. Ancak Türkiye kısmen de olsa bu krizin dışında kalmayı başarmış ve özellikle sanayileşme adına önemli atılımlarda bulunmuştur. Bunu ise, olduğunca dışa kapalı bir ekonomi anlayışı ve kamusal olarak sanayileşme planları ışığında yapmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan 1930 yılına kadar geçen dönemde, Türkiye'nin dış ticaret dengesi bağımsız bir gümrük politikasına sahip olmaması nedeniyle sürekli açık vermiştir. 1930 yılından itibaren ise alınan çeşitli tedbirlerle 1946 yılına kadar (1938 yılı hariç) sıkı bir döviz kontrolü uygulamasıyla hep fazla verirken 1946'da yapılan devalüasyon ve diğer uygulamalara rağmen 1949 yılı hariç genelde hep açık vererek Türkiye ekonomisinin önemli bir sorunu haline gelmiştir. 1970-1977 döneminde büyümenin daha çok dış kaynaklara bağlanması, dünyadaki petrol bunalımı sonucu ithalatın ihracatı karşılayamaması, dış ticaret politikasındaki aşırı korumacılık, 1974 Kıbrıs Barış Harekâtı sonucunda uygulanan ambargo, kısa vadeli dış borçlanma stratejisi ödemeler dengesi açıklarına sebep olmuştur (Yaşar, 2013: 67).

Tablo 8: 1960-1985 Yılları Arasında Dış Borç Stoku

	1960	1970	1975	1980	1985
Nüfus	27,754	35,321	40,006	44,439	50,306
Reel Büyüme Oranı*	3,48	5,78	6,07	-2,69	4,85
GSMH(000 TL) *	19,930	34,469	46,275	50,870	63,989
Uluslararası Doğrudan Yatırım(Milyon dolar)	24	58	-	18	99
Borç Servisi/İhracat	0,29	0,34	0,23	0,95	0,49
Borç /GSMH	0,07	0,10	0,09	0,23	0,38
Borç(Milyon dolar)	558	2,297	3,250	16,227	25,476

Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

1960-1970 döneminde planlı kalkınma döneminin başlaması dolayısıyla dış kredi ihtiyacı sürekli artmış, IMF ile bu dönem içinde kredi anlaşmaları yapılmış ve IMF denetimi ekonomi içinde süreklilik kazanmıştır. Türkiye, 1961 yılından 1970 yılına

kadar her yıl, IMF ile bir stand-by gerçekleştirmiş ve yapılan anlaşmalar genellikle bir yıl dolmadan sona ermiştir (Özen ve Özpençe, 2006). 1970-1980 döneminde ise artan kamu açıklarının finansmanı ihtiyacı, 1970 yılındaki devalüasyon ve 1973 yılında baş gösteren ilk petrol krizinin ardından meydana gelen petrol fiyatlarındaki artış nedeniyle daha da artmıştır. 1970 yıllarının sonundaki ikinci petrol krizinden sonra ise az gelişmiş ülkelerin çoğu 1980-1983 döneminde dünyaya yayılan ekonomik durgunluktan etkilenmişlerdir. Türkiye de dahil olmak üzere çoğu borçlu ülke borçlarını ödemede zor durumda kalmışlardır. Tablo 8’de görüldüğü üzere 1980 yılında borç servisi/ihracat oranı 0,95 ile en yüksek değere ulaşmıştır. Yüksek dış borç yükünden dolayı yatırım miktarlarında ve GSMH büyüme oranlarında önemli düşüşler yaşanmıştır. Yatırımların düşmesi ülkelerin borç ödeme kapasitesinin düşmesine ve yabancı sermaye akışının durmasına sebep olmuştur. Bu ise gelecekteki borçların ülkenin geri ödeme gücünden fazla olmasına yol açmış, yatırımlardan elde edilen kazançtan alınacak vergilerin yüksek olacağı beklentisi ise yerli ve yabancı yatırımcıların yatırım yapma cesaretini kırmıştır (Karagöl, 2010: 5).

Türkiye 1970–1980 yılları arasında dış borç temin etme gayretlerinin yanı sıra, geri ödenemeyen borçları ertelemek için çaba harcamıştır. Borç yönetiminde meydana gelen bu zorluklar ve ülke kredi notunda kötüleşmeler nedeniyle toplamda on beş borç ötelemesinin altısı 1978-1982 arasında gerçekleşmiştir. Birinci ve ikinci petrol krizleri ve Kıbrıs ambargosu nedeniyle ötelenen dış borçların getirdiği problemlerden dolayı 1970’li yıllarda yapılan stand-by anlaşmaları kötü performans ve diğer nedenlerden dolayı iptal edilmiştir. 1970’ten, 1978’e kadar IMF’ye sekiz yıllık bir ara veren ve bu süre içinde stand-by anlaşması yapmayan Türkiye, 1978 yılından 1980 yılına kadar IMF ile birer yıllık stand-by anlaşmaları gerçekleştirmiştir (Karagöl, 2010: 7).

2.3.3. 1980’li Yıllarda Türkiye’de Cari İşlemler Açığı

Türkiye Cumhuriyeti devletinin içinde bulunduğu ekonomik bunalımın artması ve 1977-1978 yıllarında alınan kararlılık önlemlerinin sonuçsuz kalması üzerine, 24 Ocak 1980’den itibaren yeni bir ekonomi politikası izlenmeye başlamıştır. Başlangıçta sadece sıradan bir istikrar politikası olarak görülen tedbirler, ülkede gittikçe kalıcı olmaya başlamış ve Türkiye ekonomisinde köklü değişiklikler meydana getirmiştir. Yapısal olarak güçlü strateji ve dönüşümleri bünyesinde barındırmış, ithal ikamecilikten ihraç ikameci sanayileşmeye geçişi sağlamıştır. 1930’lu yılların ekonomisindeki dışa kapalı sanayileşmenin tersine dışa açık, ihracatın sanayi mallarıyla artmasına öncülük eden, ihraç ikameci bir sanayileşme ortaya çıkmıştır.

Bir ekonominin dışa açılmışlık derecesini ölçmek için kullanılan ölçülerin başında ülke ihracatının ya da “dış ticaret hacmi” başlığı altında ihracat ve ithalat değerleri toplamının milli gelir içindeki payı gelmektedir. 1980 sonrasına baktığımızda ihracatın milli gelirdeki oranının kısa sürede %4’den %14’e çıkmıştır. Bunun nedeni; bu yıllarda yapılan devalüasyonlarla Türk Lirası’nın yabancı paralar karşısındaki değerinin yarıya indirilmiş olmasıdır. Ayrıca ihracata fazlaca özendirmeler verilmiştir. Petrol fiyatlarındaki artışlar, Orta Doğu Ülkeleri’ni bizim ihracatımız için müşteri yapmış, ithalatı ikame döneminde yapılan sanayi yatırımlarının ihracatın artmasına olanak vermiştir. 1980-1989 döneminde ihracat ve ithalat değerlerinde oldukça hızlı gelişmelerin gerçekleştiği inkar edilemez. 1980 yılında 2,9 milyar dolar civarında olan ihracat, 1989 yılında 11,6 milyar dolara ulaşmıştır. Aynı dönemde ithalat değeri 7,9 milyar dolardan 15,7 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. Dönemin ilk yıllarında dış ticaret açığı 1980 yılında 5 milyar dolar düzeyinden 1988’de 2,7 milyar dolar düzeyine gerilemiştir. İhracatın ithalatı karşılama oranı %37’den (1980) %81’e (1988) ulaşmıştır (Barak, 2013: 40).

Türkiye ekonomisindeki bu değişimde temel strateji, ekonomideki devlet müdahalesini en düşük düzeye indirmek, devletin ekonomik girişimciliğini daraltarak kaynakları özel kesim eliyle daha etkin kullanmak, piyasaları serbestleştirmek, ekonomiyi dış rekabete açmak ve dünya piyasaları için mal üretmektir. Günümüzde de geçerliliğini koruyan bu strateji, piyasa ekonomisi koşullarında dışa açık kalkınma stratejisi olarak da adlandırılmaktadır. Bu doğrultuda özellikle piyasaların serbestleşmesi konusu önem kazanmıştır. Devlet müdahalesini en aza indirerek piyasa ekonomisine işlerlik kazandırmaya çalışan 24 Ocak 1980 İstikrar Programı, bu amaç için mal ve faktör piyasa fiyatlarına müdahalelerin kaldırılmasını öngörüyordu. Ekonominin işleyişinde serbest piyasa güçleri etkili olacaktı. KİT dahil tüm kamu kesimi daraltılacak ve özel girişim teşvik edilecekti. İthalatta serbesti sağlanacak ve yabancı sermaye teşvik edilerek, fiyat rekabeti oluşturulacaktı. Dış çevrelerden ve IMF’den de gerekli destek sağlanarak 18 Haziran 1980 tarihinde IMF ile 3 yıl süreli yeni bir stand-by anlaşması imzalanmıştır (Ekşi, 2010: 50).

24 Ocak 1980 Kararları

24 Ocak 1980’de alınan kararlarla Türkiye ekonomisinde yeni bir dönem başlamıştır. 24 Ocak kararları ile serbest piyasa koşullarında işleyen ve dışa açık bir ekonomi modeli uygulamaya konulmuştur. Söz konusu kararlar doğrultusunda oluşturulan politikalar ile ihracatın artırılması, fiyat sisteminin serbestleştirilmesi,

yabancı sermaye girişinin artırılması ve faizlerin serbest bırakılması amaçlanmıştır. 24 Ocak kararları ile amaçlanan, iç piyasaya dönük, ithal ikameci politikalarla kurulmuş bir sanayi yapısını, dışa dönük, ihracat amaçlı bir yapıya dönüştürmektir (Alkan, 2007: 79).

24 Ocak 1980 kararları aşağıdaki gibi özetlenebilir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 47):

- İthalatın serbestleştirilmesi,
- TL'nin aşırı değerlenmesine son veren gerçekçi esnek kur uygulamasına geçilmesi,
- İhracatın ve yabancı sermayenin teşviki, ihracata sigorta ve finansmanla kurumsal destek sağlanması,
- Sübvansiyonların kademeli olarak azaltılması, fiyat kontrollerinin kaldırılması,
- Faiz oranlarının serbestleştirilerek reel faiz politikasının izlenmesi (1 Temmuz 1980 tarihinde faiz oranları tamamen serbest bırakılmıştır.).

Ekonomik istikrar paketinin uygulanmasının en önemli amaçlarından biri de, cari açıkların kapatılması ve dışa olan borçlarımızın zamanında ve eksiksiz ödenmesiydi. Bu amaçlara ulaşabilmek için ise, ilk olarak ekonominin dışa açılması ve ihracat kaynaklı döviz gelirlerimizin artırılması gerekmektedir.

24 Ocak 1980 Türkiye ekonomi politikaları açısından bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak 1980 tarihinde yürürlüğe giren İstikrar Programı ile, kambiyo politikası serbestleştirilerek günlük kur ayarlamaları ile TL'nin sürekli değer kaybettiği bir sürece girilmiş, ithal kotalarının kaldırılmaya başlanması ile ithalat rejimi serbestleşmeye başlamış, ihracat destekleri ekonomi politikalarının temel araçlarından biri olmuştur. 1980 sonrası politikalarla ihracat, 1980-1984 arasındaki dönemde %314 oranında artmış, ancak ithalatta da artış olması sebebiyle dış açıklar 1980 sonrası dönemde de devam etmiştir. 1980 sonrasında ihracat; esnek kur politikası ile sürekli değer kaybeden bir Türk Lirası politikası, ihracata düşük faizli kredi, ihracatçı sanayinin kullandığı girdilerin gümrük indirimleri ve muafiyetleri ile ucuz tutulması ve döviz tahsisinde kolaylıklar yoluyla sürekli desteklenmiştir. 24 Ocak Kararları esnek bir kur sistemini gündeme getirmiştir. Çünkü Türk lirasının aşırı değerlenmesi dış ticaret açıklarını arttırmaktaydı. Bu çerçevede 1 Dolar = 47 TL'den 70 TL'ye yükseltilmiş ve %46,6 oranında devalüasyona tabi tutulmuştur. Bu tarihten sonra 1 Mayıs 1981'e kadar %5'i aşmayan küçük devalüasyonlara gidilmiştir. 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren de, kur ayarlama yetkisi Maliye Bakanlığından alınarak Merkez Bankasına verilmiş ve Günlük Kur Uygulamasına geçilmiştir. Esnek kur politikası, gerek yurt dışı işçi dövizlerinin

ülkeye girişi gerekse ihracat gelirlerinin artışı açısından pozitif yönde etkili olmuştur (Alkan, 2007: 80).

24 Ocak 1980 kararları enflasyonu kontrol altına almak, yabancı finansman açığını kapatmak, daha dışa dönük ve piyasa odaklı bir ekonomik sisteme ulaşmak amacıyla ilan edilmiştir. Bu kararlar çerçevesinde, ihracata dayalı büyümenin teşvik edilmesi ve Türkiye'nin ihracatta rekabet gücünü arttırabilmek amacıyla ihracat sübvansiyonları sağlanmış ve Türk Lirasının reel olarak değer yitirmesine izin verilmiştir. 1980 yılında başlatılan ekonomik program ile ihracat sübvansiyonları, yüksek oranda devalüasyon ve Kamu İktisadi Teşebbüsleri tarafından üretilen mal ve hizmetlerin fiyatlarında artış yapılmasını öngörmüştür. Başlangıçta, döviz kurlarında, faiz oranlarında ve hükümetçe belirlenen kamu ürünleri fiyatlarında görülen yüksek artışlara, hızla uygulamaya konulan ihracatı teşvik amaçlı politikalar eşlik etmiştir. Borç rahatlatma operasyonu ile birlikte, IMF stand-by ve Dünya Bankası uyum kredileri hızla takvime bağlanmış ve ödemeleri gerçekleştirilmiştir (TCMB, 2002:5-6)

24 Ocak'tan sonra ithalat kısıtlamalarında büyük ölçüde azaltılmalar olmuşsa da, gümrük vergilerinde hissedilebilir azaltılmalar olmamıştır. Bu olay kullanılan girdiler nedeniyle ihraç fiyatlarını kuşkusuz arttırmaktaydı. İşte, çeşitli ihracat sübvansiyonları bunu telafi amacıyla konulmaktaydı. Döneme ilişkin en olumlu sonuç kuşkusuz ihracatta meydana gelen artışı. 1979'da ulusal gelirin %3,4'üne inen ihracat 1980'lerde devamlı olarak yükselmiş ve 1987'de bu oran % 16 olmuştu. 1979'da 2,2 milyar dolar olan ihracat 1987'de 10 milyar dolar dolayındaydı. Yani 4 katını aşan bir artış göstermişti. Bu ihracat artışında özellikle Irak ve İran olmak üzere Arap ülkelerinin önemli bir payı var ise de, büyük artış OECD ülkelerinden gelmekteydi. Bütün bu yaşanan olayların ışığında ülkenin dış itibarı yükselmiş ve bu artan prestiji sayesinde büyük krediler alabilir hale gelmiştir (Öztürk ve Özyakışır, 2005).

Tablo 9: 1980-1989 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

YIL	CARİ İŞLEMLER DENGESİ	DIŞ TİCARET DENGESİ	HİZMETLER DENGESİ	GELİR DENGESİ	CARİ TRANSFERLER
1980	-3.408	-4.603	193	-1.169	2.171
1981	-1.936	-3.864	848	-1.478	2.558
1982	-952	-2.628	897	-1.498	2.277
1983	-1.923	-2.990	794	-1.487	1.760
1984	-1.439	-2.910	986	-1.503	1.988
1985	-1.013	-2.976	1.600	-1.553	1.916
1986	-1.465	-3.018	1.590	-1.877	1.840
1987	-806	-3.206	2.162	-2.085	2.323
1988	1.596	-1.813	3.833	-2.513	2.089
1989	938	-4.190	4.028	-2.327	3.427

Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

Ekonomik istikrar programının uygulanmasının ardından cari işlemler açığı 1980-1982 döneminde azalmıştır. 1982 yılında uluslararası piyasalarda borç krizi yaşandığı için, bu kriz kendini Türkiye’de de göstermiş ve 1983 yılına gelindiğinde dış ticaret açığı büyümüş, cari açık yaklaşık iki kat artmıştır. Tablo’da görüldüğü gibi, 1980-1989 döneminin ilk üç yılında cari açık dış ticaret açığıyla beraber azalmış olmasına rağmen son iki yılda artış göstermiştir. 1986 yılında ise cari işlemler dengesi bir önceki yılın verilerine göre yaklaşık olarak %45 artış göstermiştir. 1988 ve 1989 yıllarında, kamu açıklarının artış göstermesi, mali piyasalarda yaşanan istikrarsızlıklar, faiz oranlarının artış göstermesi ve döviz rezervlerinde azalma yaşanması gibi faktörlerin olmasından dolayı bu yıllar kriz yılları olarak değerlendirilmektedir. Tablo 9’a bakıldığında cari işlemler dengesi bu iki yılda fazla vermiştir.

Kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ile ilişkili ilk adım, 07.07.1984 tarihindeki Resmi Gazete’de yayımlanan Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanununda yer alan 30 sayılı karar oluşturmuştur. Daha sonraki adım ise 11.08.1989 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan ve 30 sayılı kararı yürürlükten kaldıran 32 sayılı karar olmuştur. Bu karara göre;

- Türkiye’ de döviz ithali tamamen serbest hale gelmiştir.

- Türkiye’de yerleşik kişilere, bankalar, yetkili kuruluşlar ve özel finans kurumlarından hesap açmaları, döviz satın almaları ve bunu yurtdışına aktarmaları serbest bırakılmıştır.
- Kıymetli maden, taş ve eşyaların, dış ticaret rejimi esasları dâhilinde, Türkiye’ye ithali ve ihracatı serbest bırakılmıştır.

Tablo 10: Dış Ticaret ve Cari İşlemler Bilançosu Göstergeleri (1980-1989)

Yıl	İthalat (Milyar \$)	İhracat (Milyar \$)	İhracat/ İthalat (%)	Cari İşlemler Bilançosu (Milyar \$)	CİB/GSMH (%)
1980	7,9	2,9	36,8	-3,4	-4,7
1981	8,9	4,7	52,6	-1,9	-2,8
1982	8,8	5,7	65,0	-1,0	-1,5
1983	9,2	5,7	62,0	-1,9	-3,1
1984	10,8	7,1	66,3	-1,4	-2,4
1985	11,3	8,0	70,2	-1,8	-1,5
1986	11,1	7,5	67,1	-1,5	-1,9
1987	14,2	10,2	72,0	-0,8	-0,9
1988	14,3	11,7	81,0	1,6	1,8
1989	15,8	11,6	73,6	1,0	0,9

Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

Tablo 10 incelendiğinde 1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %36,8’dir. 1983 yılından itibaren ihracat miktarı 1985 yılı da dâhil olmak üzere bir artış göstermiştir. 1986 yılında bir azalış meydana gelmiş ve 1989 yılına kadar tekrar artış görülmüştür. İhracattaki bu artışlarla beraber ithalatta da aynı yönlü değişimler meydana gelmiştir. Ancak ihracattaki artış oranı ithalatın artış oranından daha yüksektir. Bu sebeple cari işlemler açığındaki değişim aynı yönlü olarak gerçekleşmiştir. Yani, cari işlemler hesabında 1983’ten 1985 yılına kadar bir azalma oluşmuş, 1986 yılında cari işlemler açığında artış yaşanmış, 1987 yılında ise bir azalma daha oluşmuştur. 1988 ve 1989 yıllarında ise cari işlemler hesabı fazla vermiştir.

1980-1990 yılları arasındaki Türkiye’nin ekonomik ve siyasi durumuna ilişkin genel bir değerlendirme yapılırsa; 1980-1990 döneminde ülkenin içinde bulunduğu ağır ekonomik şartları ve ödenemeyen dış borçları, özellikle 1970 yılından itibaren dış açığın artması, buna bağlı olarak artan dış ödeme güçlükleri, enflasyonun artması, devalüasyonlar, bütçe ve özellikle KİT açıklarının artması, siyasi istikrarsızlık, sosyal

gerginlikler ve sonucunda askeri darbenin gerçekleşmesi ile 1980 yılında Türkiye ekonomisinde yapısal olarak bir kırılma yaşandığı söylenebilir. Türkiye yapısal olarak değişikliğe giderken, ekonominin yapısı yeni bir programla baştan sona değiştirilmiştir. 1980 tarihinde Türkiye ilk kez, IMF ile en uzun stand-by anlaşmasını imzalamış ve bu anlaşma 1983 yılında sona ermiştir. 1983 yılında yeni bir stand-by düzenlemesine gidilmiş ve bu anlaşma bir yıl sürmüştür. Sonuç olarak, Türkiye'nin 1980-1990 yılları arasındaki istikrar çabalarında önceliği dış ticaret, finansal piyasalar, sermaye hareketleri, dış borçların ödenmesi ve cari açıkların kapatılması gibi politikalarda ağırlığını göstermiştir.

2.3.4. 1990'lı Yıllarda Türkiye'de Cari İşlemler Açığı

Gelişmekte olan ülkelerde 1990'larda meydana gelen ekonomik krizler, önceki yıllarda yaşanan krizlerden farklı özellikler taşımaktadırlar. Birçok olumsuzluktan etkilenerek sermayenin ani çıkışıyla başlayan bu krizler, bilançoların kötüleşmesi, ulusal paranın değer kaybı, güvensizlik ortamının oluşması gibi nedenlerle artık üretimin finanse edilememesine yol açmıştır. Buna bağlı olarak da oluşan krizler diğer ülkelere de yayılmıştır. Bu ekonomik krizler ile karşılaşan ülkelerde, kriz öncesi mali bilançolarının alt yapısının zayıf olması onları krize karşı savunmasız bırakmıştır. Mali yapısının zayıf olması o ülkeyi kriz gibi bir durumda döviz rejimi, cari işlemler açığı, bütçe açıkları, kamu borçları, para politikası ve enflasyon gibi sorunlarla karşı karşıya getirmektedir. 1990-1991 yılında gelişmiş ülkelerde meydana gelen ekonomik durgunluk dönemi, Körfez Krizi ve Doğu Avrupa'daki yeni yapılanmalar durumu uluslararası ticareti olumsuz olarak etkilemiştir.

1990'lardan itibaren gelişmekte olan ekonomiler borç sarmalı içine girmişler ve yine bu ekonomilere doğru yoğun bir sermaye akımı gözlenmiştir. Artan kamu borçlarını finanse etmek için, gelecek olan yabancı sermaye vazgeçilmez ve sürekli bir kaynak olarak algılanmıştır. Gelen yabancı sermaye ise yerli parayı değerlendirmiş, ithalatı da arttırarak cari açığın sürdürülemez boyutlara ulaşmasına yol açmıştır. Artan tüketim harcamaları ve kamu finansmanında kullanılan sermaye girişleri, kamu borç stokunun ve cari açığın sürekli olarak artmasında rol oynayarak ekonomilerin kırılma düzeyini arttırmıştır. Bu durum, söz konusu ülkeler ve Türkiye'de iktisadi krizlerin sık olarak yaşanmasına neden olmuştur (Ekşi, 2010: 53).

1984-1989 yılları arasında Türkiye ekonomisinde bir genişleme dönemi yaşanmıştır. Bu dönemde batı ekonomilerinde meydana gelen canlanma, Türkiye'nin izlediği ihracata dayalı büyüme stratejisi ile de örtüşerek ihracatın artmasına neden

olmuş ve Türkiye ekonomisi bir genişleme sürecine girmiştir. Fakat 1990 yılına gelindiğinde dış dünyada iki önemli gelişme Türkiye ekonomisini direkt olarak etkilemiştir. Bunlar, İran -Irak savaşının sona ermesi ve 1990 Körfez Krizidir. Bu iki dış gelişme Türkiye için önemli iki pazarın kaybolmasına neden olmuştur. Türkiye'yi çok yakından ilgilendiren ve etkileyen bu iki gelişmeye ek olarak dünya ekonomisinde de bir daralma süreci yaşanmıştır. Tabii ki, bu faktörlerin hepsi Türkiye'nin ihracatı üzerinde olumsuz etki yaratmıştır. Ülke içinde kamu açıklarının enflasyon üzerinde yarattığı baskı ve izlenen kur politikası ile diğer ekonomik kötü gidişat 1994 krizine götüren ortamı hazırlamış ve Nisan ayında ekonomik tedbirlerin alınması kaçınılmaz olmuştur (Çekim, 2009: 79).

Türkiye ekonomisi, 1994 yılında önemli bir iç borç baskısı altında kalmıştır. Faiz oranlarındaki hızlı yükseliş bu kez yurtdışından kısa süreli sıcak paranın spekülative amaçlarla ülkeye girmesine neden olmuştur. Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında reel olarak değer kazanması, ihracatı kısıtlarken ithalatı kolaylaştırmıştır. Bunun doğal sonucu olarak 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara, cari işlemler açığı ise 6,4 milyar dolara yükselmiş, TCMB'nin piyasaya döviz sürerek döviz kurlarında denge sağlamaya yönelik faaliyetleri ise başarıya ulaşamamış, döviz ve mali piyasalarda belirsizlik ve dalgalanmalar gerçekleşmiştir. Bu ortamda, enflasyonu düşürmeye ve ekonomide istikrar sağlamaya yönelik olarak 5 Nisan 1994 kararları alınmıştır. Bu programla bir taraftan ekonominin hızla istikrara kavuşturulması, diğer taraftan da istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. 5 Nisan 1994'de uygulamaya konulan ekonomik istikrar tedbirleri ile birlikte iç piyasa önemli ölçüde daralmış, ithalatta görülen %20,9'luk azalma sonucunda, dış ticaret açığı 5,2 milyar dolara gerilemiş ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da %77,8'e ulaşmıştır (Hepaktan, 2008: 5).

2.3.4.1. 5 Nisan 1994 Kararları

1994 krizinin iki ana nedeni bulunmaktadır. Birincisi, 1989 yılında sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve bankaların yurtdışından sağladıkları ucuz olanaklarla Hazine'ye fon sağlaması ve Merkez Bankası'nın enflasyonla mücadele etmek için TL'yi değerli tutmaya çalışma politikasının ortaya çıkardığı bankaların açık pozisyonlarıdır. İkincisi ise 1989 yılında çok yüksek verilen ücret zamlarının ülkenin iç talebini yükseltmesidir.

5 Nisan 1994 Ekonomik İstikrar Kararlarına yol açan etkenler, kararların başlangıç kısmında açıklanmıştır. Bu açıklamaya göre, Türkiye ekonomisinde temel

yapısal değişiklikler getiren 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar önlemlerinden sonra, özellikle 1990 yılı itibariyle kamu kesimi açıklarının hızla artması, vergi gelirlerinin iç borç servisine bile yetmemesi, devletin nakit açığını iç borçlanma ile finanse eder duruma düşmesi, bu açığı kapatmak için dış borca ve Merkez Bankası kaynaklarına yönelmesi ile döviz rezervlerinin hızla erimesi yeni bir istikrar politikasının yürürlüğe konulmasını zorunlu kılmıştır (Ekşi, 2010: 53).

5 Nisan Kararları ilke olarak kamu maliyesinin disipline edilerek kamu açıklarının kontrol altına alınması etrafında dönen bir önlemler paketi olarak ortaya çıkmıştır. Bu doğrultuda, yüksek oranda KİT zamları, tarımsal destekleme alımlarının daraltılması, ücret artışlarının sınırlandırılması, bazı vergilerde oran artışları, özelleştirme programının hızlandırılması ve kayıt dışı ekonomiyi kayıtlı hale getirecek önlemlerin alınması gibi bir dizi sert tedbir ivedilikle uygulanmaya konulmuştur. Söz konusu kararlar doğrultusunda, gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin 1994 yılında beyan ettikleri matrahlar üzerinden ek bir vergi alınması, bir defaya mahsus olmak üzere; net aktif ve eşdeğer matrah ile birden fazla konutu olanlardan düşük oranlı vergi alınması gibi tedbirler uygulamaya koyulmuştur. Böylelikle de enflasyonu düşürerek ekonominin hızla istikrara kavuşturulması ve ekonomide istikrarı sürekli kılacak yapısal reformların gerçekleştirilmesi hedeflenmiştir (Kaya, 2013: 18).

5 Nisan 1994 Kararları ile hükümet tarafından alınan bazı tedbirler, kısa vadede ekonominin toparlanmasına etki etse de, bu kararların uzun vadede bir iyileşme gösteremediği sonradan fark edilmiştir. Bu dönemde kendini gösteren iyileşme süreci, daha sonraki yıllarda yaşanacak olan krizlerin temelini oluşturmuştur. Özellikle hükümetin izlediği politikalara değinilecek olursa, kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin teşvik edilmesi ve yurtdışına sermaye kaçışlarını önlemek amacıyla yüksek tutulan faizler, yurtiçi borçlanmanın hızla artmasına sebep olmuşlardır. Buna bağlı olarak da sürdürülen bu politikanın sonuçları 1990'lı yıllarının sonunda kendini göstermiştir. 5 Nisan 1994 tarihinde alınan kararlar ekonomide kısa vadeli de olsa iyileşme oluşturmuştur. Sermaye çekebilmek için faiz oranlarının yüksek tutulması yurtiçi borç miktarının bir anda yükselmesine sebep olmuştur. Diğer taraftan mevduat hesaplarının sigorta kapsamına alınması 2000'li yıllarda yaşanan krizin bariz bir şekilde temellerini oluşturmuştur.

Tablo 11: 1990-1999 Döneminde Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

YIL	CARİ İŞLEMLER DENGESİ	DIŞ TİCARET DENGESİ	HİZMETLER DENGESİ	GELİR DENGESİ	CARİ TRANSFERLER
1990	-2.625	-9.448	4.966	-2.508	4.365
1991	250	-7.290	5.164	-2.663	5.039
1992	-974	-8.076	5.807	-2.625	3.920
1993	-6.433	-14.081	6.740	-2.744	3.652
1994	2.631	-4.167	7.052	-3.264	3.010
1995	-2.339	-13.152	9.620	-3.205	4.398
1996	-2.437	-10.264	6.657	-2.927	4.097
1997	-2.638	-15.048	10.912	-3.013	4.511
1998	2.000	-14.038	13.518	-2.985	5.505
1999	-925	-9.771	7.502	-3.537	4.881

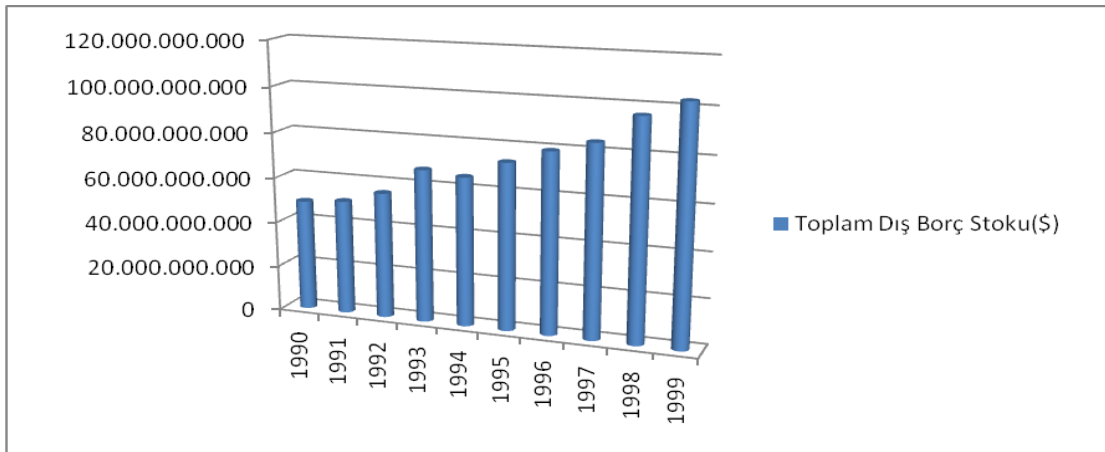
Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

1980 ve 1990 ekonomik krizlerinin öncesine bakıldığında makro ekonomik göstergeler hemen hemen benzer dengesizlikler olduğunu gösterse de, krizlerin nedenleri birbirinden farklıdır. 1980 yılında meydana gelen kriz reel sektörle alakalı iken 1994 krizi daha çok finansal sektörle alakalı bir krizdir. 5 Nisan Kararları sonrasında uygulama incelendiğinde temel olarak, ihracatı arttırmak, enflasyonu düşürmek, TL’ye istikrar kazandırmak, ekonomik ve sosyal kalkınma için alınan kararlarla, piyasadaki karmaşa biraz yatışmış ancak bu yatışma kısa vadeli olmuştur. Uzun vadede uygulamalar başarılı olamadığı için yapısal olarak yapılan reformlardan istenilen sonuca ulaşamamıştır. Bu bilgiler göz önüne alınarak tablo incelendiğinde, yüksek oranlı devalüasyon uygulanmasının sonrasında cari işlemler dengesinin 1994 yılı sonrasında 2.6 milyar dolarlık bir fazla vermesine sebep olmuştur. Ancak devalüasyonun hemen ardından yine 1994 yılının Nisan-Aralık döneminde TL’nin yeniden değerlendirilme sürecine girmesi dış ticaret ve cari işlemler dengesini olumsuz etkilemiştir. 1994 yılında fazla veren cari işlemler dengesi, 1995 yılında tersine dönmüştür. 1998 yılına kadar cari işlemler dengesi açık vermeye devam etmiştir. Dış ticaret dengesine bakıldığında ise, 1994 yılı hariç 1990-1999 döneminde açık büyüyerek devam etmiştir. Uygulanan istikrar programlarının uzun vadede bir etkisinin olmadığı tablo 11’e bakıldığında açıkça görülmektedir.

Uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacıyla 1995 yılında, GATT sürecinin tamamlanması ile oluşturulan Dünya Ticaret Örgütüne üye olunmasıyla, ülkede ihracata yönelik devlet yardımları programları yürürlüğe konulmuştur. Bu gelişmeler çerçevesinde ihracat hacmi büyümüş ve 21.636 milyon dolara ulaşmıştır. Ancak ihracat hacminde büyümenin sürmesine rağmen ithalattaki artış dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilemiş, dolayısıyla dış ticaret açığındaki artış cari işlemler dengesinde önemli ölçüde bozulmaya neden olmuş ve böylece cari işlemler dengesi 2,3 milyar dolar açık vermiştir (Ekşi, 2010: 55).

1996 yılının başından itibaren Gümrük Birliği'nin işlerlik kazanması sonucu, AB ülkelerinden yapılan sanayi malları ithalatında korumalar tamamen kaldırılmış ve yurt içi talepteki canlanmanın etkisiyle ithalat artarak 42.331 milyon dolara yükselmiştir. İhracat ve ithalatın GSMH'ye oranı artış göstermiş, bu artış ithalatın GSMH'ye oranında daha yüksek gerçekleşmiştir. 1998 yılı başlarında uygulamaya konulan daraltıcı maliye ve gelirler politikasının etkisiyle yılın ikinci yarısına doğru özel tüketim harcamaları gerilemiş ve yaşanan Rusya krizi gecikmelide olsa talebi daraltarak ülkeyi etkilemiş ve Türkiye ekonomisinden sermaye çıkışı gözlenmiştir (Uludağ ve Arıcan, 2003: 268). Türkiye ekonomisi, 1998 yılı Rusya ve Asya krizlerinden etkilenerek bir daralma sürecine girmiştir. 1998 yılı sonrasında yurtiçi talebinde meydana gelen daralma, Rusya kaynaklı ihracat talebinin azalmasına bağlı olarak ülkede meydana gelen güvensizlik ortamının sonucu olarak da kısa vadeli sermaye girişinin azalması ve siyasal belirsizlikler ülkeyi yeni bir kriz ortamına sürüklemiştir.

Şekil 7: 1990-1999 Yıllarında Türkiye'nin Toplam Dış Borç Stoku (\$)

Kaynak: (Alkan, 2007: 89) ve Hazine Müsteşarlığı verileri kullanılarak derlenmiştir. www.hazine.gov.tr/ (26.11.2014).

Aynı 1980’li yıllarda olduğu gibi Türkiye’nin dış borç stoku 1990’lı yıllarda da devamlı olarak artış göstermiştir. 1990 yılında 49 milyar Dolar borcu olan Türkiye’nin, 1995 yılına gelindiğinde borcu 73 milyar Dolar’a yükselmiştir. Şekil 7’den de anlaşılacağı üzere, Türkiye’nin döviz kazandırıcı ve dış borcunu kapatacak önemli faaliyetleri gerçekleştirmekten uzak olduğu söylenebilir. Türkiye’nin dış borçlarına bakıldığında, 1996 yılında 79.380 milyon Dolar dış borcu varken, 1997 yılında yaklaşık %6 artışla 84.230 milyon Dolar’a yükselmiştir. 1998 yılında dış borçlar 103.120 milyon Dolar’a ve 2000 yılında 118.500 milyon Dolar’a kadar yükselmiştir. Türkiye sürekli artan bu borç içerisinde olmasının en büyük nedeni, dış ticaretteki açık nedeniyle alınan kredilerle bu açığı kapama çabasıdır (Alkan, 2007: 90).

1990-1998 finansal liberalizasyon dönemi başında kamu borç stokunun GSMH’ye oranı hızla artmıştır. Kamu açıkları arttıkça, söz konusu açığın finansmanı sorunu da ortaya çıkmıştır. Bu durum da reel faizleri yükseltmiştir. Bu gelişmelerin tipik göstergesi de faiz oranlarındaki artış ve düşük oranlı faiz dışı fazladır. Öte yandan, 5 Nisan Kararlarının kalıcı bir başarısı olamamış ve ulusal ekonomi, 1998 Asya ve Rusya krizlerinden de olumsuz etkilenerek yeni bir daralma sürecine girmiştir. 1994 yılı sonrasında yapay tedbirlerle bastırılan makroekonomik dengesizlikler yeniden belirmiş ve 1999 yılı sonunda, yaşanan dışsal şokların ve 1990’lar boyunca sürdürülen politikaların etkisiyle ülke ekonomisinde “topyekûn reform” ihtiyacı kaçınılmaz olmuştur (Kaya, 2013: 20).

1999 yılında yaşanan depremle birlikte ekonomideki olumsuz hava devam etmiştir. 1999’da reel döviz kuru % 2,5 oranında değer kazanmış, ihracat % 5,9 ve ithalat % 12,7 oranında azalmıştır. Böylelikle dış ticaret açığı önemli ölçüde küçülmüş, bir önceki yıl fazla veren cari işlemler dengesi 1999 yılında açık vermiştir (Ekşi, 2010: 56).

2.3.4.2. 1999 Krizi, 9 Aralık 1999 İstikrar Programı ve Programın Sonuçları

1998 yılında meydana gelen Rusya Krizi, Türkiye’yi mali olarak uluslar arası çerçevede riskli konuma getirmiştir. Bunun sonucunda ülkeden sıcak para ve yabancı sermaye çıkışı hızlanmıştır. 1998 yılının sonlarına doğru siyasi istikrarın az da olsa sağlanması ve IMF ile anlaşma yapılmasının etkisiyle ekonomi biraz canlanmaya başlamıştır. Ancak, 17 Ağustos 1999’da meydana gelen Marmara ve Düzce depremleri piyasalardaki iyimser durumu sona erdirmiş ve tekrar kriz ortamının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ülkemizde meydana gelen kriz ve depremin açtığı ağır kayıp ve yaralar, dünya ülkelerinin ve Avrupa ülkelerinin ilgisini çekmiş ve Türkiye’ye olan bakış

açılarını bir nebze de olsa yumuşatmıştır. Avrupa Birliği ülkelerinin Türkiye yaptığı maddi yardımların dışında, ülkemizin AB üyeliğine adaylığı yolunda ilerlemesinin yolları açılmaya başlamıştır. Ayrıca, ekonomik olarak yapılandırmalar konusunda da olumlu gelişmeler yaşanmıştır.

1999 yılından itibaren tamamen IMF kontrolünde yürütülen bankacılık yeniden yapılandırma programları, IMF programlarının en önemli ayağını oluşturmaktadır. Bu süreçte; kamu bankalarının yeniden yapılandırılması, TMSF'ye devredilen bankalara ilişkin son kararların alınması, özel bankaların mali alt yapılarının iyileştirilmesi ile bankacılık düzenleme ve denetleme sürecinin tamamlanması olmak üzere dört aşama belirlenmiştir. 1999 yılı haziran ayında Bankalar Kanununda yeni düzenlemeler öngören yasa çıkarılarak, bankaların risk yönetimi ve iç denetim mekanizmaları oluşturmaları zorunlu tutulmuştur. Yasayla birlikte Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu'na bankaların faaliyetlerinin denetlenmesi ve gerektiğinde son verilmesi hususunda yetki verilmiş, sektörün işleyişi Avrupa Birliği ve Basel Komite kararları ile uluslararası uygulamalara yakınlaştırılmıştır. Birleşik Yatırım Bankası'nın faaliyetine son verilirken, beş özel ticaret bankasından Egebank, Esbank, Sümerbank ve Yurtbank hakim ortaklarının ilgili bankaları zarara uğratması, Yaşarbank ise geri dönmeyen krediler nedeniyle fona devredilmiştir. Zira mevduat sigortasının kapsamının %100 oluşu ahlaki risk sorunlarının kötüleşmesine neden olarak, gerek bankaların gerekse mali sistemde iktisadi karar birimlerinin riskli işlemlere girmesi sonucunu doğurmuştur. Bu bağlamda banka kredilerinin önemli bir kısmının banka sahiplerine ya da bağlı şirketlerine kullandırılarak bir anlamda bankaların kasalarının boşaltıldığı gözlemlenmiştir. Aslında tüm bu etkenler mali piyasalarda denetimlerin ve düzenlemelerin yetersizliğini ortaya koymaktadır (Akdoğan, 2012: 197).

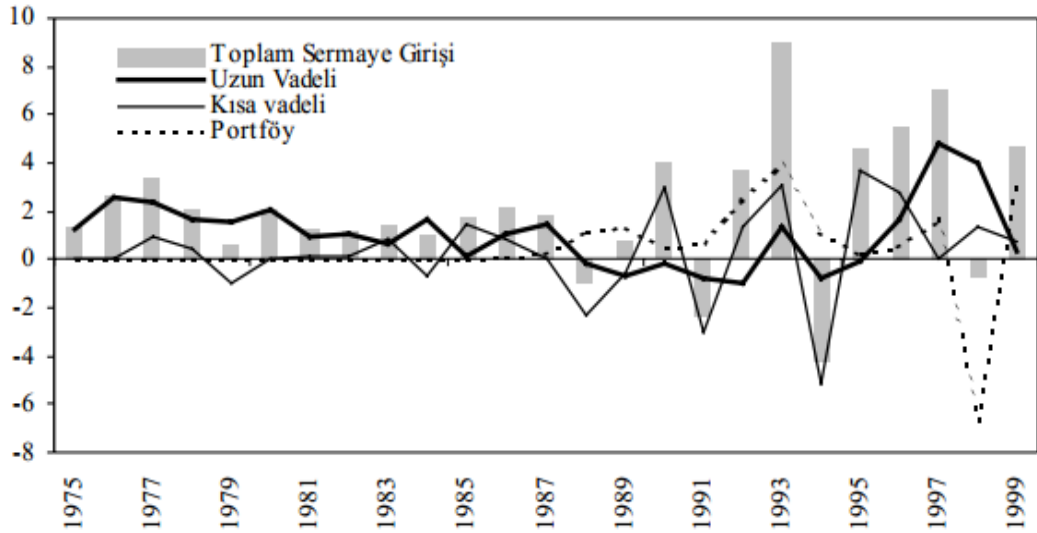
Aralık 1999 Niyet Mektubu ile somutlanan 2000 Enflasyonu Düşürme Programı 2002 yılı sonuna kadarki 3 yıllık bir evreyi kapsamaktadır. Bu dönem boyunca somut olarak para programı, döviz kuru ve kamu maliyesi politikaları, performans kriterleri ve stratejik hedefler olarak belli bir takvime bağlanmış, ayrıca da planlanan yapısal reformlar ile desteklenmiştir. Programın genelde 3 ana başlık üzerine inşa edildiği görülmektedir: (i) kamu kesimi (maliye) reformu; (ii) döviz kuru nominal çıpasına dayalı para programı ve (iii) sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli dönüşümler (Yeldan, 2004: 161).

Öte yandan IMF'ye verilen "Niyet Mektubu"nda enflasyon oranı (TEFE) 2000 yılında %20, 2001 yılı sonunda %10 ve 2002 yılında yani üç yıllık programın sonunda

oran %5'e düşmüş olacaktır. "İstikrar Programı"nın 2000 yılının ilk yarısında ortaya koyduğu olumlu gelişmelerin etkisinde kalan DPT uzmanları ve hükümet 2001-2003 dönemi için iyimser bir tahminle yıllık büyüme hızını ortalama %7 olarak öngörmüşlerdir. Siyasi istikrarı sağlamayı başaran geniş tabanlı koalisyon hükümeti, bu uzun vadeli hedefe ve stratejiye uygun olarak 2001-2005 yıllarını kapsayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nı 1 Ocak 2001 yılında yürürlüğe koymuşlardır. Ancak 8. Planın temel hedefleriyle ilgili politikalar ve araçlar, yürürlüğe girmeden Kasım 2000 Krizi ile gündemden düşmüştür. Çünkü Hükümet ve ekonomi yönetimi "günü kurtarma" uğraşı içerisinde girmişlerdir (Öztürk ve Özyakışır, 2005).

Şekil 8: Vadelere Göre Sermaye Akımı (Milyar ABD doları)

Kaynak: TCMB "Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri", www.TCMB.gov.tr, (10.11.2014).

Şekil 8 incelendiğinde, Türkiye'nin 1975-1999 yılları arasındaki vadelerine göre sermaye akımı seyri görülmektedir. Toplam sermaye girişleri 1979, 1988, 1991, 1994 ve 1998 yıllarında normal seyrin altına düşmüş ve negatif bir etki yaratmıştır. Bunun nedeni olarak, bahsi geçen yılların ülkenin içerisinde bulunduğu kriz yılları olduğu dikkat çekmektedir. Toplam sermaye girişi en fazla 1993, en az 1994 yılında olmuştur. Bu durum, 1994 krizi öncesi ve sonrasının ülke ekonomisi üzerindeki etkisini göstermektedir. Belirtilen dönemde genel olarak kısa vadeli yatırımlardaki dalgalanmalar dikkat çekmektedir. Ülke ekonomisinde aslında kısa vadeli yatırımların daha çok rol oynadığı görülmektedir. Şekil 8'deki seyir incelendiğinde ülke ekonomisinin piyasadaki durumlarından en çok etkilenen yatırımların yine kısa vadeli

yatırımlar olduğu görülmektedir. Portföy yatırımları 1993 yılında en yüksek orana çıkmış, en düşük orana ise 1998 yılında yani 1999 krizi öncesi inmiştir. Uzun vadeli yatırımlar genel olarak artış gösterici eğilimde olsalar da yine de ekonomi içerisinde çok etkin rol oynayamamışlar, özellikle kriz dönemlerinde azalma eğilimine girmişlerdir.

1989'da sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesinden sonra, 1991 yılındaki Körfez Krizi, 1994 finansal krizi ve 1998 Rusya krizi dönemleri hariç, Türkiye 1990'lar boyunca cari işlemler hesabını finanse etmek için ihtiyacı olandan daha fazla yabancı sermaye girişi sağlamıştır. Sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesinin amacı olarak uluslararası sermaye piyasalarıyla entegrasyonun artırılması gösterilmişse de, küreselleşmenin Türkiye ekonomisine etkileri ve artan kamu harcamaları üzerindeki finansal kısıtların azaltılması bu kararın altında yatan belirleyici unsurlar olmuştur. Liberalleşme sonrasında ödemeler dengesini finanse etme işlevi gören sermaye akımlarının yapısında önemli değişiklikler olmuş, orta ve uzun vadeli kredilerin yerini kısa vadeli krediler almıştır (TCMB, 2002: 24).

1999 yılı istikrar programının ana hedefi enflasyonu düşürmektir. Enflasyon hedefi ile uyumlu maliye politikalarının ve gelirler politikasının uygulanması, özelleştirmelerin hızlandırılması IMF'ye verilen iyi niyet mektubunun ana hatlarını oluşturmaktadır. Program doğrultusunda 2002 yılında TÜFE'de %7 oranında artış, yıllık % 20 devalüasyon, % 61 toplam borç stokunun GSMH'ya oranı ve iç borç stoku GSMH oranını ise % 27 olarak hedefler belirlenmiştir. 1999 programı açık bir dille ifade edilmemiş olsa da Para Kurulu sistemine dayanmaktadır. Bilindiği üzere Para Kurulu sisteminde Merkez Bankası'nın işlevi farklılaşmaktadır. Para Kurulu uygulamasında diğer ülke örneklerinden farklı olarak, enflasyonun düşürülmesi hedefine yönelik olarak kurların önceden belirlenmesi esas alınmıştır. Merkez Bankası bu sayede belirsizliği azaltarak yabancı sermaye girişini artırmayı ve reel faizleri düşürerek, yüksek enflasyonu kırmayı hedeflemektedir (Karluk, 2006: 70).

Sistemin işleyişinde para arzı döviz rezervine bağlanarak, döviz kuru esnekliği yok edilmiştir. Örtülü Para Kurulu uygulamasıyla TL, 1 USD+0.77 Euro'dan oluşan kur sepetine bağlanarak yıllık bazda % 20 oranında artış ile sınırlandırılmıştır. Ayrıca net iç varlıklar hedef parasal büyüklük olarak seçilmiş, bütçe açıklarının para arzıyla finansmanı engellenmiştir. Enflasyonun hedeflenenden daha yavaş bir düşme eğilimi göstermesi ve tek dayanağın döviz kuru çıpası olması programa güveni azaltan etkenler olarak karşımıza çıkmaktadır. Programdan sapmalar olacağı diğer bir deyişle başarısız olacağı aslında Para Kurulu sistemi yapısının ülkeye uygun olmamasından

kaynaklanmaktadır. Bu sistemle para arzı içselleştirilmekte olup, para politikalarını uygulama olasılığı ortadan kalkmaktadır. Bu durumda, Merkez Bankasının aşırı değerli TL ve likidite sorunu yaşayan piyasaya kayıtsız kalması Kasım 2000 krizine adeta zemin hazırlamıştır (Akdoğu, 2012: 198).

2.3.5. 2000’li Yıllarda Türkiye’de Cari Açık

Son yıllarda 2000, 2001 yerel ve 2008 küresel bazlı krizlerin yaşanması Türkiye’nin cari işlemler dengesinin görünümü hakkında önemli sonuçların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu krizler özellikle cari açığın sebeplerinin belirlenmesi adına yol gösterici niteliktedir. 2000 ve 2001 krizinin Türkiye içerisinde başlaması ülke ekonomisinde daha ciddi etkiler yaratırken, 2008 krizinin etkisi küreselleşme olgusuna bağlı olarak Türkiye’yi etkilemiştir. İlgili krizler birçok makroekonomik değişkeni etkilemiş ve cari açıklar da önemli yaralar açmıştır.

Bu başlık altında özellikle ekonomik krizler ele alınacak olup, bu krizlerin cari işlemler dengesi üzerindeki etkileri incelenecektir. Ayrıca, ilgili yıllarda cari açığın belirleyicisi olabilecek değişkenler yıllar itibariyle ele alınacaktır.

2.3.5.1. Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizi

Cari işlemler açıklarının sürdürülemez boyutlara ulaşması ödemeler bilançosu krizlerinin temel nedenini oluşturmaktadır. Türkiye’de de 1970’lerin sonunda, 1994 yılında ve son olarak 2001 yılında yaşanan ekonomik krizlerin pek çok araştırmacı tarafından ödemeler bilançosu kaynaklı olduğu ileri sürülmektedir. Bundan ötürü cari işlemler hesabı ekonomi politikaları hakkında karar alma sürecinde göz önünde bulundurulması gereken en önemli değişkenlerden biridir (Tiryaki, 2002: 1).

2000 yılı Kasım ayında ekonomik program reformlarının uygulanmasında gecikmelerle karşılaşılması, kur çıpası uygulaması güvencesiyle bankacılık sektörü tarafından aşırı risk alınması, cari açığın büyümesi ve kamu bankalarını kısa vadeli para piyasalarında aşırı derecede borçlanma baskısı oluşturması gibi nedenlerden dolayı mali piyasalarda meydana gelen dalgalanmalar ikincil piyasa faiz oranlarını olumsuz yönde etkilemiştir. Yabancı yatırımcılar ve bankaların artan döviz talebi nedeniyle Merkez Bankası döviz rezervleri gerileme göstermiş ve böylece kriz kendini göstermeye başlamıştır. Kasım 2000 krizinin temel nedenleri maddeler halinde şöyle özetlenebilir (Ekşi, 2010: 56):

- Türk Lirasına dayalı likidite sıkışıklığı,
- Bankaların varlıklarını menkul kıymetlere yatırması sonucu faizlerin yükselmesi,

- Bankacılık kesimi döviz açığının artması,
- Cari açığın artması,
- Döviz çıkışının yurt dışı piyasalara kaçışının hızlanmasıdır.

Kasım 2000 krizi sonrası ekonomik sorunlar çözülememiş ve ekonominin krize açık yapısı aynen devam etmiştir. Piyasalarda hala etkisini sürdüren güvensizlik ortamı Şubat 2001 kriziyle beraber iyice pekişmiştir. Ayrıca var olan likidite krizi giderek bir dövize hücum krizine dönüşmüştür. Döviz kurları çıpa olarak kullanılmaktan vazgeçilerek, döviz rezervlerindeki hızlı erime sonucu dalgalı kur sistemine geçiş olmuştur.

Kasım 2000 krizi öncesinde ithalatta meydana gelen artış, dış açığın büyümesine sebep olmuştur. Daha önce de 1994 krizinde kendini gösteren cari hesaptaki dalgalanmalar, Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizi öncesinde de kendisini belli etmeye başlamıştır. 1995 yılından sonra üç yıl boyunca belirli seviyelerde olan cari açık, 1998 yılından sonra 2000 yılına kadar belirli bir artış içine girmiştir.

1994 yılındaki krizden farklı olarak, 2001 yılında yaşanan krizde ödemeler bilançosu dengesizliğinin rolü görece olarak daha büyük olmuştur. 2000 yılı başında uygulanmaya başlayan döviz kuru temelli istikrar programı, bu tip istikrar programlarının neredeyse tüm karakteristik özelliklerini göstererek sona ermiştir. Döviz kurunun kontrollü şekilde artırılması, buna karşılık enflasyondaki atalet nedeniyle yerli para biriminin reel olarak değerli hale gelmesi, tüketim talebinin artması, cari işlemler dengesinin bozulması ve sürdürülebilirliğinin sorgulanmaya başlaması, döviz kuru riskinin ortadan kalkmasıyla (ya da azalmasıyla) yurt dışından borçlanmanın cazip hale gelmesi ve dolayısıyla dış borç stokunun yükselmesi gibi konular Türkiye’de uygulanan programın da yüzleştiği sorunlardan olmuştur. Kasım 2000’de yaşanan finansal kriz bankacılık kesimi başta olmak üzere ekonominin tüm alanlarını olumsuz etkilemiştir. Krizi izleyen iki ayda IMF’den ek dış finansman sağlanması ve alınan önlemler sayesinde ekonomik ortam ve beklentiler görece olarak iyileşmiş, ancak yapısal sorunlar (bütçe ve cari işlemler açıkları) mevcudiyetini sürdürmüştür (Tiryaki, 2002: 16). Kasım 2000 ve Şubat 2001’de yaşanan krizler, özellikle kamu sektörü ve bankacılık sektörüne yönelik daha ciddi ve kaliteli yapılanmaların yapılmaması halinde uzun vadede durumun daha da kötüleşeceğini bir kez daha göstermiştir.

Tablo 12: Cari İşlemler Hesabındaki Gelişmeler(Milyon \$)

Yıllar	2000	2001
CARİ İŞLEMLER HESABI	-9823	3393
A.Dış Ticaret Dengesi	-21960	-3730
1.Toplam Mal İhracatı	30721	34373
2.Toplam Mal İthalatı	-52681	-38103
B.Hizmetler Dengesi	11375	9136
1.Taşımacılık	492	833
2.Turizm	5923	6352
3.İnşaat Hizmetleri	968	654
4.Finansal Hizmetler	-303	-391
C.Gelir Dengesi	-4002	-5000
1.Yatırım Geliri	-4002	-5000
1.1.Doğrudan Yatırım	89	52
1.2.Portföy Yatırımları	-434	-694
1.3.Diğer Yatırımlar	-3657	-4358
1.3.1.Faiz Geliri	1168	1139
1.3.2.Faiz Gideri	-4825	-5497
D.Cari Transferler	4764	2987
1.İşçi Gelirleri	4560	2786

Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

Tablo 12 incelendiğinde, 2001 yılında toplam ihracat 2000 yılına göre %11,89 oranında artarak 34,3 milyar dolar olmuştur. Toplam ithalata bakıldığında önceki yıla göre %27,7 oranında azalış göstererek 38,1 milyar dolara düşmüştür. Dış ticaret açığı ise 2000 yılına göre %83 azalarak 3,7 milyar dolar olmuştur. Portföy yatırımları 2000 yılına oranla 2001 yılında, %60 oranında azalmıştır. Ayrıca doğrudan yatırımlar 2000 yılına göre 2001 yılında % 41,5 oranında azalmıştır. Faiz oranları ise 2000 yılına oranla 2001 yılında %14 artış eğilimindedir. Diğer yatırımlar 2000 yılına göre 2001 yılında %19,6 oranında azalmıştır. 2000-2001 döneminde inşaat hizmetlerinin bir önceki yıla göre %32,5 oranında azalmasıyla hizmetler dengesi 2000 yılına göre 2001 yılında %19,6 oranında, işçi gelirlerinin bir önceki yıla göre %39 oranında azalmasıyla cari transferler %37,3 oranında azalmıştır. 2001 yılında cari işlemler hesabı 3,3 milyar dolar fazla vermiştir.

Tablo 13: Dış Ticaret Açığı/GSMH, Cari İşlemler Hesabı/GSMH, Reel Döviz Kuru Endeksi

Yıllar	2000	2001
Dış Ticaret Açığı/GSYİH (%)	8,2	1,7
CİB/GSYİH (%)	-3,7	1,9
Reel Döviz Kuru Endeksi	118,3	107,3

Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

Tablo 13’de ifade edildiği gibi 2000 yılında reel döviz kuru endeksi 118,3 olarak gerçekleşirken, dış ticaret açığının milli gelire oranı ise %8,2 olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılında cari işlemler hesabı açığının milli gelire oranı %3,7 olarak gerçekleşmiştir. Kasım 2000 kriziyle birlikte Cari İşlemler Açığı/GSMH oranı %4 seviyesine ulaşmış, ithalat artmış, ihracat düşmüş ve yabancı sermaye girişinin sağladığı bir durumda devalüasyon beklentisi artmıştır. Bunların sonucunda yabancı yatırımcılar portföy yatırımlarını çekmiştir. 2000 yılında uygulamaya konulan döviz kurunun çıpası olarak seçildiği Enflasyonla Mücadele Programı Şubat 2001’de terk edilmiştir. Bu durumda döviz kuru programda öngörülen Temmuz 2001 tarihinden önce dalgalanmaya bırakılmıştır. 2001 yılında ise reel döviz kuru endeksi bir önceki yıla göre azalmış, dış ticaret açığının milli gelire oranı ise %1,7 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında cari işlemler hesabının milli gelire oranı ise %1,9 olarak gerçekleşmiştir (Yaşar, 2012: 84).

Cari açığın finansmanı sürekli olarak sıcak para ve/veya doğrudan yabancı sermaye girişiyle sağlanmaktadır. Böylece ekonomi uzun süredir bağımlı, riskli ve kırılabilir bir yapı özelliği taşımaktadır. Ekonomide 2001 krizi sonrası sağlanan büyümenin ağırlıklı olarak sıcak para, son yıllardaysa buna ek olarak artan yabancı sermayeye dayanmış olması riskli unsurlardan kurtulamamış olduğunun bir göstergesidir. Yüksek faiz politikası ve yabancılara gayrimenkul satışına dayanan gelir elde etme yöntemi ön plana çıkarılmaktadır. Spekülatif nitelikli büyüme dalgaları hiçbir zaman uzun sürmemektedir ve her bir genişleme döneminin (1990-93; 1995-98; 2000) sırasıyla 1994, 1999 ve 2001 krizleri ile sonuçlandığı unutulmaması gereken bir gerçektir (Erdil Şahin, 2011: 52).

2001-2006 yılları arası Türkiye ekonomisindeki gidişatı analiz edilecek olursa; 2001 yılında yaşanan kriz sonrası sürdürülebilir büyüme ve fiyat istikrarının sağlanması amacıyla uygulamaya konulan makroekonomik program, yapısal reformlar ve uluslararası ortamın desteğiyle yakalanan performans, 2006 yılının ilk altı aylık döneminde de devam etmiştir. İstikrar programı sürecinde 2002-2004 yıllarında

enflasyon oranlarında hızlı bir düşüş gerçekleşmiştir. 2005 yılında enflasyondaki iyileşme süreci yavaşlamış, 2006 yılında ise yükselişe geçmiştir. 2006 yılı Mayıs ayında küresel finans piyasalarında başlayan ve Haziran ayı boyunca devam eden dalgalanma, gelişmekte olan ülke piyasalarında daha fazla hissedilmiştir. Türkiye bu dalgalanmadan en fazla etkilenen ülkelerden biri olmuştur. Ekonomideki normalleşme süreci yıl sonuna kadar devam etmiştir. Türkiye’de 2002-2005 yıllarında para politikası altında örtük enflasyon hedeflemesi rejimi uygulanmıştır. Gerekli ön koşulların tamamlanması ile 2006 yılı başından itibaren açık enflasyon hedeflemesi rejimi uygulamaya konulmuştur. 2006 yılında para ve maliye politikaları ile uyumlu, sürdürülebilir, saydam ve hesap verilebilir bir borçlanma politikası uygulanması ve borçlanmanın makul risk seviyesinde en düşük maliyetle karşılanması hedeflenmiştir. Uygulanmakta olan dalgalı kur rejiminde döviz kuru bir para politikası aracı olarak kullanılmayıp, Merkez Bankası’nın herhangi bir kur hedefi bulunmamakta, döviz kurları ise piyasada arz ve talep koşullarınca belirlenmektedir (Ekşi, 2010: 58).

Tablo 14: 2000-2008 Yıllarında Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi (Milyon \$)

Milyon \$	CARİ İŞLEMLER HESABI	Mal, Hizmet ve Gelir Dengesi	Cari Transferler	Dış Ticaret Dengesi
2000	-9.920	-14.684	4.764	-22.057
2001	3.760	773	2.987	-3.363
2002	-626	-3.059	2.433	-6.390
2003	-7.554	-8.574	1.020	-13.489
2004	-14.198	-15.315	1.117	-22.736
2005	-21.449	-22.903	1.454	-33.080
2006	-31.836	-33.729	1.893	-41.057
2007	-37.781	-40.006	2.225	-46.795
2008	-40.372	-42.504	2.132	-53.021

Kaynak: BÜMKO, 2014. www.bumko.gov.tr/, (10.11.2014).

Tablo 14’de ayrıntılı bir biçimde ele alınan cari işlemler dengesinin 2001 yılından sonra, 2002 -2008 yılları arasında sürekli artarak açık verdiği görülmektedir. Bu denli artan cari açıkla yıllar boyu yaşayan Türkiye, cari açıkla yaşamaya alışmış bir ülke durumuna gelmiştir. 2003 yılının ödemeler dengesi incelendiğinde, 2000 yılından sonraki en büyük cari işlemler açığına ulaşıldığı görülmektedir. 2003 yılında 51.206 milyon \$ olan ihracat 2004 yılında 67.047 milyon \$, 2003 yılında 65.216 milyon \$ olan

ithalat ise 2004 yılında 90.925 milyon \$ yükselmiştir. Hizmet gelirlerindeki artışa rağmen yüksek dış ticaret açığı 2003 ve 2004 yıllarında da cari işlemler dengesinin belirleyicisi olmuş ve 2003 yılında 7.515 milyon \$ olarak gerçekleşen cari işlemler açığı 2004 yılında tüm yılların rekorunu kırarak 14.4 milyar \$'a ulaşmıştır. 2004 yılında dış ticaret açığı yaklaşık 22 milyar \$ olmuştur. Bunun sonucunda da görülmektedir ki, cari işlemler açığının önemi git gide daha önemli bir hale gelmektedir.

2005 yılında cari işlemler açığı 2004 yılına göre yaklaşık % 50 artarak 15.604 milyon dolardan 22.198 milyon dolara yükselmiştir. Cari işlemler açığındaki bu olumsuz gelişmede, hizmetler dengesindeki iyileşmeye rağmen dış ticaret açığındaki yüksek oranlı artış belirleyici olmuştur. Güçlü sermaye girişleri cari açığın finansmanına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Türk Lirası'nın güçlü konumunu sürdürmesi, ara malı ithalatındaki artışlar ve ham petrol fiyatlarındaki yükselmenin etkisiyle ithalat artışının ihracat artışından yüksek oranda gerçekleşmesi, 2005 yılında da dış ticaret açığını olumsuz yönde etkilemeye devam etmiştir. Dış ticaret açığı, 2005 yılında artarak 33.080 milyon dolara yükselmiştir (TOBB, 2006: 106). 2006 yılında cari işlemler açığı 2005 yılına oranla yaklaşık % 40 artış göstermiş, 22.198 milyon dolardan 32.193 milyon dolara çıkmıştır. 2008 yılında ise cari işlemler açığı 2007 yılına oranla % 8,9 artarak 41.946 milyon dolara çıkmıştır.

2008 yılında meydana gelen küresel mali kriz, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere doğru sıcak para akışını ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını oldukça sınırlı hale getirmiştir. 2009 yılında büyümenin azalması ve petrol fiyatlarında meydana gelen gerilemenin ithalat talebini düşüreceği beklentisi, cari işlemler açıklarının azalmasına fayda sağlarken, cari açığın finansmanı sorununun dünyadaki durgunluk ve sermaye hareketlerindeki azalmaya bağlı olarak devam edeceği öngörülmüştür. Bu şartlar altında, cari işlemler açığı olan yükselen piyasalarda döviz sorununun yaşanacağı düşünülmektedir.

2.3.5.2. 2008 Küresel Mali Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri

2007 yılının ortalarında başlayan ve 2008 yılının ikinci yarısında hızlanarak birçok ülkeyi etkisi altına alan küresel mali kriz, yüksek oranlarda büyüme sürecine giren dünya ekonomisini yavaşlatmıştır. 2008 yılı küresel mali krizinin başlangıcı, ABD'deki konut piyasasında meydana gelen bozulma olmuştur. 2007 yılının ortalarında ABD'de konut kredilerinin geri dönüşlerindeki aksamalar nedeniyle düşen konut fiyatları ve bunun sonucunda mortgage yükümlülüklerinin artmasıyla başlayan kriz, 2008 yılının Eylül ayında ABD'deki bazı banka ve sigorta şirketlerinin batması ve mali

sıkıntıya girmesiyle daha da derinleşerek tüm dünya ekonomisini büyük ölçüde etkilemiştir. Günümüz dünyasında ülkelerin uluslararası piyasalarda ticaret ve finansal açıdan birbirlerine karşı bağımlı olması nedeniyle küresel piyasalarda ortaya çıkan kriz dünyadaki gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin neredeyse tümünün ekonomilerinde yavaşlamaya neden olmuştur. Özellikle ekonomileri ihracata dayalı olan ülkelerin reel sektörleri krizden büyük oranda etkilenmişlerdir (TOBB, 2009: 3).

Türkiye’de küresel mali krizin etkileri 2008 yılının ikinci yarısından itibaren hissedilmeye başlamıştır. Fakat 2001 krizinden sonra finans kesim için alınan ekonomik önlemler sayesinde bu krize karşı daha güvenli bir ortam sağlanmıştır. Ancak krizin finans kesiminden reel kesime sıçraması Türkiye’yi de etkilemiştir. Bu gelişmelerden sonra Türkiye’de ekonomiyi canlandırma adına programlar oluşturulmaya başlanmıştır.

Küresel krizin ülkemize yansımalarıyla birlikte büyüme hızı azalmış, ülkemizde enerji fiyatlarındaki düşüş ile birlikte iç ve dış talepteki yavaşlamaya bağlı olarak ithalatın ihracattan daha hızlı azalması, 2009 yılında cari açığın belirgin şekilde daralmasına neden olmuştur. Cari açığın finansmanını ise büyük ölçüde özel sektörün yurt dışından temin ettiği krediler ve bunların uzun vadeli sermaye girişleri sağlamıştır. 2009 yılındaki cari açığı belirgin azalış açığın finansmanını kolaylaştırmıştır. 2009 yılında cari açık 13 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (Yaşar, 2012: 90).

Türkiye ekonomisi 2008 küresel krizinden temelde dış ve iç talep daralması, dış kredi azalması ve ekonomiye duyulan güvenin azalması şeklinde dört kanaldan etkilenmiştir. Türkiye’nin ihracatındaki düşüş, dış ticaretin finansmanında yaşanan problemlerden ziyade dış talepteki daralmadan kaynaklanmaktadır. 2008 yılı ihracatımız ülke grupları itibarıyla incelendiğinde AB’nin ihracattaki ağırlığının devam etmekte olduğu görülmektedir. 2008 yılında AB ülkelerine yapılan ihracat %4,9 artarak 63,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. AB ülkeleri %48 ile ihracatımızda en yüksek paya sahiptir (Barak, 2013: 93).

Tablo 15: 2006-2010 Yılları Arası Türkiye'nin Cari Açık Verileri (Bin \$)

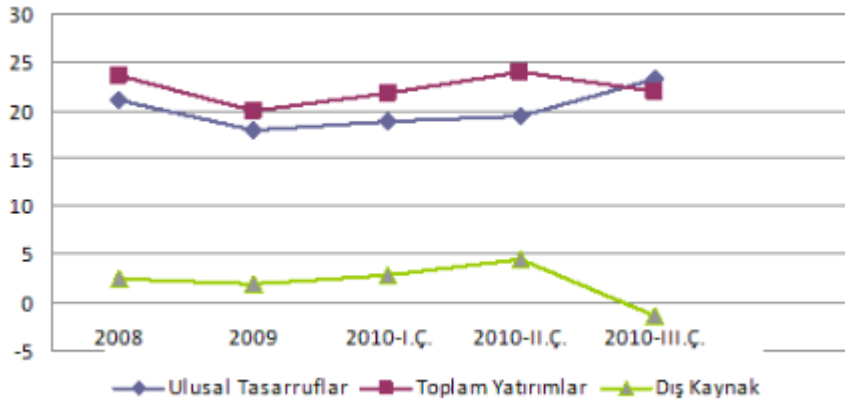
Yıllar	İhracat	İthalat	Cari İşlemler Dengesi	Cari Açık/GSYİH (%)
2006	93.613.000	134.671.000	-31.836.000	-.059.97
2007	115.361.000	162.213.000	-37.781.000	-.058.38
2008	140.800.000	193.821.000	-40.372.000	-.055.28
2009	109.647.000	134.497.000	-12.124.000	-.019.73
2010	120.902.000	177.315.000	-45.420.000	-.062.12

Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

Tablo 15'de cari açığın GSYİH'ya oranı verilmiştir. Bu oranın %4 veya %5'i geçmesini tehlike sinyali olarak kabul eden iktisatçıların söylemleri göz önüne alındığında, Türkiye ekonomisi için riskli sınırlara yaklaşıldığını söylemek mümkündür (Göçer ve Mercan, 2011: 39).

Küresel mali krizin Türkiye'ye ilk etkileri, ekonomideki yavaşlama, iç talepteki daralma ve yabancı kaynak girişindeki azalma olarak görülmeye başlanmıştır. Yurtiçi talepte, kapasite kullanım endekslerinde düşüşler görülmüştür. Doğrudan yabancı kaynak girişinde, 2008 yılının Ocak-Kasım dönemi bir önceki yılın aynı dönemiyle karşılaştırıldığında %15,9'luk bir daralma görülmüştür. Sıcak para (kısa vadeli yabancı finansal sermaye) açısından 2007 sonu itibariyle ise, 107 milyar doları aşmış olan stok büyüklük, 2008 Kasım itibariyle hızlı şekilde eriyerek 45 milyar dolar seviyesine düşmüştür (Barak, 2013: 94).

Şekil 9: Ulusal Tasarruf ve Yatırımların GSYH'ya Oranları (%) (2008-2010)

Kaynak: Taban, 2011: 22.

2003-2007 döneminde olduğu gibi, 2008 ile 2010 yılının ilk altı aylık döneminde, tasarruf-yatırım oranının düşmesi, finansman açığını doğurmaktadır. Bu durum ise cari açık sorununu beraberinde getirmektedir. Ayrıca cari açık, büyümeyle

birlikte artan ihracatın gerektirdiği ithalat artışı ve bunun sonucu olarak döviz ihtiyacının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca tasarruf-yatırım dengesizliğinin bir sonucu olarak, dış kaynak girişlerinin yurtiçi tasarrufları dışlaması belirtilmesi gereken diğer önemli bir sorundur. Bu dışlama, Türk Lirası'nın değerlenmesiyle birlikte tüketici kredilerindeki ve kredi kartlarındaki artışlar ile gerçekleşmektedir (Taban, 2011: 23).

İhracata yönelik üretim yapan otomotiv, demir- çelik, makine teçhizat ve radyo-tv haberleşme alt sektörlerinde ihracat reel olarak hızlı bir biçimde azalmış ve yurtiçi üretim negatif yönde etkilenmiştir. Türkiye'nin toplam ihracatının %94'ünün imalat sanayi ürünlerinden meydana geldiği dikkate alındığında, sanayi sektörünün yüksek oranlı üretim daralmasında ihracattaki hızlı düşüşlerin önemli bir payının olduğu söylenebilir. Yurtiçi üretim ve ihracatın ithalata olan bağımlılığının özellikle son yıllarda hızla artmasının da etkisiyle, ithalattaki daralma daha fazla yaşanmıştır. İthalattaki azalma üzerinde, uluslararası piyasalardaki ham petrol ve temel mal fiyatlarındaki gerilemeler de oldukça etkili bir hale gelmiştir.

Türkiye'de 2008 küresel krizi dolayısıyla yaşanan ekonomik daralma sonucu işsizlik oranında büyük bir sorun yaşanmıştır. Küresel ekonomik krizin 2008 yılının dördüncü çeyreğinden itibaren iş gücü piyasası üzerindeki etkileri belirgin şekilde hissedilmeye başlamıştır. 2007'de %10,3 olan işsizlik oranı 2008'de %11'e yükselmiştir. Krizin etkisiyle işsizlik oranındaki gözlenen artış 2009'da daha belirgin şekilde kendini göstermiştir. İşgücüne katılım oranındaki artış ve istihdamın yatay seyretmesinin de etkisiyle artan işsizlik oranı 2009'da %14'e yükselmiştir (Aras, 2010: 12).

Krizin Türkiye'de yarattığı en büyük etki dış ticarete meydana gelmiştir. Bilindiği üzere, Türkiye'nin toplam ticaret hacminin yarıya yakını AB üyesi ülkeler ile yapılmaktadır. Türkiye İhracatçılar Meclisi'nin verdiği son rakamlara göre, Türkiye'nin 2008 yılı Kasım ayı ihracatı, geçmiş yılın aynı dönemine göre %22 azalmıştır. Küresel krizin kendisini en sert bir şekilde hissettirdiği coğrafyanın Avrupa kıtası olduğu ve AB'nin 2009 yılında %4 ila %4,5 arasında küçüldüğü dikkate alındığında, Türk ihracatçıların da bu süreçten etkilenmesi kaçınılmaz olmuştur. İhracat 2010 yılının Ocak ayında, önceki yılın aynı ayına göre %25,7 azalarak 7 milyar 891 milyon dolar seviyesinde kalmıştır (Barak, 2013: 96).

Türkiye'de küresel finans krizi sonrasında ekonomik büyümedeki artışa paralel olarak istihdam artmış, işsizlik oranlarında ise düşüş kaydedilmiştir. 2010 yılının ilk 9

aylık dönemi itibariyle en fazla istihdam artışı yaşanan sektörler sanayi ve inşaat sektörleri olmuştur. Sanayi kesiminde istihdam artışına paralel olarak verimlilik artışları da gerçekleşmiştir. Ancak burada olumsuz olarak nitelendirebileceğimiz bir durum, küresel finans krizi öncesinde olduğu gibi verimlilik artışlarının reel ücretlere yansımamış olması, yani verimlilik artışlarının belli oranda ucuz işgücü ile sağlanmasıdır. Türkiye’de küresel finans krizi öncesi ve sonrasında ekonomik büyüme artışına paralel olarak ithalat miktarının giderek yükselmesi, dış ticaret açığını doğuran temel faktördür. Türkiye’de ithalat, ihracat artışına bağlı olarak ihracattan daha fazla artmakta ve bu durum ekonomik büyümeyi dışa bağımlı hale getirerek, sağlıklı büyümenin önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Ayrıca dış ticaret açığı ile birlikte artan cari açık ve bu açığın portföy dediğimiz kısa vadeli yabancı sermaye hareketleri ile finanse edilmesi, büyümenin sürdürülebilirliği açısından da sakıncalı görülmektedir. Nitekim 2010 yılının ilk 10 aylık döneminde Türkiye’ye giriş yapan yabancı sermayenin yaklaşık %80’inin spekülasyon ve dış borç artırıcı unsurları içermesi, Türkiye açısından bir risk oluşturacak niteliktedir. Ayrıca dış borç stokunun kriz sonrasında artış eğilimini sürdürmesi de riski artıran bir diğer unsur olmaktadır. Dolayısıyla büyüyen cari açığın Türkiye ekonomisini çok daha kırılgan hale getirdiğine şüphe yoktur (Taban, 2011: 31-32).

2.3.5.3. 2000’li Yıllarda Cari Açığa İlişkin İstatistikî Veriler ve Genel Bir Değerlendirme

Bu başlık altında, 2000 sonrası cari işlemler dengesine ilişkin rakamsal verilere yer verilecek ve ilgili yıllar içerisinde yaşanan ekonomik olaylar da dikkate alınarak cari açığı etkileyebilecek göstergelerdeki değişim irdelenecektir.

Cari işlemler dengesi üzerinde dış ticaret açığının etkisi yadsınamaz bir yere sahiptir. Bu açıdan 2000 yılı sonrası dış ticaret dengesi hakkında bilgi vermekte fayda vardır.

Tablo 16: 2000-2013 Yılları arasında Cari İşlemler ve Dış Ticaret Dengesi
(Bin Dolar)

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi
2000	-9.920.000	30.825.000	52.882.000	-22.057.000
2001	3.760.000	34.729.000	38.092.000	-3.363.000
2002	-626.000	40.719.000	47.109.000	-6.390.000
2003	-7.554.000	52.394.000	65.883.000	-13.489.000
2004	-14.198.000	68.535.000	91.271.000	-22.736.000
2005	-21.449.000	78.365.000	111.445.000	-33.080.000
2006	-31.836.000	93.613.000	134.671.000	-41.058.000
2007	-37.781.000	115.361.000	162.213.000	-46.852.000
2008	-40.372.000	140.800.000	193.821.000	-53.021.000
2009	-12.124.000	109.647.000	134.497.000	-24.850.000
2010	-45.420.000	120.902.000	177.315.000	-56.413.000
2011	-75.082.000	134.906.000	240.841.000	-105.935.000
2012	48.497.000	152.461.000	236.545.000	-84.084.000
2013	65.075.000	151.802.000	251.661.000	-99.859.000

Kaynak: TÜİK ve MB, (10.11.2014).

Tablo 16’da da görüldüğü üzere, ilgili yıllar içerisinde dış ticaret dengesi verileri cari işlemler dengesi verilerinin üzerinde seyretmektedir. Bu durum, cari açığın içerisinde dış ticaretin önemli bir belirleyici olduğu sonucunu ortaya koymaktadır. Dış ticaret rakamlarında, ihracat sadece 2009 yılında ciddi bir düşüşe maruz kalırken, diğer yıllarda genellikle artış göstermiştir. 2011 yılında ise dış ticaret dengesi maksimum seviyede gerçekleşmiştir. Ancak ithalat verileri hem dış ticaret hem de cari açık adına daha ön plana çıkmıştır. Özellikle 2009 ve 2010 yıllarındaki ciddi tutarlarda gerçekleşen ithalat, dış ticaret dengesi makasının giderek açılmasında önemli bir pay sahibi olmuştur. Dış ticaret dengesi içerisinde ithalatın fazlalığı, cari açığın artmasının dolaylı sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Cari işlemler dengesi içerisinde yer alan finans hesabı yatırımlarda cari açık için önem arz eden bir kalemdir. Yatırımlar ise portföy ve doğrudan yatırımlar şeklinde ön plana çıkmaktadır. Doğrudan yatırımlar portföy yatırımlara nispeten ülke ekonomisine doğrudan veya dolaylı katkılar sağlamakta iken, portföy yatırımların katkısı büyük ölçüde yatırımı yapan kişi veya kurum lehinedir. Ayrıca, portföy yatırımların spekülasyon niteliği de para piyasası ve dolayısıyla ülke ekonomisi adına önemli ölçüde tehlike arz edebilmektedir. 2001 krizinde, portföy yatırımların Türkiye’deki güvensiz ortama bağlı olarak ülkeyi terk etmesi de bu durumun öne çıkan en somut örneğidir.

Tablo 17: Türkiye'ye Sermaye Akımı-Net (Milyon \$)

Yıllar	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	Portföy Yatırımları
2000	112	1022
2001	2855	-4515
2002	939	-593
2003	1222	2465
2004	2005	8023
2005	8967	13437
2006	19261	7415
2007	19941	833
2008	16955	-5014
2009	6858	227
2010	7574	16093
2011	13406	21986
2012	9180	40828
2013	9196	23692

Kaynak: TCMB, (10.11.2014).

Tablo 17, 2000-2013 yılları arasında Türkiye'deki doğrudan ve portföy yatırımları göstermektedir. Tabloda da net bir şekilde görüldüğü üzere, portföy yatırımları 2001 ve 2008 krizlerinde ülkeyi terk etmişlerdir. Bu durum, kırılganlığa sahip ülkelerde bu yatırımların ne derece akışkan olduğunu göstermektedir. Aynı yıllarda doğrudan yatırımlarda da azalma olmasına karşın, göstergeler negatif olarak gerçekleşmiştir. Portföy yatırımlardaki bu yöndeki gelişmelere paralel olarak cari işlemler dengesi de olumsuz etkilerle karşı karşıya kalabilmektedir. Ülkeden bir anda yüksek tutarda döviz çıkışı cari işlemler dengesinin açık vermesine sebep olabilecektir.

Tablo 18: Tasarruf Dengesi-Cari İşlemler Dengesi (% GSYH)

	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011*	2012**	2013**
Kamu Tasarruf Dengesi	-11,22	-9,76	-7,82	-4,16	-1,16	0,53	-1,52	-2,54	-5,33	-2,44	-1,60	-2,20	-1,90
Özel Tasarruf Dengesi	14,11	10,33	5,29	0,37	-3,25	-6,36	-4,40	-2,76	3,26	-3,88	-7,60	-5,60	-5,40
Toplam Tasarruf Dengesi	2,90	0,57	-2,52	-3,79	-4,42	-5,83	-5,91	-5,30	-2,08	-6,33	-9,20	-7,80	-7,30

Kaynak: Kalkınma Bakanlığı, (10.11.2014).

* Gerçekleşme Tahmini, ** Program

Tablo 18'e göre, 2001 yılından itibaren tasarruf oranlarının düşmesi sonucunda oluşan yüksek tasarruf açığı cari işlemler dengesinin bozulmasında önemli bir etkiye sahiptir. Düşük tasarruf oranları, istenilen yatırım düzeylerine ulaşmak için ekonominin

dış tasarruflara giderek daha da bağımlı hale gelmesine yol açmaktadır. Bu durum da ekonomiyi, özellikle küresel koşulların olumsuz seyrettiği dönemlerde yabancı sermaye hareketlerine daha duyarlı hale getirmektedir. Her ne kadar 2001 sonrası dönemde, uyguladığı başarılı istikrar politikaları ve sunduğu cazip getiriler sayesinde Türkiye ekonomisi önemli ölçüde yabancı sermaye çekebilmişse de, ortaya koyduğu bu büyüme stratejisinin sürdürülebilir olmadığı açıktır. Tablo 18’de de görüldüğü gibi 2001’den 2012’ye tasarruf açığının özel ve kamu olarak paylaşımında bir değişim gözlenmektedir. 2001 yılında %11’lere ulaşan kamu tasarruf açığı özel kesimin tasarruf fazlasıyla karşılanırken, 2011 yılında toplam tasarruf açığının %83’ünü özel kesim oluşturulmaktadır (Özlale ve Karakurt, 2012: 1-2).

Tablo 19: 2001-2013 Yılları Arasında Kamu Net Toplam Borç Stoku

Yıllar	Kamu Net Toplam Borç stoku
2001	237,32
2002	366,81
2003	387,31
2004	393,60
2005	378,18
2006	399,39
2007	358,10
2008	388,29
2009	472,20
2010	490,79
2011	592,24
2012	617,03
2013	690,83

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, (10.11.2014).

Cari işlemler dengesinin belirlenmesinde önemli bir değişken kamu dış borçlarıdır. Dış borç stokunun yüksekliği de Türkiye’de cari açığı arttıran bir faktördür. Dış borç anapara ödemeleri, finans hesabı içinde yer alırken, bu borçlar için ödenen faizler, cari işlemler hesabına kaydedilmektedir (Göçer, 2013: 220) Tablo 19’a göre, Türkiye’de kamu net borç dış stoku yıllar itibariyle artış göstermiştir. İlgili rakam, 2001 yılına oranla 2013 yılında yaklaşık %250 artış göstermiştir. Bu durum ise, cari açığın gelişiminde önemli bir paya sahip olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE CARI AÇIĞIN SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİ VE AMPİRİK ANALİZİ

Cari açığın boyutu ve sürdürülebilirliği bir ekonominin performansının değerlendirilmesinde önemli bir ölçüttür. Günümüzde, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde cari açığın sürdürülebilirliği ciddi bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Son zamanlarda akademisyenler tarafından cari açık sorunu ampirik analizlerle ortaya konularak tartışılmakta ve ülkeler için çeşitli çözüm önerileri sunulmaktadır. Günümüzde ABD gibi gelişmiş bir ülkede cari dengenin açık vermesine rağmen, Çin ve Rusya’da cari dengenin fazla vermesi akademisyenlerin bu alana ilgisini daha da artırmaktadır. Türkiye ise 2001 yılı sonrasında uyguladığı Güçlü Ekonomiye Geçiş programı ile pek çok makro ekonomik göstergelerde iyileşme sergilemekte iken, cari dengenin açık vermesinden dolayı bazı riskler taşıyan bir ülkedir.

Literatürde cari açıkların sürdürülebilirliği konusunda birçok çalışma bulunmakla birlikte, çalışmalarda yer alan değişkenlerde bazı farklılıklar söz konusudur. Bazı çalışmalar cari açığın sürdürülebilirliğini sadece ihracat ve ithalat değişkenleri ile test ederken, bazı çalışmalar ise ihracat değişkenine cari transferleri ithalat değişkenine de dış borç faiz ödemelerini ekleyerek sorunu analiz etmektedirler.

3.1. Cari Açığın Sürdürülebilirliğine İlişkin Literatüre Bakış

Literatürdeki Türkiye ve çeşitli ülkelere yönelik yapılan ampirik analizlerin özet ve bulguları tablo 20’de yer almaktadır.

Tablo 20: Literatür Özeti

<i>Yazar/Yıl/Model</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Denek</i>	<i>Bulgular</i>
TÜRKİYE İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR			
Açıkgözve Akçağlayan/2014/ Eş-bütünleşme	İhracat ve ithalat	Türkiye’de 1992-2011	Çalışmanın bulguları ihracat ile ithalat arasında uzun dönemli denge ilişkisi bulunduğu ve sürdürülebilirliğin zayıf formda olduğuna işaret etmiştir.
Göçer/2013/ Eş-bütünleşme	İhracat ve ithalat	Türkiye’de 1996-2012	Bu analiz sonucunda; seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olduğu

			ve ihracat gelirlerinin, ithalat giderlerin %63'ünü karşıladığı görülmüştür. Kısa dönem analizinde de cari işlemler açığı zayıf formda sürdürülebilirdir ve hata düzeltme mekanizması çalışmaktadır.
Demirci/2012/ Yapısal Kırılma	Türkiye'ye ilişkin cari açık ve GSYİH verileri kullanılmıştır.	Türkiye'de 1991-2012	Türkiye'de cari açıkların süreklilik gösterdiğini ve gelecekte de açıkların süreceğini ortaya koymaktadır.
Şahbaz/2011/Eş- Bütünleşme	Net cari transferler, net faiz ödemelerini de kapsayan ithalat ve ihracat	Türkiye'de 2001-2011	Türkiye ekonomisinde incelenen dönemde ihracat ile ithalat serileri arasında uzun dönemde eş-bütünleşme ilişkisi elde edilmiştir. Sonuç olarak ampirik bulgular Türkiye'de cari işlem açıklarının uzun dönemde sürdürülebilir olduğunu göstermektedir.
Mercan ve Göçer/2011/ Eş-Bütünleşme	<i>Gelirler</i> ; mal ve hizmet ihracatını, hizmet gelirlerini, transfer ödemelerini ve dış borç faiz gelirini kapsarken, <i>giderler</i> ise mal ve hizmet ithalatı, hizmet giderlerini ve dış borç faiz ödemesini temsil etmektedir.	Türkiye'de 1992-2011	Bütün dönemler itibarıyla, cari açığın zayıf formda sürdürülebilir olduğu tespit edilmiştir
Peker/2009/ Eş-Bütünleşme	İhracat ve ithalat	Türkiye'de 1992-2007	Türkiye'de cari işlemler açığı ancak düşük düzeyde sürdürülebilir. Çünkü ihracat ile ithalat serileri arasında uzun dönem ilişkisi olmasına rağmen, eş-bütünleşme katsayısı 0.8926 çıkmıştır. Yani, ekonominin döviz gelirleri döviz giderlerinden azdır.
Berke/2009/ Eş-Bütünleşme	Mal ve hizmetlerin ihracatı ihracat indeksine bölünerek elde edilen <i>reel ihracat</i> , mal ve hizmetlerin ithalatı, net transfer ödemeleri ve net faiz ödemeleri toplanıp daha sonra ithalat indeksine bölünerek <i>reel "birleşik" ithalat</i>	Türkiye'de 1989-2006	Yapılan ampirik çalışmada reel ihracat ve reel "birleşik" ithalat serileri arasında uzun dönemli parçalı eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını ve dolayısıyla cari hesaptaki dengesizliklerin kısa dönemli ve geçici olduğunu destekleyen bir sonuca ulaşılmıştır. Bu analiz, Türkiye'de cari açığın uzun dönemde sürdürülebilir olduğunu ve zamanlararası bütçe kısıtının sağlandığını kanıtlamaktadır.
Yamak ve Korkmaz/2007/ Sınır testi, ko- entegrasyon	İhracat ve ithalat	Türkiye'de 2001-2005	Türk cari işlemler açığının zayıf formda sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu öngörünün nedeni, söz konusu dönemde Türkiye ekonomisinde ihracat (girdiler) ile ithalat (çıktılar) arasında ko-entegrasyon ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, girdilerin tamamını karşılayamamaktadır.
Barışık ve Çetintaş/2006/ Regresyon, Bir	İhracat (mal ve hizmet ihracı) ve ithalat (mal ve hizmet ithali)+net	Türkiye'de 1987-2003	Cari açıkların sürdürülemediği sonucuna ulaşılmıştır.

Kırılmalı Birim kök Testi, Johansen Koentegrasyon	faiz ödemeleri+net tek taraflı transferler+sermaye hesabı)		
Yücel ve Yanar/2005/ Engle-Granger Eş Bütünleşme Testi	Karşılıksız yurtdışı transferler ve yurt dışı faiz ödemelerini içeren ithalat ve ihracat	Türkiye’de 1964-2003	İthalat ve ihracat arasında uzun dönemli ilişki yoktur hipotezi reddedilememektedir. Bu bulgunun anlamı şudur: Türkiye’nin cari işlem açıkları sürdürülemezdir.
Kalyoncu/2005/ Eş-bütünleşme	İthalat ve İhracat	Türkiye/1987-2002	Analize göre, uzun vadede Türkiye’de cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
FARKLI ÜLKELER İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR			
Greenidge vd. /2014/ Johansen Koentegrasyon	İhracat ve ithalat	Barbados/1960-2006	Analiz sonucunda; reel ihracat ve ithalat arasındaki uzun dönemdeki sapmaların ithalatta yapılacak düzenlemelerle kısa vadede düzeltildiği sonucuna ulaşılmıştır.
Destaings vd. /2013/ Eş-bütünleşme	İthalat ve İhracat	Kenya/1970-2012	Uzun dönemde cari açığın sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Göçer vd./2012/ Çoklu Yapısal Kırılma, Panel Eş-bütünleşme	Mal ve hizmet ihracatı ve mal ve hizmet ithalatı	OECD ülkelerinde 1976-2011	Yapılan analiz sonucunda cari açığın Avustralya, Kanada ve Meksika’da güçlü formda; Finlandiya, Fransa, Yunanistan, Yeni Zelanda, Polonya, Türkiye ve panelin genelinde zayıf formda sürdürülebilir olduğu görülmüştür.
Nakunyada ve Chikoko/2012/ Johansen Koentegrasyon	İthalat ve İhracat	Zimbabve/1990-2012	Analiz sonucunda; seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Khadaroo ve Ramlall/2012/ Johansen Koentegrasyon ve Hata Düzeltme Modeli	İthalat ve İhracat	Mauritius/1999-2011	Analiz sonucunda; seriler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.
Heidari vd./2012/ Sınır Testi	Mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı	İran/1960-2007	İlgili dönemde İran’da cari açığın sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Camarero vd./ /2009/Panel Veri	İhracat ve İthalat	OECD ülkeleri/1970-2006	Analiz sonuçları cari işlemler hesabının durağanlığını/sürdürülebilirliği desteklemektedir.
Baharumshaha vd./2003/ Eş-bütünleşme	İhracat ve İthalat	Endonezya, Malezya, Filipinler ve Tayland/1961-1999	1997 yılının ortalarında gerçekleşen Asya krizi öncesinde Malezya hariç diğer ülkelerde cari açık uzun dönemde durağan durumda değildir. Bu durum ise, belirtilen ülkelerin cari açıklarının sürdürülemez olduğunu göstermektedir.
Wua vd./2001/ Panel eş-bütünleşme	İhracat ve ithalat	G7 ülkeleri 1973-1998	Analiz sonuçlarına göre, büyük sanayi ülkelerinde dış borçların sürdürülebilir olduğunu göstermektedir. Yani bu durum cari işlemler hesabının durağanlığını/sürdürülebilirliği desteklemektedir.
Wu vd./1996/ Eş-	Net transfer ödemeleri	ABD ve	Cari açık/GSYİH oranının

bütünleşme	ile net faiz ödemelerini içeren mal ve hizmet ihracatı ile ithalatı	Kanada/1973-1994	sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
------------	---	------------------	--

Tablo 20’de görüldüğü gibi Türkiye’de farklı yıllar için yapılan Şahbaz, 2011; Mercan ve Göçer, 2011; Berke, 2009; Açıkgöz ve Akçağlayan, 2014; Göçer, 2013; Demirci, 2012; Peker, 2009; Yamak ve Korkmaz, 2007 ve Kalyoncu, 2005 çalışmalarında cari açığın sürdürülebilir olduğu, Barışık ve Çetintaş, 2006; Yücel ve Yanar, 2005 çalışmalarında ise açığın sürdürülemez olduğu bulgularına ulaşılmıştır. Ayrıca Kenya için Destaings vd., 2013; Zimbabve için Nakunyada ve Chikoko, 2012; Mauritius için Khadaroo ve Ramlall, 2012; Endonezya vd. ülkeler için Baharumshaha vd., 2003; ABD ve Kanada için Wu vd., 1996 tarafından yapılan çalışmalarda cari açığın sürdürülemez olduğu, Barbados için Greenidge vd., 2014; OECD ülkeleri için Göçer vd., 2012; Camarero vd., 2009; İran için Heidari vd., 2012; ve G-7 ülkeleri için Wua vd., 2001 tarafından yapılan ampirik çalışmalarda cari açığın sürdürülebilir olduğu ampirik analizlerle kanıtlanmıştır.

3.2. Veriler ve Değişkenler

Ampirik analiz için kullanılan değişkenler, 1980-2013 yıllarını kapsamaktadır. Tüm veriler dolar cinsinden dikkate alınmıştır. Ancak verilerden sadece dış borç faiz ödemeleri TL cinsinden elde edilmiştir. Söz konusu veri, merkez bankasından alınan döviz kurları yardımıyla dolara dönüştürülerek modele dahil edilmiştir. Bütün değişkenlerin aynı cins değerlerle ifade edilmesine ampirik analizde önem verilmiştir.

Tablo 21: Modellerde Kullanılan Değişkenler ve Veri Kaynakları

Değişkenler	Tanımı	Veri Kaynağı
CAD/GDP	Cari Açık/GSYİH	TÜİK, Merkez Bankası
M	İthalat+Dış Borç Faiz Ödemeleri/GSYİH	TÜİK, Merkez Bankası, Kalkınma Bakanlığı
X	İhracat+Cari Transferler/GSYİH	TÜİK, Merkez Bankası, Kalkınma Bakanlığı

3.3. Yöntem

Çalışmanın analizinde iki farklı model ele alınmaktadır. Birinci model sadece cari açık/GSYİH oranına dayanmaktadır. Bu değişkenin bir model olarak dikkate alınmasının nedeni, birim kök testleri ile devlet müdahalesinin gerekli olup olmadığı

hakkında bilgi edinmektir. İkinci model ise, literatürdeki yapılan ampirik analizlerde kullanılan değişkenler baz alınarak oluşturulan modeli içermektedir.

Tablo 22: Çalışmada Oluşturulan Modeller

Birinci Model	İkinci Model
Cari Açık/GSYİH	İhracat+Cari Transferler/GSYİH
	İthalat+Dış Borç Faiz Ödemeleri/GSYİH

Söz konusu değişkenler arasında bir ilişkinin var olup olmadığının analizinde belirli koşulların yerine getirilmesi gerekmektedir. Bunun için ilk önemli husus, serilerin aynı dereceden bütünleşik olup olmadığının araştırılmasıdır. Serilerin aynı dereceden bütünleşik olup olmadığı birim kök testleri ile belirlenmektedir. Serilerin durağanlık durumları uygulanacak yöntemin belirlenmesi açısından önem arz etmektedir. Serilerin birinci farkında durağan olması durumunda eş-bütünleşme testlerinin yapılması, eş-bütünleşme bulunmaması halinde ise birinci farkları ile VAR analizine devam edilmesi gerekmektedir

Bu durumda, cari açığın sürdürülebilirliği analizindeki ekonometrik yöntemde şu aşamalar izlenecektir

- a) Birim kök testlerinin yapılması,
- b) Seriler birinci farkında durağansa, eş-bütünleşme ilişkisinin varlığı için eş-bütünleşme testi,
- c) Eş-bütünleşme yoksa birinci farkları ile VAR analizine devam edilmesi,
- d) Varsayımların testi (İstikrar, otokorelasyon ve değişen varyans),
- e) Etki-tepki fonksiyonlarının yorumlanması ve varyans ayrıştırması,
- f) Granger nedensellik testi.

3.4. Uygulama ve Ampirik Analizin Bulguları

Birinci model tek değişken olan cari açık/GSYİH'dan oluşmaktadır. Cari açık/GSYİH değişkeninin seviyesinde durağan çıkması halinde, cari açığın sürdürülebilir olduğu kabul edilerek devletin müdahalesi gerekmeksizin cari işlemlerin dengeye geleceği söylenebilir. Aksi durumda ise cari açığın sürdürülebilirliği

noktasında bir sıkıntının varlığı kabul edilerek, devletin cari açığa müdahale etmesi gerekli olacaktır.

Her iki model için değişkenlere yönelik Augmented Dickey-Fuller (ADF) ve Philips-Peron (PP) birim kök testleri yapılmış ve aşağıdaki tabloda birim kök testi sonuçlarına yer verilmiştir.

Tablo 23: Model 1 ve Model 2 İçin ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Model 1 İÇİN				
	ADF		Philips-Peron	
Değişkenler	Sabit	Sabit+Trendli	Sabit	Sabit+Trendli
SEVİYELERİNDE DEĞERLER				
CAD/GDP	-3.186363 (0.0299)	-3.025272 (0.1413)	-3.186363 (0.0299)	-3.077440 (0.1281)
BİRİNCİ FARKINDA DEĞERLER				
CAD/GDP	-6.219260 (0.0000)	-6.001976 (0.0001)	-6.785023 (0.0000)	-6.796386 (0.0000)
Model 2 İÇİN				
	ADF		Philips-Peron	
Değişkenler	Sabit	Sabit+Trendli	Sabit	Sabit+Trendli
SEVİYELERİNDE DEĞERLER				
X	-1.145997 (0.6854)	-3.841985 (0.0270)	-0.761270 (0.8168)	-2.932332 (0.1659)
M	-3.016783 (0.0436)	-4.036821 (0.0171)	-2.966780 (0.0486)	-4.424979 (0.0067)
BİRİNCİ FARKINDA DEĞERLER				
X	-5.551073 (0.0001)	-5.512532 (0.0005)	-8.583538 (0.0000)	-9.603487 (0.0000)
M	-6.175632 (0.0000)	-5.390865 (0.0008)	-10.64737 (0.0000)	-12.14640 (0.0000)

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Akaike bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” yöntemi ve bant genişliği (bandwith) “Newey West bandwith” yöntemi kullanılmıştır.

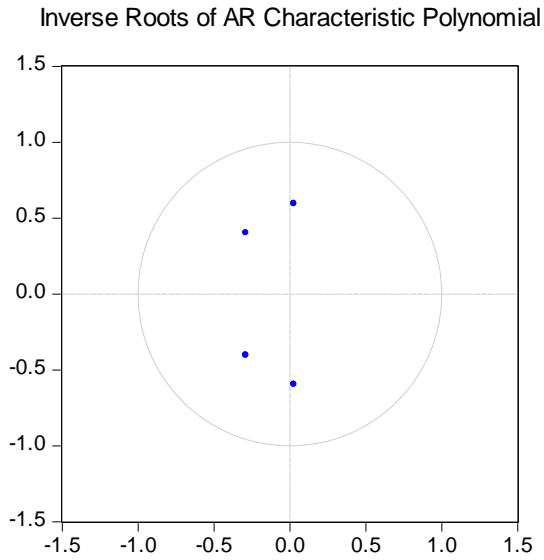
Tablo 23’de görüldüğü gibi Model 1’de yer alan cari açık/GSYİH değişkenine ilişkin birim kök testine göre, değişkenin birinci farkında durağan olduğu görülmektedir. Bu bulgu genel anlamıyla, Türkiye’de 1980-2013 yılları arasında cari açığın sürdürülemez olduğunu ve devletin bu hususta bir politika geliştirmesinin gerekli olduğunu ifade etmektedir.

Model 2 değişkenlerine ait birim kök testi sonuçları da değişkenlerin her birinin birinci farkında durağan olduğunu göstermektedir. Analize daha önceden bahsedildiği gibi, Model 2 kapsamında devam edilecektir. Model 2 için birim kök testi yapıldıktan sonra, VAR modeline ilişkin gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 24, gecikme uzunluğu için bilgi kriterlerini göstermektedir.

Tablo 24: Model 2 için Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	145.2558	NA*	3.32e-07	-9.242313	-9.149797*	-9.212155
1	150.2088	8.947357	3.13e-07	-9.303797	-9.026251	-9.213324*
2	154.4667	7.142266	3.09e-07*	-9.320435*	-8.857858	-9.169646

Tablo 24’de belirlenen bilgi kriterlerinden yararlanılarak uygun gecikme sayısı “2” olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda uygun gecikme uzunluğu (2) ile bütün ters köklerin birim çemberin içinde yer aldığını gösteren istikrar koşulu şekil 1’de, VAR modeli varsayımlarının testleri ise tablo 25’de gösterilmektedir.

Şekil 10: Ters Kökler Birim Çemberi**Tablo 25:** VAR Modeli Varsayımlarının Testi

Modülüs	LM Otokorelasyon Test			Değişen Varyans Test		
	Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık	Ki-Kare	df	Olasılık
0.595911	1	4.605932	0.3302	32.98035	24	0.1045
0.595911	2	2.546597	0.6363			

Tablo 25’de yer alan test sonuçları, VAR modeli için otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmadığını ortaya koymaktadır. Sonraki aşamada eş-bütünleşme testinin yapılmasında uygun model spesifikasyonunun belirlenmesi için Pantula Prensibi’nden yararlanılmaktadır.

Tablo 26: Pantula Prensibine Göre Trace (İz) İstatistikleri⁵

Rank ®	Model 2 (Eş-bütünleşmede sabit var, VAR'da sabit/trend yok)	Model 3 (Eş-bütünleşme ve VAR'da sabit var, trend yok)	Model 4 (Eş-bütünleşme ve VAR'da sabit, Eş-bütünleşmede trend yok, VAR'da doğrusal trend var)
(r=0)	20.26184 (0.1326) Ho Kabul	15.49471 (0.0520) Ho Kabul	25.87211 (0.0242) Ho Red
(r=1)	9.164546 (0.7686) Ho Kabul	3.841466 (0.4921) Ho Kabul	12.51798 (0.1164) Ho Kabul

* Ho: Eşbütünleşme hipotezinin ilk kez kabul edildiği model ve rankı gösterir.

Tablo 26'da eş-bütünleşme analizinin gerçekleştirilmesinde kabul edilen uygun model spesifikasyonu Pantula Prensibine göre seçilen Model 2'dir. Model 2'nin kullanıldığı eş-bütünleşme analizi sonuçları Tablo 27'de yer almaktadır.

Tablo 27: Johansen Eş-Bütünleşme Test Sonuçları

İz (trace) Test İstatistiği		Öz Değer Test İstatistiği (Max Eigenvalue)	
İz İstatistiği	Kritik Değer (0.05)	En Büyük Öz Değer	Kritik Değer (0.05)
16.99800	20.26184	14.95207	15.89210
2.045927	9.164546	2.045927	9.164546

Tablo 27'e göre cari açıkların eş-bütünleşik olmadıkları, dolayısıyla seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin de varlığından söz edilemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır. Bu ilişkiden söz edebilmek için hem iz hem de maksimum öz değer istatistiklerinin kritik değerden büyük olması gerekmektedir. (Şahbaz, 2011: 426) Eş-bütünleşme testi sonuçlarında ise, hem iz hem de öz değer istatistikleri kritik değerden küçüktür. Dolayısıyla, Johansen eş-bütünleşme testi sonuçlarına göre söz konusu yıllar için ülkemizde cari açıklar sürdürülemezdir.

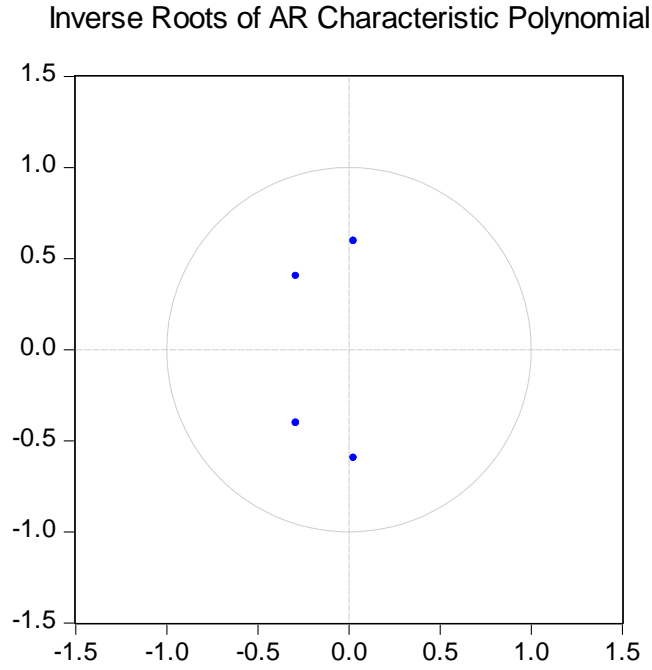
Eğer seriler durağan değilse ve seriler arasında eş-bütünleşme yoksa analize değişkenlerin birinci farkında durağan olan VAR analizi ile devam edilmesi gerekmektedir. Tablo 28, gecikme uzunluğu için bilgi kriterlerini göstermektedir.

⁵ Tablodaki Model 2, Model 3 ve Model 4 pantula prensibine ilişkin modellerdir. Yani çalışmada oluşturulan modellerle alakalı değildir.

Tablo 28: Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi

Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	139.6559	NA*	3.54e-07	-9.177061	-9.083648*	-9.147177*
1	144.4989	8.717330	3.35e-07	-9.233258	-8.953019	-9.143607
2	148.7897	7.151373	3.31e-07*	-9.252647*	-8.785581	-9.103228
3	151.7579	4.551246	3.58e-07	-9.183860	-8.529968	-8.974675

Tablo 28’de belirlenen bilgi kriterlerinden yararlanılarak uygun gecikme sayısı “2” olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda uygun gecikme uzunluğu (2) ile bütün ters köklerin birim çemberin içinde yer aldığını gösteren istikrar koşulu modeli şekil 2’de, VAR modeli varsayımlarının testleri ise tablo 29’de gösterilmektedir.

Şekil 11: Ters Kök Birim Çemberi**Tablo 29:** VAR Modeli Varsayımlarının Testi

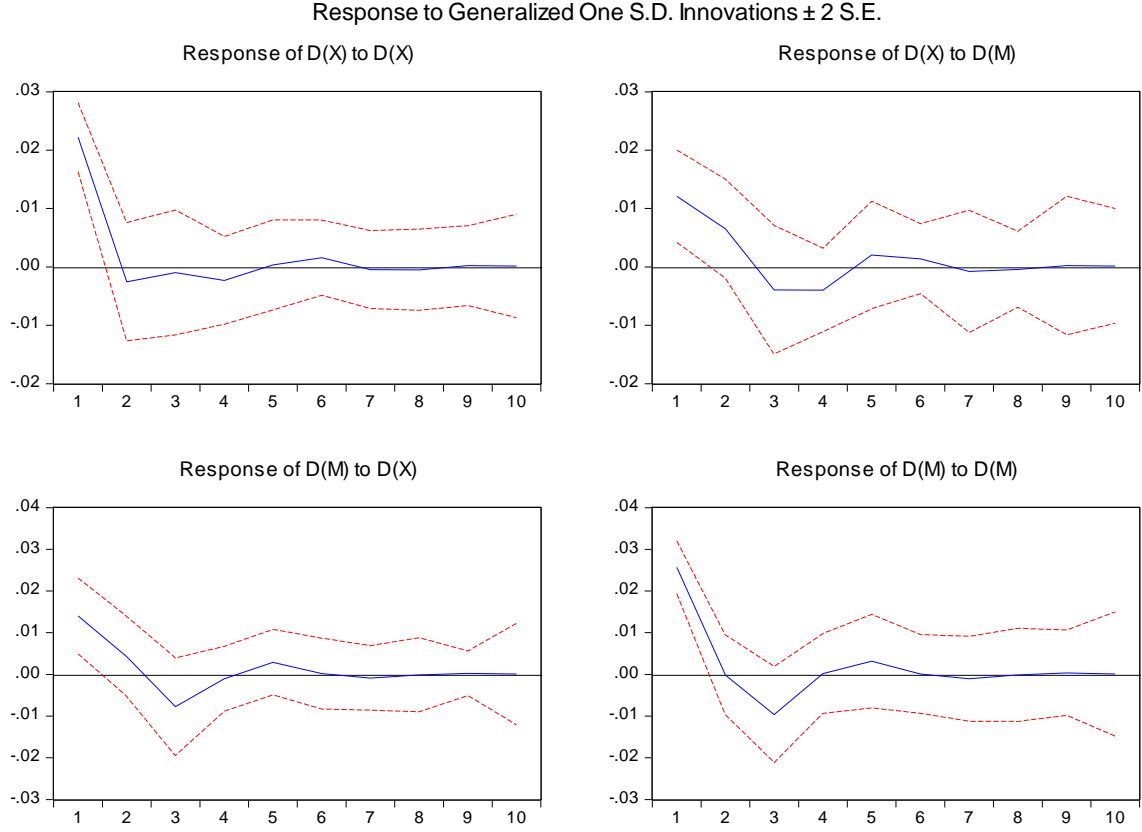
Modülüs	LM Otokorelasyon Test			Değişen Varyans Test		
	Gecikme	LM İstatistiği	Olasılık	Ki-Kare	df	Olasılık
0.595911	1	4.605932	0.3302	32.98035	24	0.1045
0.595911	2	2.546597	0.6363			

Tablo 29’da yer alan test sonuçları, VAR modeli için otokorelasyon ve değişen varyans sorunlarının olmadığını ortaya koymaktadır. İki gecikmeli VAR modelinin etki

teпки fonksiyonları Şekil 10’da yer almaktadır. Şekil 10’a göre bütün fonksiyonlar anlamlıdır.

Şekil 12: Etki-Tepki Fonksiyonları

VAR analizinin etki tepki fonksiyonlarına göre, ihracat ve ithalat değişkenleri kendilerinden etkilenmektedir. İhracattaki bir Őoka ithalat 3. döneme kadar artarak cevap vermektedir. İthalattaki bir Őoka da ihracat artarak tepki vermektedir. İki Őokun etkisi kısa dönemlidir, kısa dönemde etki ortadan kalkmaktadır.

VAR analizi sonucunda, varyans ayrıştırması Tablo 30’de yer almaktadır. Varyans ayrıştırması modeline göre,

Tablo 30: Varyans Ayrıştırması Sonuçları

X Değişkeninin Varyans Ayrıştırması		
Dönem	D(X)	D(M)
1	100.0000	0.000000
2	84.94992	15.05008
3	82.65170	17.34830
4	81.42273	18.57727
5	80.79616	19.20384
6	80.81871	19.18129
7	80.77732	19.22268
8	80.78066	19.21934
9	80.77975	19.22025
10	80.77905	19.22095
M Değişkeninin Varyans Ayrıştırması		
Dönem	D(X)	D(M)
1	29.64283	70.35717
2	31.12038	68.87962
3	34.69847	65.30153
4	34.75061	65.24939
5	35.28989	64.71011
6	35.29250	64.70750
7	35.33459	64.66541
8	35.33531	64.66469
9	35.33804	64.66196
10	35.33843	64.66157

Birinci dönemde ihracat değişkeni tamamen kendisinden etkilenmektedir. İkinci dönemde ise ihracat üzerinde ithalatın etkisi %15 düzeyindedir. İhracatın ilerleyen dönemlerde kendisinden etkilenmesi azalırken, ithalatın ihracat üzerindeki etkisi son dönemde %20 oranına yaklaşmaktadır. İthalat değişkeni ise birinci dönemde %29 oranında ihracatla açıklanırken, kendisinden %70 oranında etkilenmektedir. İlerleyen dönemlerde ise ithalatın %35'lik kısmı ihracatla açıklanmaktadır. Yani, ithalat ihracattan zaman içinde daha çok etkilenmektedir. Ülkemizdeki ithalatın ihracattan etkilenmesi, ihracatın ithalata dayalı ara ve sermaye malları bağımlılığından kaynaklanmaktadır.

Ampirik analizin son aşamasında seriler arasında nedensellik ilişkisinin araştırılmasında Granger Nedensellik Testi'nden yararlanılmaktadır. Granger Nedensellik testi, serilerin durağan oldukları birinci farkları dikkate alınarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 31: Granger Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	Ki-Kare	Prob
D(X)'den D(M)'e Nedensellik Var	6.211625	0.0448**
D(M)'den D(X)'e Nedensellik Yok	1.473189	0.4787

**% 5 anlam düzeyinde nedensellik olduğunu göstermektedir.

Elde edilen nedensellik testi sonucuna göre, Türkiye’de 1980-2013 döneminde gerçekleşen ithalat ihracattan etkilenmektedir. Diğer deyişle ihracattan ithalata doğru bir nedensellik söz konusudur. Bu bulgu, Türkiye’nin ihracat yapabilme kapasitesinin aramalı ve sermaye mallarının ithalatına bağılı olduğunu göstermektedir. Nitekim VAR analizi varyans ayrıştırması sonuçları da bu bulgu ile paralellik göstermektedir.

3.4.3. Genel Bulgular ve Çözüm Önerileri

Çalışmanın ampirik analizinde, Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği iki farklı model yardımıyla test edilmiştir. Birinci modelde cari açık/GSYİH oranına ilişkin birim kök testi sonuçları yardımıyla cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı araştırılmıştır. Değişkenin seviyesinde durağan olması Türkiye’de cari açığın sürdürülebilir olduğu, seviyesinde durağan olmaması ise sürdürülemez olduğu hipotezi olarak kabul edilmiştir. Bulgularımıza göre, Türkiye’de cari açığın sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ancak, bu sonuç Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği hususunda somut ve güçlü bir gösterge olarak kabul edilemeyebilir. Çünkü, ülke ekonomisi adına bu kadar önemli bir değişken olan cari açığa ilişkin sadece birim kök testi ile bir yargıya ulaşmak yeterli görülmemektedir. Bu değişkenin incelenmesindeki esas gaye, ikinci modelin bulguları ile paralel bulgulara ulaşıp ulaşılamayacağını tespit edilmek istenmesidir.

İkinci modelde cari açığı tanımlayan iki önemli değişken olan ihracat+cari transferler/GSYİH (X) ve ithalat+dış borç faiz ödemeleri/GSYİH (M) değişkenleri kullanılarak Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliği test edilmiştir. Modeldeki değişkenlerin birinci farkında durağan olmaları, değişkenler arasında eş-bütünleşme ilişkisinin varlığını araştırmayı gerektirmektedir. Eş-bütünleşme testi sonuçları ise Türkiye’de cari açığın sürdürülemez olduğunu ortaya koymaktadır. İki değişken arasında eş-bütünleşme ilişkisinin olmaması, birinci model bulgularımızı da destekleyici niteliktedir. Aynı zamanda literatürdeki Barışık ve Çetintaş (2006) ile Yücel ve Yanar (2005) çalışmaları da ikinci modelde kullanılan değişkenleri farklı yıllar için kullanarak,

Türkiye’de cari açığın sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Ancak bu çalışmada, eş-bütünleşme ilişkisinin çıkmaması sonucunda, değişkenlerin durağan oldukları seviyeler kullanılarak VAR analizi ve Granger nedensellik testi de gerçekleştirilmiştir. VAR analizi sonucunda elde edilen etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırması sonuçları önemli bulgular sunmaktadır.

Analiz sonuçlarına göre ihracattaki şoklar ithalatı etkilemektedir. İhracatın %20 civarında ithalat tarafından açıklanıyor olması, ülkemizde ihracat kapasitesinin ithalat tarafından etkilendiğini göstermektedir. İlk dönemde, ihracat ithalattan etkilenmemekte ancak sonraki dönemlerde ithalatın etkisi giderek artmaktadır. İthalat ise ilk dönemde %29 oranında ihracattan etkilenmektedir. Bu etki ilerleyen dönemlerde artarak devam etmektedir. İthalat son dönemde kendisinden %64 oranında etkilenirken, ihracattan %35 oranında etkilenmektedir. Diğer bir deyişle ithalatın %35’lik kısmı ihracatla açıklanmaktadır. Bu durum ithalatın artmasında ihracatın etkili olduğunu ve ihracat mallarımızın ithal mallara dayalı olduğunu göstermektedir.

İhracatın %20’lik kısmının ithalat tarafından etkilenmesi, ithalatın da %35 oranında ihracattan etkilenmesi bulgusu, iki değişken arasındaki nedenselliğin varlığını araştırmayı gerektirmektedir. Acaba gerçekten ithalat ile ihracat arasında bir ilişki var mıdır? İlişki varsa, bu ilişki ihracattan ithalata mı yoksa ithalattan ihracata doğru mudur sorusuna nedensellik testi ile cevap aranmaktadır. Granger nedensellik testi sonucuna göre, ihracattan ithalata doğru %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisine rastlanmıştır. Bu bulgu, ithalat artışının nedenini ihracattaki artışa bağlamaktadır. Diğer deyişle ihracatımız arttıkça, ithalatımızda artmaktadır; yani ithalatın nedeni ihracat artışıdır.

Yukarıda özetlenen bulgular ışığında, Türkiye’de cari açığın sürdürülebilirliğinin sağlanması için bazı önemli tespitlerin sunulması ve önlemlerin alınması gerekmektedir. Bu noktalar aşağıdaki gibi sıralanabilir:

- * Bulgulara göre, ihrac ettiğimiz malların bir kısmı ithalata dayalı mallardır denilebilir. İthalatın artış nedeninin ihracat olması, sattığımız ihracat malların çoğunun ara malı ve sermaye malı olduğu gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda ihracat artışımızın ithalata yansımaması mümkün değildir (Çak, 2013:51). İhracat artışının ithalata yansımaması için, ihracat edilen malların seçimi önem arz etmektedir. Öyle mallar ihracat edilmedi ki; bu mallar,

yurtiçinde üretilen ve katma değeri yüksek olan mallar olmalıdır. Ancak bu şekilde ithalatı düşürüp, ihracat artışının ithalatı artırması engellenebilir. Çalışma bulguları, ihracat yapabilme kapasitesinin ithalata bağlı olduğunu ortaya koymaktadır. Ara malı ve sermaye malı ithalatı toplam ithalatın %90'nı oluşturmaktadır (Çiftçi, 2014: 131). Bu zorunlu tutsaklık, ithal ederek ihracatın artması ile sonuçlanmaktadır. Türkiye'de döviz kazandırıcı işlem olarak ihracat görülmektedir, ancak ihracattan elde edilen döviz gelirleri de ara malı ve sermaye malı olarak ithalata aktarılmaktadır. Ayrıca ihracat için ara malı olarak talep edilen mallar, yurt içi piyasalarda düşük katma değer yaratacak şekilde işlenip yurtiçi ve yurtdışı piyasalara sunulmaktadır. Bu durum, ihracat ve ihracatın yapısının güçlü temellere oturtulmamış olduğunu göstermektedir. Özetle, Türkiye'de girdi olarak ithal edilen malların çoğunluklu olması ihracat artışıyla beraber ithalat artışını da getirmektedir. Diğer deyişle, ithalat için finansman ihracatla karşılanmaktadır. Cari açık yaratan asıl sorun ithalatın finansmanıdır. Bu bağımlılık durumu, çalışmanın gerek VAR gerekse nedensellik testi bulgularında ortaya konulmaktadır.

- * Türkiye'de hem ihracatta hem de ithalatta ara mallarının payı önemli düzeylerde. Ancak bu ara mallarının ithalattaki ağırlığının ihracata göre daha fazla olduğu bilinen bir gerçektir. Yukarıda bahsedildiği gibi, ihracata konu olan mallarda yoğun ithal girdilerin kullanılması bu durumu ortaya çıkarmaktadır. Dış ticaret açığına sebep olan temel ürünler arasında mineral yakıtlar, mineral yağlar, makineler ve mekanik cihazlar, demir ve çelik, elektrikli makine ve cihazlar, plastikler ve mamulleri yer almaktadır. Mineral yakıtlar ve yağlar açısından (benzin, motorin, doğalgaz vs.) ithalat artışının devam etmesi beklenen bir durumdur. Ancak yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması alınacak bir önlem olabilir. Enerji bağımlılığı dışında, ülkede üretilebilen ve üretilebilmesi mümkün yassı demir-çelik, kömür, ilaç, kağıt, pamuk gibi bazı ürünlerin yurtiçinden sağlanması için tedbirler geliştirilebilir. Öte yandan ithalat içinde yer alan tüketici tercihleriyle alakalı bazı elektronik ürünlerin de yurtiçinde yüksek kalitede üretilmesi cari açığın azaltılmasında alınacak bir diğer önlem olabilir (Çak, 2013: 70-75).

- * İlgili yıllar arasında cari işlemler dengesi incelendiğinde portföy yatırımları dikkat çekmektedir. Portföy yatırımlar; yatırımcıların faiz veya kar payı sağlamak amacıyla bono, tahvil, hisse senedi gibi kıymetli evrakları toplamalarıdır. Bu yatırımlar, devletin piyasaya müdahale etmek amacı ile bono, tahvil, hisse senedi gibi değerli kağıtları satması veya satın alması şeklinde gerçekleşebileceği gibi, risk taşımadığı için sadece faiz getirisi düşüncesi ile de yatırımcılar tarafından tercih edilebilmektedir. Devlet müdahalesi sonucu gerçekleşen bu yatırımlar, piyasadaki para arzı ile birlikte faiz oranları, enflasyon gibi bir takım makro ekonomik değişkenleri etkilemektedir. Bu durum para ve maliye politikalarının birer sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak faiz getirisine dayanan bu tür yatırımlar kırılganlığa sahip ülkeler için ciddi birer tehlike arz etmektedir. Nitekim Türkiye bu tehlikenin varlığını, 2001 krizinde yaşayarak öğrenmiştir. Bu dönemde faiz getirisi ile Türkiye'ye giren yatırımcılar istikrarsız ortam karşısında ülkeden kaçmış ve Türkiye için olumsuz sonuçların doğmasına zemin hazırlamışlardır. Bu sebeple cari açığın finansmanında gerçekleşecek olan yatırımların portföy yatırımlardan ziyade doğrudan yatırım şeklinde gerçekleşmesi önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımların gelmesi için uygun ortamın hazırlanması ise devlete düşen temel görevdir.
- * Cari işlemler dengesinde para politikası aracı olan döviz kurları da önemli bir yere sahiptir. Aşırı değerlenen TL, Türkiye'nin dış rekabet gücünü düşürmekte; ithalatı cazip ihracatı ise zor kılmaktadır. Esnek döviz kur politikası yardımıyla reel döviz kuru gözetilmeli ve uygun para politikası tercih edilerek cari açık azaltılmaya çalışılmalıdır.
- * Cari işlemler dengesini etkileyen faktör olarak dış ticaret dengesi yanında, hizmetler dengesi ve gelir dengesi de mevcuttur. Hizmetler dengesine yüksek ve pozitif bir ivme kazandırmak ise özellikle yabancı turistler sonucu ülkeye giren dövize bağlıdır. Bu amaçla Türkiye'nin küresel hizmet pazarında güçlü olması gerekmektedir. Türkiye iyi bir coğrafi konuma ve kültürel varlıklara sahip potansiyeli yüksek bir ülkedir. Bu noktada olması gereken ise bu değerlerin pazarlanması noktasında daha ciddi girişimlerin gerçekleştirilmesidir. Gelir dengesinde ise önemli olan borçlanmalardır. Kamu harcamalarını finanse etmek amacıyla gerçekleşen borçlanmalar ve bu

borçlanmalara bağlı faiz ödemeleri cari açığı olumsuz etkilemektedir. Dolayısıyla borçlanmaların bilinçli ve planlı olması, cari sürdürülebilirlik adına atılan önemli bir adım olacaktır.

- * AB’de ciddi cari açık sorunu yaşayan ülkelerden olan Yunanistan ve İspanya incelendiğinde, bu ülkelerin tek başlarına ciddi bir politika üretmedikleri görülmüştür. Bu ülkelere AB bütçesinden yapılan destekler, ülke ekonomileri için önemli bir kaynak transferidir. AB içerisindeki bu korumacı tutum göz önüne alındığında, Türkiye’nin AB’ye üye olması durumu da ülke ekonomisi için ciddi bir adım olabilecektir.

SONUÇ

Günümüzde, dünyanın bir ucunda yaşanan ekonomik veya sosyal gelişmeler küreselleşmenin etkisiyle birçok dünya ülkesini etkiler hale gelmiştir. Ekonomik anlamda kriz, buhran, çöküntü vb. olarak adlandırılan bu olgu içerisinde cari açığın rolü küçümsenmeyecek derecede önemlidir. Makroekonomik göstergeler ele alındığında da, cari açık özellikle kriz dönemlerinde krizleri tetikleyici bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle, cari işlemler dengesi ülkelerin ekonomik performanslarının değerlendirilmesinde önemli göstergelerden biridir. Sadece ulusal değil aynı zamanda uluslararası gelişmeler açısından da ciddi bir rolü olan cari işlemler dengesi, hem politikacılar hem de iktisatçılar açısından önemle üzerinde durulan bir konudur. Çünkü cari işlemler hesabındaki dalgalanmalar, o ülkenin aynı zamanda ekonomik haritasının izlenmesinde de yol göstericidir.

Ülkeye giren döviz ile çıkan döviz arasındaki ilişkiyi gösteren cari işlemler dengesi birçok kalemden oluşmaktadır. Bunlardan öne çıkanları; mal dengesi olarak tabir edilen dış ticaret dengesi, uluslararası hizmetler ve gelirler ile doğrudan ve portföy yatırımlardır. Dış ticaret dengesi ülkelerin ihracat ve ithalat kapasitelerini göstermektedir. İthalatın ihracatı geçmesi durumunda dış ticaret dengesi açık vermektedir. Bu durum cari açıkları tetikleyici bir unsurdur. Uluslararası hizmetler ve gelirler denildiğinde ise akla ilk gelen turizm sektörü ve inşaat sektörüdür. Günümüz itibariyle turizm sektörüne bağlı olarak ülkeye giren dövizler ciddi boyutlara ulaşmıştır. Cari işlemler dengesinde bir diğer önemli kalem de yatırımlardır. Ancak yatırımların türü bu noktada önem arz etmektedir. Çünkü doğrudan yatırımlar yerine faiz getirisi ile ülkeye giren sıcak paralar ülkeyi kolay bir şekilde terk edebileceklerinden dolayı ciddi döviz kayıplarına sebep olacaktır. Bu durumda da cari işlemler dengesi önemli ölçüde yaralar alacaktır. Cari işlemler dengesinin belirleyici arasında bu bahsedilen dış ticaret hadleri, ihracat gelirlerinin azalması, sermaye hareketlerinin yapısının yanında uygulanan mali politikalar sonucu oluşan bütçe açıkları, döviz kurları, ulusal tasarruflardaki azalmalar, yurtiçi yatırımlardaki büyük artışlar, dış borç stokunun artması önemli birer etkidir.

Son zamanlarda yukarıda sayılan nedenlerden dolayı, birçok ülkenin cari açık sorunu ile baş etmeye çalıştığı bilinen bir gerçektir. Ancak bazı iktisatçılar cari açığın varlığından çok cari açığın sürdürülebilir olması üzerine odaklanarak, sürdürülebilirliğinin daha önemli olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu gerekçe ile cari açığın belli bir düzeye kadar kabul edilebilir olduğunu ve ülkeler için risk oluşturmadığını ifade etmektedirler. Bu düzeyin ne olacağı konusunda ise bir fikir birliği sağlanamamaktadır. Bazı iktisatçılar cari açık/GSYİH oranının eşğin belirlenmesinde bir kriter olduğunu, bazıları ise açıkların ekonominin yapısında değişiklik yaratıp yaratmamasına bağlı olarak cari açığın riskliliğinin belirlenmesi gerektiğini ifade etmektedirler. Ancak genel anlamda literatürde, cari açığın GSYİH içindeki oranının cari açığın riskliliği hakkında bilgi verdiği kabul edilmektedir. Bu oran baz alındığında, AB ülkelerinde 2002-2013 yılları için genel ortalama % -0,791 olarak karşımıza çıkmaktadır. AB ülkeleri arasında en yüksek cari açık/GSYİH oranına sahip olan beş ülke arasında Yunanistan, İspanya, Güney Kıbrıs, Bulgaristan ve Portekiz yer almaktadır. ABD'nin de dahil olduğu gelişmiş ülkeler için aynı oran ortalaması % -0,493 olarak kendini göstermektedir. Türkiye'nin de aralarında bulunduğu gelişmekte olan ülkelerde söz konusu oranın genel ortalaması % 2,4'tür. Bu bilgiler ışığında gelişmekte olan ülkelerin 2003-2013 yılları arasında genel olarak cari fazla verdiği görülmektedir. Türkiye'de ise 1993 yılındaki cari açık artışı göz ardı edilirse, sorunun kronikleşmeye başladığı dönem 2000 yılı sonrasına rastlamaktadır. Bu yıldan sonra cari açık/GSYİH oranının giderek arttığı ancak diğer göstergelerde iyileşmeler sağlandığı pek çok iktisatçı tarafından kabul edilmektedir.

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye'de cari işlemler dengesi değişik şekillere bürünmüştür. Özellikle 1980 yılı ülkemiz için cari açık adına dönüm noktası özelliği taşımaktadır. Öyle ki, 1980 yılı itibariyle ithal ikameci sanayileşme görüşünden vazgeçilerek ihraç ikameci sanayileşmeye geçiş gerçekleşmiştir. Çalışmanın ilgili kısımlarında da değinildiği üzere, 1980 sonrası ilk üç yılda, cari açık azalışa geçerek 952 milyon \$ seyirlerine inmiştir. 1983-1987 döneminde ise cari açık 1.3 milyar \$ olarak izlenmiştir. Ancak 1988 ve 1989 yıllarına gelindiğinde piyasalarda oluşan dalgalanmalar, faiz oranlarındaki yükselme, kamu açıklarındaki artışlar ve döviz rezervlerinde meydana gelen azalmalar sebebi ile bu yıllar kriz yılları olarak kabul edilmiş ve cari işlemler dengesi bu iki yılda fazla vermiştir.

Türkiye'nin 1980 sonrası ekonomik tarihi incelendiğinde; 1994, 1998 ve 2001 krizleri piyasalar üzerinde önemli bir rol oynamıştır. Bu yıllarda cari işlemler hesabı

ciddi fazlalar vermiş ve yaşanan ekonomik bunalımlar sonucu ülkeden büyük ölçüde sermaye çıkışları gerçekleşmiştir. 2001 krizinden sonra Türkiye ekonomisinin güvenilirliği sorgulanır olmuştur. 2008 yılına kadar da cari işlemler hesabı sürekli artış göstermiştir. Cari açığın bu denli artış göstermesinde ülkeye giren ve sıcak para diye tanımlanan, kısa vadeli yatırımlar önemli bir paya sahiptir. Yüksek faiz ve düşük döviz kuru beraberinde getirdiği yüksek kazançlar sayesinde kısa vadeli sermaye hareketlerini cazip hale getirmiş ve artırmıştır. Ülke içerisinde sıcak para hareketlerinin fazlaşması TL'yi aşırı değerli hale getirdiği için aynı zamanda da cari açığı tetiklemiştir. Meksika, Arjantin, Brezilya ve birçok dünya ülkesi de belirtilen sebeplerden ötürü döviz kaybı yaşamış ve cari açık problemiyle yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Ülke ekonomisinin değerlendirilmesinde cari işlemler açığının diğer değişkenler ya da göstergelerle sıkı ilişki içinde olması, sadece Türkiye'de değil diğer ülkelerde de iktisatçıları bu açığın nedenlerini araştırmaya, çeşitli yöntemlerle cari açığı açıklamaya ve farklı analizlerle açığın sürdürülebilir olup olmadığının tespitine yöneltmiştir. Bu kapsamda, farklı ülkeler için farklı yöntemlerle cari açığa yönelik yapılan çalışmalarda farklı bulgular ortaya konulmaktadır. Ancak çalışmaların bazıları cari açığın sürdürülebilirliğinde belirlenen riskli oranların geçerliliğini ortaya koyarken, bazıları da riskli oranların aşılmasına rağmen bazı ülkeler için cari açığın sürdürülebilir olduğunu ampirik bulgularla sunmaktadırlar.

Bu çalışmanın yapılmasında, son yıllarda Türkiye'de kronik hal alan cari açığın sürdürülebilir olup olmadığı sorusuna cevap aranması etkili olmuştur. Çalışmada Türkiye'deki cari işlemler açığının sürdürülebilirliği 1980-2013 zaman aralığı için ihracat, cari transferler, ithalat ve dış borç faiz ödemeleri değişkenleriyle iki model kapsamında VAR, Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik yöntemleriyle analiz edilmektedir. Birinci model sadece cari açık/GSYİH oranına dayanmaktadır. Bu değişkenin bir model olarak dikkate alınmasının nedeni, birim kök testlerinin sonuçlarına göre cari açığa devletin müdahale edip etmemesi gerektiğinin tespit edilmek istenmesidir. Birinci model birim kök testine göre, Türkiye'de cari açığın sürdürülemez olduğu ve devlet müdahalesinin gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. İkinci model ise, literatürdeki yapılan ampirik analizlerde kullanılan değişkenler baz alınarak oluşturulmuştur. Söz konusu değişkenlerle cari açığın açıklanmasında sadece ithalat ve ihracat değil, dış borç faiz ödemeleri ve cari transferler de dikkate alınmıştır. Model 2 için yapılan ampirik testler sonucunda ithalat ve ihracat serileri arasında eş-bütünleşme ilişkisinin var olmadığı tespit edilerek, incelenen dönem için Türkiye'de cari açığın

sürdürülemez olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Aynı model için ayrıca VAR analizi yapılarak, değişkenler arasındaki ilişkiler de tespit edilmiştir. VAR analizi sonuçları, ithalatın ihracattan zaman içinde daha çok etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, Türkiye’de gerçekleştirilen ihracatın ithalata dayalı ara ve sermaye mallarına bağımlılık şeklinde kendini göstermesinin bir yansımasıdır. Model 2’de yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin yönünü belirleyen Granger Nedensellik testi bulguları, ihracattan ithalata doğru %5 anlamlılık düzeyinde bir nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu bulgu, ithalat artışının nedenini ihracattaki artışa bağlamaktadır. Diğer bir deyişle ihracat arttıkça, ithalat artmaktadır; yani ithalatın nedeni ihracat artışıdır. Çünkü Türkiye’de ihracat yapabilme kapasitesi ara malı ve sermaye mallarının ithalatına bağlıdır. Görüldüğü gibi, Granger nedensellik bulguları VAR analizi sonuçları ile, çalışmanın genel bulguları da Barışık ve Çetintaş (2006) ile Yücel ve Yanar (2005) çalışmalarının sonuçları ile tutarlılık göstermektedir.

Sonuç itibariyle, Türkiye’de ihraç edilen malların ara ve sermaye malları olarak ithal edilen mallara dayanması cari açığı artırıcı bir etmendir. İthal edilen ara ve sermaye mallarının ülke içinde üretilmesini teşvik edici politikaların uygulanması, cari açığın azaltılmasında etkili olabilecektir. Enerji gibi zorunlu bağımlılık yaratan ara malları dışında, özellikle tüketim tercihleriyle ilgili malların ithalinin en azından sınırlandırılması, açığın giderilmesine yardımcı olacak uygulanabilir bir politikadır. Bu ürünlerin yurtiçinde yüksek kalitede üretilerek sunulması, bu tüketim malları talebinin yurtdışına kaymasını engelleyebilir. Türkiye’de gerçekte cari açık yaratan temel sorun, ithalatın finansmanının ihracatla karşılanmasıdır. Bunun giderilmesinde ise yurtiçinde katma değeri yüksek ürünlerin üretilmesine imkan tanınması gerekmektedir. Ayrıca, kısa vadeli sıcak para yerine doğrudan yabancı yatırımların ülkeye girişinin artırılması konusunda da uygun ortamın yaratılması, cari açıkla mücadelede diğer gerekli önlemdir. Cari açığın sürdürülebilirliği için sayılanlara ek olarak, ülkenin sahip olduğu coğrafi özelliklerinin en iyi şekilde tanıtılarak turizm gelirlerinin artırılması, borçlanmada ciddi ve titiz şekilde hareket edilmesi, cari işlemler açığına neden olmayacak uygun döviz kuru gözetilerek para politikası uygulaması da önemli faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Açıkgöz, Şenay ve Akçağlayan, Anıl (2014). “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği”, *Ege akademik Bakış*, Cilt: 14, Sayı: 1, 83-97.
- Ağaslan, Erkan (2008). *Türkiye’de Cari Açıkların Boyutları ve Sürdürülebilirliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ahuja, Ashvin vd. (2012). *An End To China’s Imbalances?* IMF Working Paper, Asia and Pacific Department, WP/12/100.
- Akçay, Belgin (2007). “Avrupa Birliği’nde Ekonomik Kriterler”, *AÜHFD*, Cilt: 56, Sayı: 3, 11-52.
- Akçay, Belgin (2008). “Avrupa Birliği’nin Ekonomik Kriterleri ve Türkiye”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 155, 11-38.
- Akdoğu, S. Kahraman (2012). “Türkiye’de Mali Serbestleşme Süreci ve Krizlerin Kısa Bir Özeti”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İİBF Dergisi*, C: XIV, S: II, 189-207.
- Alkan, Ufuk (2007). *Ödemeler Bilançosu Dengesi ve Türkiye’de Bankacılık Sektörünün Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Anderson, J. (2008), *China’s Industrial Investment Boom and the Renminbi*, in *Goldstein, M. and N. R. Lardy (eds.), Debating China’s Exchange Rate Policy*, Washington, DC: Peterson Institute for International Economics.
- Aras, Osman Nuri (2010). “Türkiye’ye Makro Ekonomik Etkileri Bakımından 2008 Küresel Krizi”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt: 47 Sayı: 550.
- Ardıç, Hülya (2004). *1994 ve 2001 Yılı Ekonomik Krizlerinin, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Bilançosunda Yarattığı Hareketlerin İncelenmesi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Muhasebe Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Babaoğlu, Barış (2005). *Türkiye’de Cari İşlemler Dengesi Sürdürülebilirliği*, TCMB Genel Müdürlüğü, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara.
- Baharumshah, Ahmad vd. (2003). “On the sustainability of current account deficits: evidence from four ASEAN countries”, *Journal of Asian Economics*, 14, 465–487.
- Barak, Doğan (2013). *1980’den Sonra Türkiye’de Cari Açık Problemi ve Sürdürülebilirliği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Barışık, Salih ve Çetintaş, Hakan (2006). “Türkiye’de Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: (1987-2003 Yapısal Kırılma Modeli)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt:11, Sayı: 1, 1-16.
- Bektaş, Volkan (2007). *Cari İşlemler Dengesi ve Cari Açıkların Sürdürülebilirliği: Türkiye Uygulaması*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

- Bergsten, C. Fred (2007). *The Current Account Deficit and the US Economy*, Peterson Institute for International Economics.
- Berke, Burcu (2009). “Türkiye’de Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Parçalı Eşbütünleşme Analizi”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, Sayı: 19, 117-145.
- Buyrukoğlu, Selçuk ve Bozdoğan, Doğan (2014). “Türkiye’de Bütçe Açıklarının Belirleyicileri, Makro Ekonomik Etkinliği ve Sürdürülebilirliği”, *Prof. Dr. Şükrü KIZILOL’u Armağan*, Cem Ofset, Ankara, 488-501.
- Calderon, Cesar, Alberto Chong and Luisa Zanforlin (2001). *Are African Current Account Deficits Different? Stylized Facts, Transitory Shocks And Decomposition Analysis*, IMF Working Paper, No: WP/01/4.
- Camarero, Mariam (vd). (2009). *An assessment of the sustainability of current account imbalances in OECD countries*. XI Jornadas Economía Internacional, Universidad de Barcelona, Barcelona.
- Corden, W. Max (2009). “China’s Exchange Rate Policy, Its Current Account Surplus and The Global Imbalances”, *The Economic Journal*, 119, 430-441.
- Coughlin vd. (2006). “How Dangerous Is the U.S. Current Account Deficit?”, *The Regional Economist*, April, 5-9.
- Çak, Murat (2013). *Türkiye’de Cari Açık*, Beşir Kitabevi, İstanbul.
- Çekim, Erender (2009). *Türkiye’de Cari Açık Sorunu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Çelebi, Hayrettin Uğur (2012). *Küresel Dengesizlikler ve Politika Önerileri*, Mesleki Yeterlilik Tezi, T.C. Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Ankara.
- Çiftçi, Necati (2014). “Türkiye’de Cari Açık, Reel Döviz Kuru ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Eş Bütünleşme Analizi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 1, 129-142.
- Demirci, Server (2012). “Türkiye’de Cari İşlemler Açığının Sürekliliği”, *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 7, 73-85.
- Destainings vd. (2013). “Is Kenya’s Current Account Sustainable? A Stationarity and Cointegration Approach”, *European Scientific Journal*, Vol: 9, No:25, 171-190.
- Edwards, Sebastian (1997). *The Mexican Peso Crisis: How Much Did We Know? When Did We Know It?*, Nber Working Paper Series, Working Paper: 6334, Cambridge.
- Ekşi, Fatih (2010). *Türkiye’de Cari Açık ve Finansmanı (1980-2009)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Erdoğan, Bülent (2006). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Finansal Kriz Modelleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Ergün, Suzan (2014). “Arjantin’in Ekonomik İstikrarsızlık Tarihi: İnişler ve Çıkışlar”, *Akademik Bakış*, Sayı: 20, 1-11.
- Erkılıç, Serdar (2006). *Türkiye’de Cari Açığın Belirleyicileri*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, İstatistik Genel Müdürlüğü Ankara.

- Eşiyok, B.Ali (2012). “Türkiye Ekonomisinde Cari Açık Sorunu ve Nedenleri”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, Sayı: 569, 63-86.
- Evirgen, Duygu (2004). “Arjantin Krizinin Nedenleri-Sonuçları ve Türkiye Karşılaştırması”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 7, Sayı: 77.
- Frankel Jeffrey (2006). “Could Twin Deficits Jeopardize US hegemony Kneedy Scholl of Goverment”, *Journal Policy Modeling*, Vol: 28, 653-663.
- Göçer, İsmet (2013). “Türkiye’de Cari Açığın Nedenleri, Finansman Kalitesi ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz”, *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 213-242.
- Göçer, İsmet ve Mercan Mehmet (2011). “Türkiye Ekonomisinde Cari Açığın Sürdürülebilirliği: Sınır Testi Yaklaşımı”, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, Cilt: 48 Sayı: 562.
- Göçer vd. (2012). “Seçilmiş OECD Ülkelerinde Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği: Yatay Kesit Bağımlılığı Altında Çoklu Yapısal Kırılmalı Panel Veri Analizi”, *Maliye Dergisi*, Sayı: 163, 449-467.
- Greenidge, Kevin vd. (2011). “Current account deficit sustainability: the case of Barbados”, *Applied Economics*, 43(8), 973-984.
- Hacıhasanoğlu, Burçin (2005). *Meksika 1994 ve Arjantin 2001-2002 Krizlerinin Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye İçin Önemi*, Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Piyasalar Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Hamada, Koichi (2007). *Will Japan Turn to a Deficit Country in the Near Future?*, At Peterson Institute.
- Heidari, Hassan vd. (2012). *Are current account deficits sustainable? New evidence from Iran using bounds test approach to level relationship*, Economics discussion Papers, 24, Kiel Institute for the World Economy.
- Hepaktan, C. Erdem (2008). *Türkiye’nin Dönüşüm Sürecinde Dış Ticaret Politikaları*, 2. Ulusal İktisat Kongresi, DEÜ İİBF İktisat Bölümü, 20-22 Şubat 2008, İzmir.
- Hepaktan, Erdem (2009). “Türkiye’nin Marshall-Lerner Koşuluna İlişkin Parçalı Eşbütünlüşme Analizi”, *Yönetim ve Ekonomi*, Cilt:16, Sayı:1, 39-55.
- Higgins, Matthew and Thomas Klitgaard (1998). “Viewing The Current Account Deficit As A Capital Inflow”, *Current Issues In Economics and Finance*, Volume: 4, Number: 13,1-6.
- Holman, Jill. A. (2001). “Is the large U.S. current account deficit sustainable? Federal Reserve Bank of Kansas City”, *Economic Review*, (First Quarter): 5–23.
- İnan, E. Alpan (2002). “Arjantin Krizinin Sebepleri ve Gelişimi”, *Bankacılar*, Yıl: 13 Sayı: 42, 57-74.
- “Japonya rekor cari açık verdi”, (8 Mart 2012). *BBC TÜRKÇE*.
- Kalyoncu, Hüseyin (2005). “Sustainability of Current Account for Turkey: Intertemporal Solvency Approach”, *Praque Economic Papers*, Vol:14, No:1, 82-88.
- Karacan, Rıdvan (2014). “Gelişmekte Olan Ülkeler ve Türkiye’de Ekonomik Krizler, Sermaye Hareketleri ve ABD Doları Arasındaki İlişki”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 7, Sayı: 33, 763-773.

- Karagöl, E. Tanas (2010). *Geçmişten Günümüze Türkiye’de Dış Borçlar*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- Karatay, Pelin (2008). “Cari Açıklar ve Sürdürülebilirliği”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 124.
- Karlık, Rıdvan, “Türkiye Ekonomisinde 1980 Öncesi ve Sonrası Yaşanan Krizlere Yönelik İstikrar Politikaları”, *Ekonomik Kriz Öncesi Erken Uyarı Sistemleri: Makale Derlemesi*, Ed. Halil Seyidoğlu, Rıfat Yıldız, İstanbul, Arıkan Basım Yayın, (2006), 55-91.
- Kaya, Ayşe (2013). *Mali Sürdürülebilirlik: Teori ve Türkiye Uygulaması*, Türkiye Bankalar Birliği, Yayın No: 292, İstanbul.
- Khadaroo, A.J. and Ramlall, I., 2012. *Sustainability of Current Account Deficit in Mauritius: Towards a Reversal?*, Department of Economics and Statistics, University of Mauritius.
- Lane, Philip R. and Pels, Barbara (2012). *Current Account Imbalances in Europe*, IIS Discussion Paper, No.397.
- Ma, Guonan and Yi, Wang (2010). *China’s high saving rate: myth and reality*, BIS Working Papers No: 312, Switzerland.
- Mann, L.Catherine (2002). “Perspectives On The U.S. Current Account Deficit and Sustainability”, *The Journal Of Economic Perspectives*, Vol.16, No: 3, 131-152.
- Mercan, Mehmet ve Göçer, İsmet (2011). *Cari Açığın Kaynakları ve Sürdürülebilirliği: Ekonometrik Bir Analiz*, Anadolu International Conference in Economics II, June 15-17, Eskişehir.
- Milesi-Ferretti, Gian Maria and Assaf Razin (1996). *Current-Account Sustainability*, Princeton Studies in International Finance, No. 81.
- Nakagawa, Ryohei (2012). “A Perspective on Japan’s Current Account and Industrial Shift in the Post-3.11 Era”, *The Ritsumeikan Journal of International Studies*, 24/3, 73-92.
- Nakunyada, Willie ve Chikoko, Laurine (2012). “The Intertemporal Approach to the Sustainability of Zimbabwe’s Current Account Deficit”, *Journal of Emerging Trends in Economics and Management Sciences*, 3(6), 997-1006.
- Obstfeld, Maurice and Rogoff, Kenneth (1996). *Foundations of International Macroeconomics*, Cambridge: The MIT Press.
- Ordu, Metin (2008). *Ödemeler Bilançosundaki Dengesizliklerin Ekonomik Gelişme Üzerine Olan Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Özdemir, Bilge Kağan (2007). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Finansal Krizler ve Erken Uyarı Sistemleri: Markov Geçiş Modellemesi*, (Basılmamış Doktora Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Özen Ahmet ve Özpençe Özay (2006). “Osmanlı İmparatorluğu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Borçlanma Politikaları ve Sonuçları”, *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 9, Sayı: 100.
- Özlale, Ümit ve Karakurt, Alper (2012). “Türkiye’de Tasarruf Açığının Nedenleri ve Kapatılması için Politika Önerileri”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 83, 1-35.

- Öztürk, Günay (2013). *2000 Yılı Sonrası Türkiye'nin Cari Açık Sorunu*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öztürk Salih ve Özyakışır Deniz (2005). "Türkiye Ekonomisinde 1980 Sonrası Yaşanan Yapısal Dönüşümlerin GSMH, Dış Ticaret ve Dış Borçlar Bağlamında Teorik Bir Değerlendirmesi", *Mevzuat Dergisi*, Yıl: 8, Sayı: 94.
- Paya, M. Merih (2001). *Makro İktisat* (2. Baskı), Filiz Kitabevi, İstanbul.
- Peker, Osman (2009). "Türkiye'deki Cari açık Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Analiz", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(1), 164-174.
- Peker, Osman ve Hotunluoğlu, Hakan (2009). "Türkiye'de Cari Açığın Nedenlerinin Ekonometrik Analizi", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 23, Sayı 3, 221-237.
- Polat, Güner (2008). *Cari İşlemler Açığının Sürdürülebilirliği ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Roubini, Nouriel and Paul Wachtel (1998). *Current Account Sustainability in Transition Economies*, National Bureau of Economic Research, Working Paper No. 6468.
- Saxton, Jim (2003). *Argentina's Economic Crisis: Causes and Cures*, Joint Economic Committee, United States Congress, Washington.
- Sezer, Emek Aslı (2007). *Türkiye Ekonomisinde Cari Açık ve Etkileri (1995-2005)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Siena, Daniele (2012). *The European Monetary Union and Imbalances: Is it an Anticipation Story?*, Job Market Paper.
- Söylemez, Arif Orçun (2013). "Productivity Differences and Current Account Imbalances in The Euro Area", *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, 87-98.
- Subaşı, Turan (2010). "Türkiye'nin Cari Açık Sorunu: Nedenler ve Çözümler", *İktisat ve Toplum Dergisi*, Sayı: 1, 26-34.
- Şahbaz, Ahmet (2011). "Cari İşlemler Açıklarının Sürdürülebilirliği: 2001-2011 Türkiye Örneği", *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 3, 417-432.
- Şahin, B. Erdil (2011). "Türkiye'nin Cari Açık Sorunu", *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, Cilt: 3, No: 2, 47-56.
- Ünsal, Hilmi (2006). *Kamu Açıkları ve Ödemeler Bilançosu Açıkları Arasındaki Etkileşim: 1980 Sonrası Türkiye Örneği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Yamak, Rahmi ve Korkmaz, Abdurrahman (2007). "Türk Cari İşlemler Açığı Sürdürülebilir mi? Ekonometrik Bir Yaklaşım", *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 60, 17-32.
- Yaşar, Leyla (2013). *Türkiye'de Cari Acık Sorunu ve Etkileri: 1980-2011 Donemi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.

- Yeldan, Erinç (2005). “Türkiye Ekonomisi’nde Dış Açık Sorunu ve Yapısal Nedenleri”, *Çalışma ve Toplum*, Sayı: 7, 47-60.
- Yücel, Fatih ve Yanar, Rüstem (2005). “Türkiye’de Cari İşlem Açıkları Sürdürülebilir Mi? Zaman Serileri Perspektifinden Bir Bakış”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 2, 483-492.
- Taban, Sami (2011). *Küresel Finans Krizi Öncesi ve Sonrası Dönemde Türkiye’de Ekonomik Büyümenin Dinamikleri*, Siyaset, Ekonomi ve Toplum Araştırmaları Vakfı.
- TCMB (2002). *Küreselleşmenin Türkiye Ekonomisine Etkileri*, Ankara.
- Tiryaki, S. Tolga (2002). *Cari İşlemler Hesabına Çeşitli Yaklaşımlar, Sürdürülebilirlik ve Türkiye Örneği*, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası, Araştırma Genel Müdürlüğü Çalışma Tebliği No: 8.
- Togan, Sübidey ve Berument, Hakan (2011). “Cari İşlemler Dengesi, Sermaye Hareketleri ve Krediler”, *Bankacılar Dergisi*, Sayı: 78, 3-21.
- Türkiye Bankalar Birliği, (2001). *1994 Yılı Krizi Sonrasında Meksika’da Uygulanan Para Politikası*, Bankacılık ve Araştırma Grubu, İstanbul.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2006). *Ekonomik Rapor*, TOBB Yayın No: 2007/45.
- Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (2009). *Ekonomik Rapor*, TOBB Yayın No: 2010/110.
- Uludağ, İlhan ve Arıcan, Erişah (2003). *Türkiye Ekonomisi (Teori-Politika-Uygulama)*, İstanbul: Der Yayınları.
- Yay, Turan vd. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler*, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2001-47.
- Yay, Gülsün Gürkay (2001). “1990’lı Yıllardaki Finansal Krizler ve Türkiye Krizi”, *Yeni Türkiye Ekonomik Dergisi*, Kriz Özel Sayısı II, 42, 1234-1248.
- Yeldan, Erinç (2004). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi Bölüşüm, Birikim ve Büyüme*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, Nihat ve Doğan, Kadir Caner (2013). “Avrupa Birliği Aday Ülkelerinin Avrupalılaştırma Aracı Olarak Sigma Programı ve Avrupa Yönetiş Alanı”, *Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 36, 175-186.
- Yükseler, Zafer (2011). *Türkiye’nin Karşılaştırmalı Cari İşlemler Dengesi Ve Rekabet Gücü Performansı (1997–2010 Dönemi)*, T.C. Merkez Bankası, Ankara.
- Wu vd. (1996). “Testing for the sustainability of the current account deficit in two industrial countries”, *Economics Letters*, 52, 193–198.
- Wu vd. (2001). “Are current account deficits sustainable? Evidence from panel cointegration”, *Economics Letters*, 72, 219–224.
- BÜMKO, www.bumko.gov.tr, (10.11.2014).
- DÜNYA BANKASI, <http://www.worldbank.org/>, (23.02.2015).
- HAZİNE MÜSTEŞARLIĞI, www.hazine.gov.tr, (26.11.2014).
- IMF, www.imf.org, (07.10.2014).

MALİYE BAKANLIĞI, www.maliye.gov.tr, (10.11.2014).

TCMB, www.tcmb.gov.tr, (27.11.2014).

TÜİK, www.tuik.gov.tr, (10.11.2014).

UNCTAD, <http://unctad.org/en/Pages/Home.aspx>, (23.02.2015)

<http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/statistics/themes>, (05.09.2014).

<http://www.tradingeconomics.com>, (05.09.2014).

EKLER

Ek-1**ÇALIŞMA İÇERİSİNDE KULLANILAN VERİLERE İLİŞKİN GENEL TABLO**

Yıllar	Cari İşlemler Dengesi	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	GSYİH
1980	-3.408.000	2.910.000	7.513.000	-4.603.000	68.789.000
1981	-1.936.000	4.703.000	8.567.000	-3.864.000	71.040.000
1982	-952.000	5.890.000	8.518.000	-2.628.000	64.546.000
1983	-1.923.000	5.905.000	8.895.000	-2.990.000	61.678.000
1984	-1.439.000	7.134.000	10.044.000	-2.910.000	59.989.000
1985	-1.013.000	7.959.000	10.935.000	-2.976.000	67.234.000
1986	-1.465.000	7.457.000	10.475.000	-3.018.000	75.728.000
1987	-806.000	10.190.000	13.396.000	-3.206.000	87.172.000
1988	1.596.000	11.662.000	13.475.000	-1.813.000	90.852.000
1989	938.000	11.625.000	15.815.000	-4.190.000	107.143.000
1990	-2.625.000	12.959.000	22.407.000	-9.448.000	150.676.000
1991	250.000	13.593.000	20.883.000	-7.290.000	151.041.000
1992	-974.000	14.715.000	22.791.000	-8.076.000	159.095.000
1993	-6.433.000	15.345.000	29.426.000	-14.081.000	180.422.000
1994	2.631.000	18.106.000	22.273.000	-4.167.000	130.690.000
1995	-2.339.000	21.636.000	34.788.000	-13.152.000	169.485.000
1996	-2.437.000	32.067.000	42.331.000	-10.264.000	181.475.000
1997	-2.638.000	32.110.000	47.158.000	-15.048.000	189.834.000
1998	2.000.000	30.741.000	44.779.000	-14.038.000	269.287.000
1999	-925.000	29.031.000	38.802.000	-9.771.000	249.751.000
2000	-9.920.000	30.825.000	52.882.000	-22.057.000	266.567.000
2001	3.760.000	34.729.000	38.092.000	-3.363.000	196.005.000
2002	-626.000	40.719.000	47.109.000	-6.390.000	232.534.000
2003	-7.554.000	52.394.000	65.883.000	-13.489.000	303.005.000
2004	-14.198.000	68.535.000	91.271.000	-22.736.000	392.166.000
2005	-21.449.000	78.365.000	111.445.000	-33.080.000	482.979.000
2006	-31.836.000	93.613.000	134.671.000	-41.058.000	530.900.000
2007	-37.781.000	115.361.000	162.213.000	-46.852.000	647.155.000
2008	-40.372.000	140.800.000	193.821.000	-53.021.000	730.337.000
2009	-12.124.000	109.647.000	134.497.000	-24.850.000	614.553.000
2010	-45.420.000	120.902.000	177.315.000	-56.413.000	731.168.000
2011	-75.082.000	134.906.000	240.841.000	-105.935.000	774.754.000
2012	48.497.000	152.461.000	236.545.000	-84.084.000	788.863.000
2013	65.075.000	151.802.000	251.661.000	-99.859.000	820.206.000

Kaynak: TÜİK, Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı ve BÜMKO

Ek-2

AMPİRİK ANALİZDE KULLANILAN VERİLER

Yıllar	Cari/GSYİH	İhracat/GSYİH	İthalat/GSYİH	İhracat+Cari Transferler/GSYİH	İthalat+Dış Borç Faiz Ödemeleri/GSYİH
1980	-.049.54	.042.30	.109.22	.069.55	.110.72
1981	-.027.25	.066.20	.120.59	.092.81	.124.23
1982	-.014.75	.091.25	.131.97	.120.89	.136.44
1983	-.031.18	.095.74	.144.22	.126.95	.151.83
1984	-.023.99	.118.92	.167.43	.152.06	.177.39
1985	-.015.07	.118.38	.162.64	.146.88	.173.72
1986	-.019.35	.098.47	.138.32	.122.77	.150.26
1987	-.009.25	.116.90	.153.67	.143.54	.165.01
1988	.017.57	.128.36	.148.32	.151.36	.159.36
1989	.008.75	.108.50	.147.61	.140.49	.160.30
1990	-.017.42	.086.01	.148.71	.114.98	.158.58
1991	.001.66	.090.00	.138.26	.123.36	.147.57
1992	-.006.12	.092.49	.143.25	.117.13	.150.42
1993	-.035.66	.085.05	.163.10	.105.29	.172.28
1994	.020.13	.138.54	.170.43	.161.57	.183.40
1995	-.013.80	.127.66	.205.26	.153.61	.214.98
1996	-.013.43	.176.70	.233.26	.199.28	.241.89
1997	-.013.90	.169.15	.248.42	.192.91	.256.13
1998	.007.43	.114.16	.166.29	.134.60	.172.78
1999	-.003.70	.116.24	.155.36	.135.78	.162.01
2000	-.037.21	.115.64	.198.38	.133.51	.207.58
2001	.019.18	.177.18	.194.34	.192.42	.206.99
2002	-.002.69	.175.11	.202.59	.185.57	.215.91
2003	-.024.93	.172.91	.217.43	.176.28	.231.36
2004	-.036.20	.174.76	.232.74	.177.61	.244.62
2005	-.044.41	.162.25	.230.75	.165.26	.240.59
2006	-.059.97	.176.33	.253.67	.179.89	.262.55
2007	-.058.38	.178.26	.250.66	.181.70	.259.15
2008	-.055.28	.192.79	.265.39	.195.71	.270.63
2009	-.019.73	.178.42	.218.85	.182.34	.225.55
2010	-.062.12	.165.35	.242.51	.167.44	.249.20
2011	-.096.91	.174.13	.310.86	.176.40	.317.09
2012	.061.48	.193.27	.299.86	.195.08	.307.63
2013	.079.34	.185.08	.306.83	.186.52	.313.55

Kaynak: TÜİK, Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı ve BÜMKO

ÖZGEÇMİŞ

Ayşin BUYRUKOĞLU, 1989 yılında Samsun'da doğdu. İlköğretimini ve liseyi Samsun'da tamamladı. 2012 yılında Pamukkale Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye bölümünden mezun oldu. Aynı yıl PAÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine başlayan Buyrukoğlu evli ve İngilizce bilmektedir.